

Вісник

Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Серія: Філософія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 3 (34) 2017

Харків
«Право»
2017

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол №14 від 27.06.2017)

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія / редкол.: А.П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2017. – №3 (34). – 170 с.

Засновник — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Видавець — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії);
О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії);
М. П. Требін – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії);
Є. М. Мануйлов – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії:
Е. А. Афонін – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Ю. Ю. Калиновський** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор; **Г. М. Куц** – доктор політичних наук, професор; **Ю. А. Калагін** – доктор соціологічних наук, професор; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор; **С. П. Погребняк** – доктор юридичних наук, професор; **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор; **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, доцент; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **О. В. Сердюк** – доктор юридичних наук, професор; **Л. Г. Сокурянська** – доктор соціологічних наук, професор; **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» зареєстрований Наказом № 515 МОН України від 16.05.2016 р. як наукове фахове видання

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
тел. 704-11-35

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2017

© Оформлення. Видавництво «Право», 2017

ЗМІСТ

Філософія

<i>О. Danilyan, О. Dzeban</i> SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT: CYCLICITY AND SELF-ORGANIZATION	4
<i>Є. М. Мануйлов, Ю. Ю. Калиновський</i> АКсіОЛОГічний ВИМір ІНФОРМАЦіЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	13
<i>М. О. Кириченко</i> МЕТОДОЛОГічні ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГіЇ ІНФОРМАЦіЙНОГО СУСПіЛЬСТВА	31
<i>О. В. Прудникова</i> АНТИЦіННОСТі ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ФіЛОСОФСЬКІЙ АНАЛіЗ.....	47
<i>Ю. В. Мелякова</i> ВІРТУАЛЬНА ПРИРОДА ПРАВА КРіЗЬ СЕМАНТИЧНІЙ ВИМір НАЛЕЖНОГО І МОЖЛИВОГО	57
<i>Ю. В. Мелякова</i> ДЕКОНСТРУКЦіЯ КАЛіГРАМИ І ПРАВОВОГО ПОЛЯ (АНАЛіЗ СТРУКТУРНОЇ ДИНАМіКИ)	65
<i>І. І. Коваленко, О. С. Лозова</i> ПРАВОСВіДОМіСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ СМИСЛіВ (ФЕНОМЕНОЛОГічний АСПЕКТ).....	81
<i>В. А. Трофименко</i> ПРАВОВІХОВНА ДіЯЛЬНіСТЬ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ НАПРЯМіВ ДіЯЛЬНОСТі ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ	98
<i>О. А. Стасевська</i> «МЕНТАЛЬНІЙ ПРОСТір» УКРАЇНСЬКОГО СУСПіЛЬСТВА: ФіЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГічний ДИСКУРС	111
<i>Е. В. Качуров</i> ОНТОЛОГіЧЕСКАЯ ВАЛЕНТНОСТЬ ФіЛОСОФіИ ПРАВА	123
<i>С. В. Качурова</i> ЛОГіКА СОВРЕМЕННОГО РЕЛІГіОЗНОГО СОЗНАНІЯ	142
<i>Р. А. Михайловський</i> АНТРОПОЛОГічний ВИМір ФЕНОМЕНУ ДУХОВНОСТі: ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛіЗАЦіЇ.....	155
НАШІ АВТОРИ	166
ІМЕННІЙ ПОКАЖЧИК.....	167
ІНФОРМАЦіЯ ДЛЯ АВТОРіВ.....	168

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

UDC 141.316.3

O. Danilyan, Doctor of Philosophy, Professor;
O. Dzeban, Doctor of Philosophy, Professor

SYNERGETIC INTERPRETATION OF SOCIETY DEVELOPMENT: CYCLICITY AND SELF-ORGANIZATION

This article deals with the synergetic interpretation of the two cyclical theories of social development – by N. Kondratiev and by A. Chizhevsky. The idea of these conceptions that the general course of the cyclical dynamics of society does not contradict the synergetic vision of social evolution since it includes features of nonlinearity and stochasticity is grounded.

Key words: *social self-organization, dissipative social processes, ordering, cyclicity.*

Topicality. At the end of the XX century, the world entered an era of profound social transformation. We are witnessing that the world order, which has existed for several centuries, is collapsing and humanity is entering a new stage of its history. Its main difference is the non-linearity of the main vector of further development that can lead either to material and spiritual progress or to a global crisis that threatens the death of human civilization.

It is not surprising that in recent years social scientists have intensified discussions on further scenarios for the development of mankind. This has resulted in the recognition of the limitations of the paradigm of linear and progressive development of society and the need to substantiate new approaches that meet modern scientific achievements. For this purpose, many researchers actively use the tools of synergetics to analyse complex processes taking place in modern society. Research works on social issues that include in their epistemological apparatus basic concepts, terms and methods borrowed from synergetics have appeared. Many

researchers consider controversial the possibility of using methodological principles developed in the natural sciences to phenomena of social nature. However, the possibility of synergetic development of methodological problems of the humanities is provided by the general scientific context – the convergence of natural and humanitarian knowledge, the migration of scientific paradigms from one branch of scientific knowledge to another.

Obviously, it is necessary to give a calm and balanced consideration to both the apparent methodological achievements of synergetics and its unreasonable claims. This involves defining the boundaries and possibilities of the functioning of the fundamental principles of synergetics.

Analysis of basic research and publications. In the modern social science, many research works have been devoted to synergetics. The basic ideas of synergetics, as we know, are set forth in the works by R. Keller, G. Nikolis, I. Prigozhin, I. Stengers, H. Haken, E. Yantsch, and also in the studies of Russian scientists V. Arshinov, V. Budanov, Yu. Danilov, K. Delokarov, S. Kapitza, S. Kurdyumov, G. Malinetsky, N. Poddubny, V. Ratnikov, A. Rudenko, Ya. Svirsky and others.

The possibilities of using the synergetic approach in social and human sciences in general were described in the studies by E. Antonov, V. Volov, V. Egorov, D. Kitaev, A. Kokin, E. Kniazeva, V. Lutai, V. Stepin, N. Talanchuk, M. Shterenberg, etc. Some aspects of the methodological problems of the use of synergetics in the humanities were analysed by L. Barausova, V. Voitsekhovich, I. Dobronravova, A. Kezina and E. Laslo.

The formation of a special layer of synergetic research related to the problems of social and humanitarian knowledge is of particular importance for our study. Among the representatives of social synergetics, which promotes the spread of synergetic ideas in social philosophy, A. Astafieva, A. Borzykh, V. Bransky, V. Kapustin, A. Kozlova, A. Kotelnikov, A. Muzyka, S. Pozharsky, N. Savichev and others can be mentioned.

The unusual popularity of synergetic ideas and generally uncritical use of the categorical apparatus of synergetics in various fields of knowledge cause experts well-founded fears that the methodological significance of synergetics will be lost. However, there are reasons to believe that the use of synergetics in the study of social and cultural processes demonstrates the search for an integral worldview concept that requires a rethinking of the accumulated spiritual and intellectual experience [1–7]. There are prerequisites for a new synthesis of the fundamental science, philosophy and religion, the combination of physics and metaphysics. It brings us closer to the formation of a new worldview based on modern scientific principles.

The main research material. One of the most productive areas in this context is the synergetic interpretation of social cycles of self-organization that arise as

a consistent development of the logic of various phases of ordering social systems inherent in the very nature of these systems. This approach shows a synergetic understanding of order as a process which has different laws of structural changes in the system at different phases.

The methodological reference point for this interpretation is the description provided by A. Knyazev and S. Kurdyumov of various modes of complex nonlinear systems in the process of their self-organization such as LS-mode and HS-mode [8]. Considering the interpretation of structural and evolutionary changes of complex systems in general scientific conceptions (cybernetics, general systems theory, etc.), these modes can be defined as a mode of order generation and a mode of maintaining order in a single cycle of self-development of social systems.

The first type of the system functioning is characterized by the processes described in synergetics as order formation processes: the dominance of the non-entropic factor over the entropic factor, the sensitivity to fluctuations at the micro level, the growth of heterogeneity and diversity in the structure, violation of the primary symmetry, the tendency to chaos at the macro level, the growing intensity of processes, etc. The second type is characterized by the processes that ensure its preservation and stable existence: the dominance of the dissipative factor, low sensitivity to fluctuations at the micro level, erosion of inhomogeneities and strengthening of homogeneity in the structure, a decrease in the intensity of processes and others.

In order to reveal these patterns in social phenomena and processes, it is necessary to develop a system of social indicators of the manifestation of various aspects and phases of the process of social self-organization. In general, the following factors can be considered as such indicators.

On the one hand, the tendency for order generation in social systems is characterized by such processes as the strengthening of social metabolism in the resource, economic, information and cultural spheres; the growth of social heterogeneity and differentiation; the growth of chaos at the macro level of the social system as a consequence of social dynamics (crisis phenomena in the economy, politics, etc.); the growth of crime; strengthening democratic principles in the political and public sphere; the domination of ideas and values of liberalism in the ideological and political terms, etc.

On the other hand, the tendency to maintain order in social systems is characterized by a transition to their more closed state; establishment of authoritarian and totalitarian regimes as the only hierarchical centre of power; the dominance of conservative ideologies and values of traditional culture and morality which are understood as essentials for stability and so on.

The alternation of the two trends indicated above is a general algorithm for various cyclical theories. Thus, the descriptions in cyclical theories of the stages of order generation and stages of maintaining order consecutively correspond to: in the theory of long waves of economic conditions by N. Kondratiev – the upward wave (the rising phase) and the downward wave (the decay phase) [9]; in the theory of political cycles by A. Schlesinger, Jr. – the phase of public purposefulness of political life and the phase of orientation toward private interests [10]; in the theory of cycles of sociocultural dynamics by S. Maslov – analytical («left hemisphere») and synthetic («right hemisphere») periods of social perception of the world [11]; in the theory of the influence of solar activity on the social dynamics by A. Chizhevsky – periods of intensification and weakening of excitability of solar activity [12], etc.

We briefly dwell on the synergetic interpretation of only two of the listed theories – the theories by N. Kondratiev [9] and by A. Chizhevsky [12]. The choice of these theories can be described by the fact that they are the most representative in terms of the analysed empirical data, and also because they carry out a deep interdisciplinary synthesis of the influence of various factors on the cyclical dynamics of society (N. Kondratiev deals with economic, political, social and psychological indicators; A. Chizhevsky analyses bio-psychological, historical and social factors).

The synergetic interpretation of long waves of economic situation by N. Kondratiev can be summarized as follows. The processes that characterize the beginning of the economic recovery phase, described by N. Kondratiev, are compared with the characteristics of a more open existence of an economic system, the strengthening of social metabolism, both external (expansion of foreign economic contacts) and internal (free flow of capital). This condition is characterized by high dynamism: weak depressions, intensive upsurge, the creation of productive forces that change the structure of economic ties and the system of relations established between owners. The emergence of new growth points (new industries, enterprises, entrepreneurs that grow rich) gives rise to structural heterogeneity and, consequently, instability. The struggle for spheres of influence in the domestic market and class struggle are intensifying. Revolutions of redistribution grow in favour of a new economic vanguard, which is especially possible on the crest of a rising wave (near the point of bifurcation).

The energy of economic activity spent on internal and external struggle begins to fade. The dissipative process slows down the general rate of development, there comes a long depression or crisis (the phase of the recession), which cannot be reversed by the bursts of economic activity that arise during this period. The number of foreign economic contacts is reduced. Restrictions of systemic metabolism and loss of the main impulse of development give rise to specific structural

transformations. There is an accumulation of capital for future growth points. The low dynamism in the development of production secures people in their social niches, the claims of the class struggle weaken, which leads to the preservation of the existing economic situation.

The system begins to save power on the order. The structure, formed by creating the potential for a difference in its «new order», generates its own internal imbalance, directing the previously diverged subsystems towards each other. There is a new wave of internal metabolism, which, as N. Kondratiev states, is indivisible from external metabolism: a period of new entrepreneurial activity is beginning – the beginning of a new economic cycle.

Thus, the synergetic interpretation of N. Kondratiev's theory makes it possible to identify it as a developed model of social self-organization in the economic sphere with a successive alternation of the stages of order generation and the stages of maintaining order. This approach is supplemented, extended and specified by V. Vasilkova in a number of publications [13; 14, etc.]

Analysing the conception of A. Chizhevsky of the cycles of solar activity and its impact on social activity, we can also find in it, with a certain logical reconstruction, an analogy of the synergetic description of the universal process of self-organization of complex systems. The emergence of a new social order can be attributed to the period of increasing solar activity, which is the energy source of a special psychophysical state of mass excitability, which has objectified in a certain type of social behaviour. If the previous stage of the minimum solar activity was characterized by the disunity of the masses, their indifference to political and other issues, tolerance, then the birth of new structural relations is accompanied by «collective concentration,» the grouping of ideas and masses around individual leaders and parties. These processes correspond to the necessary effects of self-organization – the appearance of heterogeneity in the structure and the emergence of coherence of the elements of the system around the centres of heterogeneity.

In the period of maximum solar activity, the tendency, emerged at the previous stage, unfolds to the fullest extent – the critical processes of new structures formation take place. The activity of the sun creates a powerful energy imbalance, a sharp increase in nervous-psychic excitability of the masses is observed, which generates strong reactions even to weak stimuli. According to A. Chizhevsky, during this period, sometimes one word said in time or gesture is enough to set in motion armies and peoples. This social situation correlates with the description of the synergetic effect of resonant excitation in the process of order generation.

The speed (dynamics) arising at this time and the width of the territorial coverage of the mass action, mentioned by A. Chizhevsky, are very similar to the synergetic characteristics of the regime with exacerbation and the emergence of new structures

in conditions of imbalance. The heterogeneity, which increases, manifests itself as «chaos at the macro level,» the struggle between different centres of heterogeneity. According to A. Chizhevsky, this period promotes the maximum development of the parliamentary system, democratic and social reforms, rebellions, revolutions, wars and so on.

The period of the fall of solar activity is characterized by the onset of a depressive psychophysical state; the general need for peace is felt; the pace of events slows down. Social intransigence is replaced by indifference, existing political and military alliances break up, people's assemblies are easily dispersed, insurrections are suppressed. There are features and signs characteristic of the establishment of a synergetic regime of self-preservation of structures – of the completion of another cycle of self-organization.

When using the synergetic interpretation of cyclical processes in social evolution, we inevitably face a fundamental methodological contradiction that must be solved for the further development of this research approach, namely: how does the logic of cyclical development correlate with its rigid periodicity, with the nonlinear character of social evolution? Thus, a problem arises the most significant aspects of which, in our opinion are the following. *Firstly*, the cyclical dynamics of social development is largely determined by the open nature of systems that can be responsive to changes in the environment that is represented by natural biological components whose development is cyclical. With this understanding, social cycles act as a way of adapting society to the natural environment.

Secondly, cyclical dynamics does not exclude spontaneous and stochastic development, just as in the synergetic interpretation the order at the macro level does not exclude chaos at the micro level. Cycles are particularly accurate at macro levels, but if to consider similar patterns at lower levels, significant deviations from the general dynamics are possible.

Thirdly, the very trajectory of the social cycle has both bifurcation zones of stochastic choice and stable areas of development when the tendency for self-structuring develops consistently.

Fourthly, the nonlinear nature of the social environment makes the cyclical dynamics so asynchronous that the picture of the development of the social system appears generally as multi-vector and difficult to predict. After all, cyclical processes, as relevant studies show, have essential characteristics, different manifestations in various social spheres, as well as different oscillatory amplitudes.

Conclusions. Thus, summarizing, we should note that the general course of the cyclical dynamics of society, revealed in the relevant conceptions, does not contradict the synergetic vision of social evolution, since together with the features of determinism and predictability it includes the features of nonlinearity,

stochasticity and unpredictability. In this regard, the prospects for the study of the cyclical processes of social self-organization will obviously be related not only to the solution of the problem whether it is possible to compare the different periodicity of cycles in various spheres of social life, but mainly whether it is possible to compare the influence of various determinants of social evolution, and it leads us to the problem of interdisciplinary synergetic research.

BIBLIOGRAPHY

1. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании : монография / В. Г. Буданов. – [Изд. 2-е, испр.]. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 230 с.
2. Вагурин В. А. Синергетика эволюции современного общества / В. А. Вагурин. – Луганск : Копицентр, 2005. – 200 с.
3. Синергетика в науке и наука языком синергетики : [сб. ст.]. – Одесса : Астропринт, 2005. – 181 с.
4. История и синергетика: математическое моделирование социальной динамики / [С. Ю. Малков (отв. ред.), А. В. Коротаев (отв. ред.)]. – М. : КомКнига, 2005. – 191 с.
5. Снегірьов І. О. Роль еволюційно-синергетичної парадигми в осмисленні соціуму : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.09 / І. О. Снегірьов. – Київ, 2005. – 16 с.
6. Малинецкий Г. Г. Нелинейная динамика. Подходы, результаты, надежды / Г. Г. Малинецкий, А. Б. Потапов, А. В. Подлазов. – М. : URSS. КомКнига, 2006. – 279 с.
7. Данильян О. Г. Циклічність і самоорганізація у розвитку соціуму / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : VIP УАН, 2011. – Вип. 47. – С. 214–220.
8. Князева Е. Н. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Наука, 1994. – 229 с.
9. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002. – 765 с.
10. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер ; [пер. с англ. П. А. Развина, Е. И. Бухаровой ; заключ. ст. В. И. Терехова]. – М. : Прогресс : Прогресс-академия, 1992. – 685 с.
11. Маслов С. Ю. Теория дедуктивных систем и ее применение / С. Ю. Маслов. – М. : Радио и связь, 1986. – 135 с.
12. Чижевский А. Л. Космический пульс жизни / А. Л. Чижевский ; [сост., вступ. ст., коммент. Л. В. Голованова]. – М. : Мысль, 1995. – 766 с.
13. Волновые процессы в общественном развитии / [В. В. Василькова, И. П. Яковлев, И. Н. Барыгин и др.]. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1992. – 227 с.
14. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной организации / В. В. Василькова. – СПб. : Лань, 1999. – 478 с.

REFERENCES

1. Budanov V. G. (2008). Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoy nauke i v obrazovanii. Moscow: URSS. LKI [in Russian].
2. Vagurin V. A. (2005). Sinergetika evolyutsii sovremennogo obschestva. Lugansk: Kopitsentr [in Russian].
3. Sinergetika v nauke i nauka yazykom sinergetiki. (2005). Odessa: Astroprint [in Russian].
4. Istoriya i sinergetika: matematicheskoe modelirovanie sotsialnoy dinamiki. S. Yu. Malkov (Ed.), A. V. Korotaev (Ed.). (2005). Moscow: KomKniga [in Russian].
5. Snehirov I. O. (2005). Rol evoliutsiino-synerhetychnoi paradyhmy v osmyslenni sotsiumu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Malinetsky G. G. (2006). Nelineynaya dinamika. Podhody, rezultaty, nadezhdy. Moscow: URSS. KomKniga [in Russian].
7. Danilyan O. H. (2011). Tsyklichnist i samoorhanizatsiia u rozvytku sotsiumu. [Cyclicality and Self-organization of Society Development]. *Hileia*. V. M. Vashkevych (Ed.), *issue 47, 214–220* [in Ukrainian].
8. Knyazeva E. N. (1994). Zakony evolyutsii i samoorganizatsii slozhnyh sistem. Moscow: Nauka [in Russian].
9. Kondratiev N. D. (2002). Bolshie tsikly kon'yunktury i teoriya predvideniya. Moscow: Ekonomika [in Russian].
10. Shlezinger A. M. (1992). Tsikly amerikanskoj istorii. Moscow: Progress: Progress-akademiya [in Russian].
11. Maslov S. Yu. (1986). Teoriya deduktivnih sistem i ee primenenie. Moscow: Radio i svyaz [in Russian].
12. Chizhevsky A. L. (1995). Kosmicheskiy puls zhizni. Moscow: Mysl [in Russian].
13. Volnovye protsessy v obschestvennom razvitii. V. V. Vasilkova, I. P. Yakovlev, I. N. Barygin et al. (1992). Novosibirsk: Izd-vo Novosib. un-ta [in Russian].
14. Vasilkova V. V. (1999). Poryadok i haos v razvitii sotsialnyh sistem: Sinergetika i teoriya sotsialnoy organizatsii.

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА: ЦИКЛИЧНОСТЬ И САМООРГАНИЗАЦИЯ

Данильян О. Г., Дзедань А. П.

Эта статья посвящена синергетической интерпретации двух циклических теорий развития общества – Н. Кондратьева и А. Чижевского. Обосновывается идея, что общий ход циклической динамики общества, обнаруженный в этих концепциях, не противоречит синергетическому видению социальной эволюции, поскольку включает в себя моменты нелинейности и стохастичности.

Ключевые слова: общественная самоорганизация, диссипативные социальные процессы, упорядочение, цикличность.

СИНЕРГЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА: ЦИКЛІЧНІСТЬ І САМООРГАНІЗАЦІЯ

Данильян О. Г., Дзьобань О. П.

Ця стаття присвячена синергетичній інтерпретації двох циклічних теорій розвитку суспільства – М. Кондратьєва й О. Чижевського.

Обґрунтовується авторська позиція, що активне застосування синергетики до дослідження соціокультурних процесів свідчить про пошук цілісного світоглядного концепту пояснення світу, що вимагає переосмислення накопиченого духовного та інтелектуального досвіду. Виникають передумови нового синтезу фундаментальної науки, філософії і релігії, з'єднання фізики й метафізики, що наближає до формування нового світобачення на сучасних наукових засадах.

Показано, що одним із найбільш плідних напрямів у цьому сенсі є синергетична інтерпретація соціальних циклів самоорганізації, які постають як послідовне розгортання логіки різних фаз упорядкування соціальних систем, іманентно властивої самій природі цих систем. У такому підході втілюється синергетичне розуміння порядку як процесу, на різних фазах якого діють різні закони структурних змін у системі.

Доказується, що методологічним орієнтиром для такого киталту інтерпретації може слугувати опис різних режимів існування складних нелінійних систем у процесі їх самоорганізації – LS-режиму й HS-режиму, наведений О. Князевою й С. Курдюмовим. У сполученні з тлумаченням структурно-еволюційних змін складно організованих систем у загальнонаукових концепціях (кібернетиці, загальній теорії систем тощо) ці режими можуть бути позначені як режим зародження порядку й режим збереження порядку в єдиному циклі саморозвитку соціальних систем.

Обґрунтовується, що послідовно опису етапів зародження порядку й етапів збереження порядку в циклічних теоріях відповідають: у теорії довгих хвиль економічної кон'юнктури М. Кондратьєва – підвищувальна хвиля (фаза підйому) і понижувальна хвиля (фаза спаду); у теорії політичних циклів А. Шлезінгера-молодшого – фаза суспільної цілеспрямованості політичного життя й фаза орієнтації на приватні інтереси; у теорії циклів соціокультурної динаміки С. Маслова – аналітичний («лівопівкульний») і синтетичний («правопівкульний») періоди соціального світосприйняття; у теорії впливу сонячної активності на соціальну динаміку О. Чижевського – періоди посилення й послаблення збудливості сонячної активності тощо.

Розгляд у статті основних положень концепції М. Кондратьєва й О. Чижевського дозволив зробити висновок, що загальний перебіг циклічної динаміки суспільства, виявлений у цих концепціях, не суперечить синергетичному баченню соціальної еволюції, оскільки містить у собі моменти нелінійності й стохастичності.

Ключові слова: суспільна самоорганізація, дисипативні соціальні процеси, упорядкування, циклічність.

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор;
Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, професор

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Досліджено ціннісні аспекти інформаційної безпеки Української держави. Проаналізовано закордонний досвід стратегічного планування у сфері інформаційної безпеки. Визначено сутнісні характеристики інформаційного суверенітету України. Розкрито роль суб'єктів громадянського суспільства в забезпеченні аксіологічної підйоми інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека, цінності, державотворення, інформаційний суверенітет, інформаційний простір.

Актуальність проблеми. В умовах «гібридної війни», розв'язаної проти України, важливість зміцнення інформаційної безпеки нашої держави не викликає сумнівів. Як відомо, інформаційна безпека має декілька базових вимірів, одним із найважливіших з яких є аксіологічний. Формування та розвиток ціннісного підґрунтя інформаційної безпеки нашої країни є необхідною умовою спротиву інформаційній агресії, що здійснюється проти України.

У нашому дослідженні ми зосередимо увагу на ролі та значенні ціннісних детермінант у формуванні соціокультурних засад інформаційної безпеки України, що й буде **метою** цієї наукової розвідки.

Аналіз наукових джерел і публікацій. У сучасних глобальних процесах інформація є потужним ресурсом, який сприяє національному прогресу. Саме тому набуття якісної (достовірної) інформації, її зберігання, захист та швидкість оброблення становлять необхідні передумови стабільного існування будь-якої держави. У свою чергу, реалізація права людини на достовірну інформацію є необхідною складовою демократичного поступу суспільства.

Очевидно, право людини на інформацію є базовою правовою цінністю, яку має захищати демократична держава. Як зауважують фахівці, право на інформацію – це право особистості на комунікацію, тобто вираження своєї індивідуальності в суспільстві, яке є одним із найважливіших прав людини. Можна розрізнити щонайменше три аспекти сучасних інформаційно-комунікативних відносин:

– ідеологічний – створення, поширення та закріплення в масовій свідомості певних ціннісних настанов, послань-меседжів, пояснень та обґрунтувань політичних рішень і дій влади;

- інформаційний – процеси обміну інформацією між учасниками комунікативних відносин;
- технологічний – регулювання техніко-технологічних процесів розвитку різних сегментів інформаційної сфери [1, с. 82].

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що забезпечення права на інформацію й гарантування інформаційної безпеки людини та суспільства в усіх її вимірах є надактуальним завданням сьогодення. На думку фахівців, інформаційна безпека (як складова національної безпеки) – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сферах науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, захисту інформації, зв'язку, інформаційних технологій при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [2, с. 231–232].

Отже, інформація є стратегічним ресурсом держави, а захист права людини та суспільства на достовірну інформацію становить ціннісний імператив демократичного державотворення.

З розвитком інформаційного суспільства світова спільнота стикнулася з необхідністю захисту інформаційних прав людини, протидії інформаційним атакам, формування національних систем інформаційної безпеки. Так, у 1986 р. країни Європи спільно розробили загальні «Європейські критерії безпеки інформаційних технологій», на основі яких були сформульовані завдання у сфері інформаційної безпеки:

- захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу з метою забезпечення конфіденційності;
- забезпечення цілісності інформаційних ресурсів шляхом їх захисту від несанкціонованої модифікації або знищення;
- забезпечення працездатності систем за допомогою протидії загрозам відмови в обслуговуванні [3, с. 390].

Розмірковуючи над сутністю аксіологічного підґрунтя інформаційної безпеки, фахівці визначають низку аспектів розгляду цієї проблеми. Зокрема, науковець І. Зязюн своєрідно інтерпретує вищезначену проблему, зазначаючи, що як ніколи постає питання про аксіологічну безпеку, один із важливих аспектів інформаційної безпеки – своєрідної психологічної складової так званого «соціального почуття» (за А. Адлером – «співпричетності до життя суспільства, невідчуженості від колективного буття і прагнення до кооперації та співробітництва із собі подібними»). Автор переконаний, що дуже мало

людей реально уявляють справжню небезпеку аксіологічної війни. Лише цінності структурно конституують саму громадянськість, саму суб'єктивність індивідуума, а тому їх зруйнування впливає на всі без винятку напрями життя людини і суспільства виключно знищуюче [4, с. 11].

Вищеозначений дослідник переконливо доводить, що основою процвітання і благополуччя держави має бути не інформаційна агресія проти інших країн, а сильна внутрішня політика, розвиток моральних принципів і моральних норм, комфортна психологічна обстановка в державі. Незнання практичних шляхів відтворення ціннісного світу громадян і ефективного забезпечення аксіобезпеки пов'язано з нерозумінням масштабу і причин аксіокатастрофи, що, у свою чергу, визначається причиною нерозуміння організуючої, конструюючої і системоутворюючої ролі цінностей у внутрішньому світі людини і в міжособистісному просторі співтовариств [4, с. 14–15].

У сучасних умовах особливу роль у формуванні ціннісного підґрунтя суспільного й державного буття відіграють мережеві спільноти та організації, які відповідно є суб'єктами інформаційної безпеки держави.

Узагальнюючи різноманітні джерела, Т. Кравченко зауважує, що сьогодні вже існує мережева організація соціального життя, заснована на залученні багатьох людей до мережевих спільнот, комунікативною основою яких є Інтернет. У мережевих спільнотах проявляються негативні риси, які впливають на ціннісний світ людини та суспільства, що, у свою чергу, відбивається на якісних показниках інформаційної безпеки держави. До таких негативних рис фахівці відносять такі:

- невпевненість в інформаційній безпеці особистих даних у мережі;
- право державних структур на перегляд інформації акаунтів соціальних мереж;
- інформаційні технології створюють можливість руйнування життєвого світу людей і їх життєвих пріоритетів і цінностей, залучення свідомості людей в небезпечну для психіки віртуальну реальність, у той час як інформація набуває статусу всезагальної цивілізаційної цінності, значного, життєво важливого ресурсу суспільства і держави [5, с. 57].

Таким чином, існує нагальна потреба у розповсюдженні та утвердженні гуманістичних цінностей серед користувачів мережі Інтернет шляхом поширення просвітницького, науково-популярного, релігійного, літературного, етичного контенту в прийнятній та привабливій формі для різних груп населення. Така діяльність, безумовно, буде зміцнювати ціннісні підвалини інформаційної безпеки нашої країни.

Наступним чинником, що негативно впливає на аксіосферу інформаційної безпеки, є намагання окремих суб'єктів інформаційного простору поставити

власні приватні інтереси вище загальнодержавних, бажання використовувати інформаційні технології для маніпулювання суспільною свідомістю.

Розмірковуючи над вищеозначеною проблемою, О. Литвиненко зауважує, що оскільки лобіювання приватних інтересів становить загрозу національній інформаційній безпеці, то потрібно на державному рівні проводити ефективні та дієві заходи з метою захисту національного інформаційного простору. Це, зокрема, такі:

- збільшення бюджетного фінансування державних інформаційних агентств та інших ЗМІ з метою підвищення рівня стимулювання і мотивування співробітників;

- удосконалення законодавства у сфері інформаційної діяльності, прийняття закону, за яким лише 20% приватних інформаційних агентств та ЗМІ можуть належати іноземним громадянам і містити у статутному фонді іноземний капітал, а 80% – громадянам України;

- проведення рекламних кампаній для збільшення престижу державних та власне українських інформаційних агентств [6, с. 204].

Негативний вплив окремих суб'єктів медіа-простору на інформаційну та духовну безпеку нашої країни обумовлений до певної міри несистемним законодавством у цій царині. У цьому контексті Ю. Дмитерко стверджує, що інформаційне законодавство України й досі значною мірою залишається фрагментарним і несистематизованим, на рівні підзаконних нормативних актів є доволі суперечливим. Правові норми, які регулюють інформаційний простір, розпорошені по різних законах та підзаконних нормативних актах, що ускладнює їх практичне застосування. Інформаційне законодавство містить значний масив протиріч та неузгодженостей, оперує недосконалим термінологічним апаратом. Неврегульованою з правового боку залишається діяльність інтернет-видань. Крім того, потрібно відзначити, що судові та правоохоронні органи не приділяють достатньо серйозної уваги боротьбі з порушеннями інформаційного законодавства [7, с. 366].

У стратегічному плані державі варто зміцнювати аксіосферу суспільства шляхом відтворення цінностей через освіту та виховання, дбати про інформаційну безпеку та захищеність культурно-інформаційного поля країни від зовнішніх впливів. Інформаційна стабільність та втілення чітких ціннісних пріоритетів демократичного розвитку держави забезпечуватиме їй конкурентоспроможність у глобальних процесах сучасності.

Як влучно зауважує дослідник І. Поліщук, демократія як спосіб правління є притаманним історичній державності українського народу, тому повернення до власної демократичної суверенної державотворчої традиції та модернізація політичного життя на засадах функціонування сучасних

поліархій є запорукою нашого прогресу в епоху постмодерну XXI ст. [8, с. 354].

На переконання науковців, стабільність вітчизняного суспільства передбачає розробку та утвердження стійкої системи демократично орієнтованих пріоритетних цінностей. Необхідно визначити базові цінності, довкола яких згруппуються інші цінності та ідеї, утворюючи безпечні умови для існування людини та суспільства в цілому. Відповідна новітня система цінностей спрямована на об'єднання суспільств та людей, на забезпечення гідних та безпечних умов життя людини (особи) в сучасному суспільстві. Зрозуміло, що аналіз ціннісних основ безпеки особи є основою для формулювання політики регулювання ціннісної системи українського суспільства, насамперед через політичну дію особи та суспільних груп. Синтез процесів соціокультурної та національної самоідентифікації українського народу, що здійснюється в ході будівництва незалежної держави, означає реалізацію специфічного соціокультурного проекту, складовими якого слід вважати в першу чергу відродження культурної історичної пам'яті, рефлексію всього без винятку попереднього культурно-історичного досвіду та його реконструкцію на основі нової системи цінностей та орієнтації [9, с. 203].

Очевидно, розуміння інформаційної безпеки має включати в себе не тільки захист інформаційних ресурсів суспільства, держави та людини, а й збереження ціннісних аспектів історичної пам'яті, культурних традицій, специфічного національно-етнічного способу життя українського народу. У цьому контексті дослідники ведуть мову про захист інформаційного суверенітету нашої країни, розуміння якого вбирає в себе правові, політичні, ціннісно-культурні, безпекові й інформаційні процеси в державі. Цілком логічно, що програми з інформаційної безпеки спрямовані в першу чергу на захист інформаційного суверенітету держави.

Так, О. Олійник, О. Соснін, Л. Шиманський констатують, що інформаційний суверенітет Української держави – це виключне право України відповідно до Конституції, законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні та геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави [10].

Інформаційний суверенітет України має забезпечуватися за рахунок:

а) виняткового права власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів з державного бюджету;

- б) створення відповідних національних систем інформації;
- в) встановлення режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України;
- г) використання інформаційних ресурсів на засадах рівноправного співробітництва з іншими державами [11, с. 62].

Як справедливо зазначає О. Олійник, система забезпечення інформаційної безпеки безпосередньо впливає на забезпечення інформаційного суверенітету та є відповідним комплексом правових механізмів реалізації конституційних принципів суверенності і незалежності України. Інформаційний суверенітет є важливою умовою забезпечення інформаційної безпеки, вони взаємно пов'язані. Їх взаємозв'язки виявляються в такому:

- головною метою забезпечення як інформаційного суверенітету, так і інформаційної безпеки є захист національних інтересів;
- реалізація функцій держави в цих сферах має здійснюватися за загальними принципами, визначеними Конституцією України і законами України;
- забезпечення інформаційної безпеки безпосередньо пов'язано із суверенним правом держави, що впливає із засад інформаційного суверенітету як важливої складової державного суверенітету;
- державна політика у сфері забезпечення інформаційного суверенітету й інформаційної безпеки має як загальні напрями діяльності, так і такі, що реалізуються на властивих їм напрямках, котрі доповнюють один одного та підвищують рівень гарантій щодо досягнення позитивних результатів [12, с. 58].

На сьогоднішній день захист інформаційного суверенітету країни та забезпечення інформаційної безпеки є справою не тільки державних органів, але й приватних структур, суб'єктів громадянського суспільства. Саме останні в демократичному суспільстві беруть активну участь у формуванні й популяризації різноманітних цінностей, які є підґрунтям розвитку інституту інформаційної безпеки.

На переконання О. Гіда, недостатньо активно в країні формується громадська думка про те, що питання інформаційної безпеки не можуть забезпечуватись лише на урядовому рівні. Тому для ефективного вирішення цієї проблеми необхідно постійно поглиблювати партнерство держави з приватним сектором, оскільки багато стратегічних об'єктів нині знаходяться в його управлінні. У той же час українські компанії неохоче надають відомості про кількість і характер атак на їхні інформаційно-комунікаційні системи та наслідки і збитки від їх впливів. Вони також не повідомляють правоохоронні органи про наявні загрози вторгнення в роботу їхніх об'єктів інформаційної сфери. Компетентні органи також не володіють даними щодо наявності на цих об'єктах досконалих систем захисту від негативних інформаційних і кіберне-

тичних впливів. У результаті спостерігається надвисока латентність порушень в інформаційному просторі, що є одним із вагомих факторів процвітання кіберзлочинності в Україні [13, с. 233].

Практика свідчить, що окремі приватні компанії, які навіть мають потужні ресурси, не можуть комплексно та ефективно протидіяти кіберзлочинності. Тому існує потреба у плідній співпраці комерційних та державних структур у спільному захисті інформаційних інтересів держави.

Як доводять фахівці, в останні роки спостерігається різка активізація діяльності різного роду організованих кримінальних угруповань, а також екстремістських і терористичних організацій, які втручаються в інформаційний простір для реалізації своїх, далеких від благородних, намірів. Це і вчинення злочинів у різних сферах господарювання та управління, і хакерські атаки на урядові сайти і портали та банківські бази даних, і спроби дестабілізувати діяльність об'єктів критичної інфраструктури та суспільно-політичну обстановку в певному регіоні чи державі в цілому тощо. Усе більшого поширення набуває кібершпигунство. У багатьох випадках кібератаки чітко вмотивовані. Одні з них переслідують суто економічні чи фінансові інтереси або спрямовані на завдання людям фізичної шкоди, інші – мають яскраво виражене політичне забарвлення і спрямовані на посилення деструктивних настроїв у суспільстві. Немало випадків, коли кіберпростір використовується з хуліганських спонувань [14, с. 260].

Відповідно кіберзлочини здійснюють руйнівний вплив і на аксіологічне підґрунтя інформаційної безпеки держави та суспільства, порушуючи такі базові цінності, як справедливість у користуванні інформаційними ресурсами, рівність у доступі до інформаційних баз даних, правова захищеність індивідуальної та авторської інформації, підміна правової свободи анархією в інформаційному просторі тощо.

Можна констатувати, що ціннісна складова є обов'язковим елементом різноманітних рамкових та нормативних документів щодо регулювання діяльності суб'єктів у інформаційній сфері, захисту її від кіберзлочинів. Так, головна зовнішньополітична ініціатива США щодо перспектив розвитку кіберпростору, яка була оприлюднена 16 травня 2011 р. під назвою «Міжнародна стратегія для кіберпростору» (International Strategy for Cyberspace), містить низку «базових принципів», які відображають ціннісно-світоглядну спрямованість даного документа. Згідно із цією Стратегією такими принципами є:

- «фундаментальні свободи» (можливість шукати, отримувати й передавати інформацію та ідеї через будь-які засоби зв'язку та незважаючи на кордони);
- «прайвесі» (люди мають бути обізнані із загрозами їхній персональній інформації та про можливість здійснення проти них кіберзлочинів);

– «вільні потоки інформації» (рух інформації не має обмежуватися фільтрами, міжмережевими екранами, оскільки вони створюють видимість безпеки, кіберпростір має бути місцем інновацій та співпраці держави й бізнесу задля більшої безпеки) [15, с. 4–5].

У свою чергу, в Доктрині інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 р. чітко визначені національні інтереси України в інформаційній сфері, в основу яких покладені життєво важливі цінності існування людини, суспільства та держави. Такими національними інтересами в інформаційній сфері, зокрема, є:

1) життєво важливі інтереси особи: забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації; забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя; захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів;

2) життєво важливі інтереси суспільства і держави:

– захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації;

– захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету і територіальної цілісності України;

– всебічне задоволення потреб громадян, підприємств, установ і організацій усіх форм власності в доступі до достовірної та об'єктивної інформації;

– забезпечення вільного обігу інформації, крім випадків, передбачених законом;

– розвиток та захист національної інформаційної інфраструктури;

– збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей Українського народу;

– забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

– вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин та сприяння вивченню мов міжнародного спілкування;

– зміцнення інформаційних зв'язків з українською діаспорою, сприяння збереженню її етнокультурної ідентичності;

– розвиток медіа-культури суспільства та соціально відповідального медіа-середовища;

– формування ефективної правової системи захисту особи, суспільства та держави від деструктивних пропагандистських впливів;

– створення з урахуванням норм міжнародного права системи і механізмів захисту від негативних зовнішніх інформаційно-психологічних впливів, передусім пропаганди;

- розвиток інформаційного суспільства, зокрема його технологічної інфраструктури;
- безпечне функціонування і розвиток національного інформаційного простору та його інтеграція у європейський і світовий інформаційний простір;
- розвиток системи стратегічних комунікацій України;
- ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування, реалізації державної політики в інформаційній сфері;
- забезпечення розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів України;
- захищеність державної таємниці та іншої інформації, вимоги щодо захисту якої встановлені законом;
- формування позитивного іміджу України у світі, донесення оперативної, достовірної і об'єктивної інформації про події в Україні до міжнародної спільноти;
- розбудова системи іномовлення України та забезпечення наявності іншомовного українського каналу в кабельних мережах та в супутниковому мовленні за межами України [16].

Як зазначалося вище, важливу роль у забезпеченні інформаційної безпеки держави, відтворення її ціннісної складової відіграють суб'єкти громадянського суспільства – аналітичні та наукові центри, громадські організації та рухи.

З цього приводу Ю. Лісовська стверджує, що включення інститутів громадянського суспільства в систему захисту інформаційної безпеки забезпечує вирішення низки важливих завдань. По-перше, забезпечується участь громадськості у прийнятті рішень з питань інформаційної безпеки. По-друге, введення інститутів громадянського суспільства у механізм політики інформаційної безпеки забезпечує процес залучення громадян у розв'язання проблем інформаційної безпеки, їхню активну позицію з відповідних питань [17, с. 110].

За класифікацією дослідника А. Головка, інститути громадянського суспільства, які виступають суб'єктами забезпечення інформаційної безпеки України, варто поділити на такі групи:

1) до першої групи слід віднести громадські об'єднання, тобто різного роду організації, спілки, асоціації та ін. Прикладом тут можуть слугувати ГО «Академія національної безпеки», Всеукраїнська асоціація «Інформаційна безпека та інформаційні технології», Центр військово-політичних досліджень (більш відома завдяки своєму проекту «Інформаційний опір»);

2) другу групу складають неурядові аналітичні центри як позадержавні експертні та наукові установи. До них варто віднести Український центр економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова (або просто

Центр Разумкова), Український інститут публічної політики, Центр політико-правових реформ;

3) третя група об'єднує всі недержавні засоби масової інформації, що діють на території України, а саме друковані джерела (журнали, газети), телевізійні канали, радіостанції, інтернет-ресурси. Тут можна згадати газету «Інформаційний бюлетень», інтернет-видання «Українська правда», телевізійні канали «112.ua», «Перший український інформаційний – 5 канал», телевізійний канал «24» та ін. [18, с. 104].

Залучаючи громадян до заходів з інформаційної безпеки, громадські організації здійснюють аксіологічну та просвітницько-виховну функції, формують суспільну думку щодо важливих питань захисту національних інформаційних інтересів.

Сучасні демократичні країни демонструють стабільну практику співпраці державних та недержавних суб'єктів інформаційної безпеки, що знайшло своє відображення і на законодавчому рівні. Наприклад, 26 листопада 2003 р. Конгресом США ухвалено закон «Про внутрішню безпеку» (Home Security Act), відповідно до якого створено Міністерство внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security), на яке покладено координацію діяльності державних органів і всіх приватних структур з питань забезпечення інформаційної безпеки. Цим законом передбачено розробку Національної стратегії із забезпечення безпеки у кіберпросторі (National Strategy to Secure Cyberspace) та Національної стратегії фізичного захисту об'єктів життєзабезпечення населення (The National Strategy for the Physical Protection of Critical Infrastructures). Зазначеними документами передбачено створення єдиної національної системи протидії кібернетичному тероризму, в рамках якої ініційовано створення територіальних, відомчих і приватних центрів протидії, визначено їхні функції та порядок взаємодії [19, с. 93–94].

Європейські країни рухаються у схожому напрямі. Так, у лютому 2011 р. уряд Нідерландів ухвалив Національну стратегію кібербезпеки «Сила через співпрацю», якою передбачено створення Національної ради з кібербезпеки. Завданням цього органу буде забезпечення реалізації підходу, в основу якого покладено співробітництво державного та приватного секторів, а також різного роду наукових центрів. Передбачено також створення Національного центру з питань кібербезпеки, завданням якого є виявлення тенденцій та загроз інформаційній безпеці, а також сприяння подоланню наслідків інцидентів і кризових ситуацій у цій сфері [20, с. 30–31].

Аналіз нормативно-правової бази, що регламентує участь недержавних суб'єктів як структурних елементів системи забезпечення інформаційної безпеки, дає підстави виокремити такі її основні форми:

- участь у роботі консультативно-дорадчих органів при органах державного управління в інформаційній сфері;
- участь у публічних громадських обговореннях, що проводяться органами державного управління в інформаційній сфері;
- участь у вивченні громадської думки, що проводиться органами державного управління в інформаційній сфері;
- направлення органам державного управління в інформаційній сфері інформаційних запитів та скарг у ході громадського контролю за їх діяльністю, а також скарг та заяв про інформаційні правопорушення в процесі громадського контролю за дотриманням законності в інформаційній сфері;
- направлення органам державного управління в інформаційній сфері заяв (клопотань) про задоволення прав та законних інтересів у цій сфері [21, с. 34].

Вищенаведене свідчить, що недержавні суб'єкти інформаційної безпеки мають можливості публічно обговорювати політичні, правові, моральні та інші цінності, утверджувати їх значення в суспільному житті, впливати на формування ціннісної підйоми суспільної свідомості, а, як наслідок, прямо та опосередковано брати участь у захисті інформаційного суверенітету держави.

Як справедливо стверджує К. Захаренко, впливовим недержавним суб'єктом інформаційної безпеки країни є неурядові аналітичні центри. Роль неурядових аналітичних центрів як генераторів нових ідей та альтернативних підходів є особливо важливою на перехідних етапах, коли відбуваються глибокі внутрішні трансформації в усіх сферах суспільного життя, у сфері інформаційної безпеки зокрема. Неурядові аналітичні центри є також інструментом громадського контролю, вони впливають і на визначення цілей та цінностей суспільства, формують суспільну думку, яка є основним об'єктом інформаційних атак з боку інших держав. Їх потенціал як посередника та ефективного каналу зв'язку між інтелектуальним середовищем і державними органами та суспільством важко переоцінити. Неурядові аналітичні центри – це потужний інструмент громадського контролю за діями влади. Важлива їхня роль і у визначенні цілей та цінностей суспільства, формуванні громадської думки з актуальних для країни питань. Як правило, неурядові аналітичні центри представлені у медіа-просторі країни: їх спеціалісти виступають у ЗМІ, фахівці аналітичних центрів надають коментарі із суспільно важливих питань, попереджають про загрози у сфері національної безпеки, інформаційної зокрема [22, с. 59–60].

Разом з тим у роботі аналітичних центрів України (як державних, так і недержавних) сьогодні існує безліч проблем, які негативно впливають на їх можливості щодо протидії інформаційним загрозам перед суспільством та державою. Перш за все це відсутність бюджетного фінансування аналітичних

структур (окрім деяких урядових закладів). Щодо неурядових (які є найбільш професійними аналітичними структурами в Україні), то через відсутність попиту з боку органів державної влади на послуги незалежних аналітичних структур їх фінансове, організаційне й матеріальне забезпечення беруть на себе зарубіжні спонсори, а це, у свою чергу, формує в Україні професійне аналітичне середовище, яке, з одного боку, незалежне від діючої влади, а з іншого – може реалізовувати цілі, не завжди прийнятні для інтересів держави. Другою проблемою є неготовність органів державної влади співпрацювати із зовнішніми джерелами інформації й проектами, а це спричиняє закритість та непрозорість процедури підготовки й ухвалення рішень вищим політичним керівництвом держави. Щодо роботи партійних та ділових структур, то тут також спостерігається їх неготовність працювати в режимі прикладних політичних досліджень, нових ділових і політичних стратегій, нестандартних рішень. Проблему складає й кадрове питання через низький рівень інтелектуальної підготовки політичних аналітиків, що не дозволяє українським «фабрикам думки» конкурувати із закордонними аналогами [23, с. 380].

Отже, аналітичні центри (як урядові, так і неурядові) здатні значно посилити ціннісно-знаннєві підвалини інформаційної безпеки нашої держави, запропонувати науково обґрунтоване вирішення складних проблем у цій царині, здійснювати інтелектуальну підтримку інформаційного спротиву України у «гібридній війні». На жаль, можливості цих структур не завжди раціонально використовуються державними органами, які відповідають за інформаційну безпеку, зокрема їх аналітичні розробки часто-густо не знаходять свого практичного втілення.

Підсумовуючи вищенаведене, варто зауважити, що низка проблем у інформаційній безпеці нашої держави в її аксіологічному вимірі обумовлена деформаціями інформаційного простору під впливом різноманітних чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Зокрема, до головних негативних чинників, які зумовлюють сучасний стан українського інформаційного простору, фахівці відносять такі:

- відсутність чіткої скоординованої державної інформаційної політики за умов наявності й активного виконання кількох, на жаль, недостатньо скоординованих державних програм за такими напрямками, як інформатизація, формування і захист національного інформаційного ресурсу і простору тощо;
- інвестування інформаційних структур (як державних, так і приватних) за «залишковим принципом» унаслідок економічних причин;
- експансія в Україну зарубіжних виробників інформаційної продукції, що об'єктивно переважають національних за якістю продукції, економічними можливостями, а також застосовують агресивну ринкову стратегію;

– недостатній професійний рівень працівників інформаційної сфери, недоліки вітчизняної системи їхньої підготовки (особливо це стосується електронних ЗМІ та нових інформаційних, зокрема глобальних, систем);

– технічне відставання інформаційної інфраструктури і її повна залежність від постачання іноземної техніки, занепад вітчизняної телекомунікаційної промисловості [24, с. 130].

Висновки. Таким чином, аксіологічне підґрунтя інформаційної безпеки України є квінтесенцією ментальних, цивілізаційних, політичних, правових, культурно-історичних цінностей та традицій, які мають забезпечувати сталість суспільного розвитку й збереження національно-культурної самобутності нашого народу. Важливою складовою забезпечення інформаційного суверенітету нашої держави є відтворення загальнолюдських та національних цінностей як державними інститутами, так і суб'єктами громадянського суспільства. Держава має стимулювати громадянську ініціативу щодо зміцнення інформаційної безпеки, створювати належні правові та економічні умови для діяльності суб'єктів громадянського суспільства в цій царині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радченко О. Моделювання державної комунікативної політики в умовах сучасної України / О. Радченко, О. Бухтатий // Публ. упр.: теорія та практика. – 2014. – Вип. 3. – С. 80–91.
2. Зайцев М. М. Суб'єкти забезпечення інформаційної безпеки України / М. М. Зайцев // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 231–238.
3. Чічановський А. А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем : підручник / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. – Київ : Грамота, 2010. – 568 с.
4. Зязюн І. Криза цінностей – катастрофа суспільств і держав / І. Зязюн // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2010. – № 2. – С. 7–19.
5. Кравченко Т. О. Аксіологічний аспект інформаційно-мережевої парадигми / Т. О. Кравченко // Філософія науки: традиції та інновації. – 2014. – № 1. – С. 53–63.
6. Литвиненко О. Проблема інформаційної безпеки в контексті сучасного українознавства / О. Литвиненко // Українознавчий альманах. – 2011. – Вип. 5. – С. 202–205.
7. Дмитерко Ю. Ю. Відображення дійсності у ЗМІ: державно-правовий аспект журналістики / Ю. Ю. Дмитерко // Ефективність держ. упр. – 2014. – Вип. 38. – С. 361–367.
8. Поліщук І. О. Державотворча традиція України: політико-культурний вимір : наук. монографія / І. О. Поліщук, В. І. Чигрінов. – Харків : ХІБМ, 2006. – 380 с.
9. Бушман І. О. Ціннісні орієнтири сучасного суспільства / І. О. Бушман // Гілея : наук. вісн. – 2015. – Вип. 102. – С. 201–205.

10. Олійник О. В. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави [Електронний ресурс] / О. В. Олійник, О. В. Соєнін, Л. Є. Шиманський. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm.
11. Кирильчук Є. О. Проблеми національної інформаційної безпеки України в контексті сучасних національних державотворчих процесів та світової інтеграції / Є. О. Кирильчук // *Наук. пр. МАУП*. – 2013. – Вип. 1. – С. 60–63.
12. Олійник О. Інформаційний суверенітет як важлива умова забезпечення інформаційної безпеки України / О. Олійник // *Наук. зап. Ін-ту законодавства Верхов. Ради України*. – 2015. – № 1. – С. 54–59.
13. Гіда О. Ф. Фактори, що впливають на формування викликів національним інтересам України в інформаційному просторі / О. Ф. Гіда // *Боротьба з організ. злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2013. – № 2. – С. 228–236.
14. Гіда О. Ф. Міжнародні ініціативи у сфері посилення інформаційної безпеки та протидії організованій злочинності / О. Ф. Гіда // *Боротьба з організ. злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2012. – Вип. 1. – С. 258–266.
15. Дубов Д. В. Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців : аналіт. доп. / Д. В. Дубов, М. А. Ожеван. – Київ : НІСД, 2012. – 32 с.
16. Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.
17. Лісовська Ю. П. Адміністративно-правова діяльність недержавних органів та організацій як структурних елементів системи забезпечення інформаційної безпеки / Ю. П. Лісовська // *Наук. пр. МАУП*. – 2014. – Вип. 2 (41). – С. 108–113.
18. Головка А. А. Громадянське суспільство як суб'єкт забезпечення інформаційної безпеки України / А. А. Головка // *Україна в процесах глобального інформаційного обміну : матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 26–27 трав. 2016 р.)*. – Львів : Нац. ун-т «Львів. політехніка», 2016. – С. 103–105.
19. Алямкін Р. В. Правове забезпечення національної інформаційної безпеки / Р. В. Алямкін, М. П. Федорін // *Наук. зап. Ін-ту законодавства Верхов. Ради України*. – 2013. – № 4. – С. 91–96.
20. Доклад Группы правительственных экспертов по достижениям в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности (А/65/201). – Нью-Йорк : Организация Объединенных Наций, 2012. – 57 с.
21. Бурило Ю. П. Участь недержавних суб'єктів у здійсненні державного управління інформаційною сферою / Ю. П. Бурило // *Прав. інформатика*. – 2007. – № 4. – С. 31–41.
22. Захаренко К. Ефективність використання потенціалу недержавних суб'єктів інформаційної безпеки / К. Захаренко // *Мультиверсум : філос. альманах*. – 2016. – Вип. 1–2. – С. 58–70.
23. Лисак В. Ф. Сучасні українські «мозкові центри» як суб'єкти суспільно-політичного процесу в державі / В. Ф. Лисак, О. Л. Агеєва // *Гілея : наук. вісн.* – 2015. – Вип. 95. – С. 377–382.

24. Хімей В. Основні сучасні проблеми інформаційної безпеки України / В. Хімей // Теле- та радіожурналістика. – 2014. – Вип. 13. – С. 127–132.

REFERENCES

1. Radchenko, O., Bukhtaty, O. (2014). Modelyuvannya derzhavnoyi komunikativnoyi polityky v umovakh suchasnoyi Ukrayiny. *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka – Public administration: theory and practice, issue 3, 80–91* [in Ukrainian].
2. Zaytsev, M. M. (2013). Subyekty zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky Ukrayiny. *Forum prava –Law forum, 3, 231–238* [in Ukrainian].
3. Informatsiyni protsesy v strukturі svitovykh komunikatsiynykh system. A. A. Chichanovskyy, O. H. Starish (Eds.). (2010). Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
4. Zyazyun, I. (2010). Kryza tsinnostey – katastrofa suspilstv i derzhav. *Osvita doroslykh: teoriya, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience and perspectives, 2, 7–19* [in Ukrainian].
5. Kravchenko, T. O. (2014). Aksiolohichnyy aspekt informatsiyno-merezhevoyi paradyhmy. *Filosofiya nauky: tradytsiyi ta innovatsiyi – Philosophy of science: traditions and innovations, 1, 53–63* [in Ukrainian].
6. Lytvynenko, O. (2011). Problema informatsiyanoi bezpeky v konteksti suchasnoho ukrayinoznnavstva. *Ukrayinoznnavchyy al'manakh – Almanac of Ukraine, issue 5, 202–205* [in Ukrainian].
7. Dmyterko, Yu. Yu. (2014). Vidobrazhennya diysnosti u zmi: derzhavno-pravovyy aspekt zhurnalistyky. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya – The effectiveness of public administration, issue 38, 361–367* [in Ukrainian].
8. Polishchuk, I. O., Chyhrinov, V. I. (2006). Derzhavotvorcha tradytsiya Ukrayiny: polityko-kul'turnyy vymir: Naukova monohrafiya. Kharkiv: KhIBM [in Ukrainian].
9. Bushman, I. O. (2015). Tsinnisni oriyentyry suchasnoho suspil'stva. *Hileya: naukovyy visnyk – Hilea: scientific journal, issue 102, 201–205* [in Ukrainian].
10. Oliynyk, O. V., Sosnin, O. V., Shymans'kyy, L. Ye. (2010). Polityko-pravovi aspekty formuvannya informatsiynoho suspil'stva suverennoyi i nezalezhnoyi derzhavy. URL: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm [in Ukrainian].
11. Kyryl'chuk, Ye. O. (2013). Problemy natsional'noyi informatsiyanoi bezpeky Ukrayiny v konteksti suchasnykh natsional'nykh derzhavotvorchykh protsesiv ta svitovoyi intehratsiyi. *Naukovi pratsi MAUP –Proceedings AIDP, issue 1, 60–63* [in Ukrainian].
12. Oliynyk, O. (2015). Informatsiynyy suverenitet yak vazhlyva umova zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky Ukrayiny. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. –Scientific notes the Institute of Legislation Verkhovna Rada of Ukraine, 1, 54–59* [in Ukrainian].
13. Hida, O. F. (2013). Faktory, shcho vplyvayut' na formuvannya vyklykiv natsional'nym interesam Ukrayiny v informatsiynomu prostori. *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyu i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka) – The fight against organized crime and corruption (theory and practice), 2, 228–236* [in Ukrainian].
14. Hida, O. F. (2012). Mizhnarodni initsiatyvy u sferi posylennyainformatsiyanoi bezpeky ta protydyi orhanizovaniy zlochynnosti. *Borot'ba z orhanizovanoyu zlochynnistyu*

- i koruptsiyeyu (teoriya i praktyka) – The fight against organized crime and corruption (theory and practice), issue 1, 258–266 [in Ukrainian].*
15. Dubov, D. V., Ozhevan M. A. (2012). *Maybutnye kiberprostoru ta natsional'ni interesy Ukrainy: novi mizhnarodni initsiatyvy providnykh heopolitychnykh hravtsiv : analit. dop.* Kyiv: NISD [in Ukrainian].
  16. Doktryna informatsiyanoi bezpeky Ukrainy vid 25 lyutoho 2017. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017–21374>
  17. Lisovs'ka, Yu.P. (2014). *Administratyvno-pravova diyal'nist' nederzhavnykh orhaniv ta orhanizatsiy yak strukturnykh elementiv systemy zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky.* *Naukovi pratsi MAUP – Scientific works IAPM, issue 2 (№ 41), 108–113 [in Ukrainian].*
  18. Holovka, A. A. (2016). *Hromadyans'ke suspil'stvo yak sub»yekt zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky Ukrainy.* *Ukrayina v protsesakh hlobal'noho informatsiyoho obminu : proceedings of the Scientific and Practical Conference.* L'viv: Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politekhnika», 103–105 [in Ukrainian].
  19. Alyamkin, R. V., Fedorin, M. P. (2013). *Pravove zabezpechennya natsional'noyi informatsiyanoi bezpeky.* *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Scientific notes of the Institute of Legislation of Supreme Council of Ukraine, 4, 91–96 [in Ukrainian].*
  20. *Doklad Hruppu pravytel'stvennykh ekspertov po dostyazhennyam v sfere ynfomatyzatsyy y telekommunikatsyy v kontekste mezhdunarodnoy bezopasnosti (A/65/201).* (2012). N'yu-York, Orhanyzatsyya Obedyennnykh Natsyy.
  21. Burylo, Yu.P. (2007). *Uchast' nederzhavnykh sub»yektiv u zdiysnenni derzhavnoho upravlinnya informatsiyanoyu sferoyu.* *Pravova informatyka – Law informatics, 4, 31–41 [in Ukrainian].*
  22. Zakharenko, K. (2016). *Efektivnist' vykorystannya potentsialu nederzhavnykh sub»yektiv informatsiyanoi bezpeky.* *Mul'tyversum. Filosofs'kyu al'manakh – Multiverse. Philosophical almanac, issue 1–2, 58–70 [in Ukrainian].*
  23. Lysak, V.F. Ahyeyeva, O. L. (2015). *Suchasni ukrayins'ki «mozkovi tsentry» yak sub»yekty suspil'no-politychnoho protsesu v derzhavi.* *Hileya: naukovyy visnyk – Hilea: scientific journal, issue 95, 377–382 [in Ukrainian].*
  24. Khimey, V. (2014). *Osnovni suchasni problemy informatsiyanoi bezpeky Ukrainy.* *Tele- ta radiozhurnalistyka – Tele- and radio journalism, issue 13, 127–132 [in Ukrainian].*

АКСИОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА

Мануйлов Е. Н., Калиновский Ю. Ю.

Исследованы ценностные аспекты информационной безопасности Украинского государства. Проанализирован зарубежный опыт стратегического планиро-

вания в сфере информационной безопасности. Определены сущностные характеристики информационного суверенитета Украины. Раскрыта роль субъектов гражданского общества в обеспечении аксиологической основы информационной безопасности.

Ключевые слова: информационная безопасность, ценности, государственное строительство, информационный суверенитет, информационное пространство.

AXIOLOGICAL DIMENSION OF UKRAINIAN INFORMATION SECURITY

Manuylov E. M., Kalinowski Y. Y.

Investigated the value of information security aspects of the Ukrainian state. It is alleged that in today's global processes, information is a powerful resource that contributes to national progress. Therefore, acquiring accurate information, storage, protection and processing speed are prerequisites of stable existence of any state. In turn, the realization of the human right to get an accurate information is a necessary part of the democratic development of society. Today there is an urgent need for consolidation and dissemination of humanistic values through various communication media, particularly among Internet users by promoting educational, scientific, popular, religious, literary, ethical content in an affordable and compelling form for different population groups. Such activities will surely enhance the value of information security foundations of our country.

Determined intrinsic characteristics of information sovereignty of Ukraine. Proved that an understanding of information security should include not only the protection of information resources of society, the state and the person, but also preserving of valuable aspects of historical memory, cultural traditions, and specific national and ethnic lifestyle of Ukrainian people. In this context, researchers are talking about the protection of information sovereignty of our country which understanding includes legal, political, and cultural values, security and information processes in the country.

Revealed the role of subjects of civil society in providing of axiological levers of information security. Research shows that non-subject of information security have the opportunity to publicly discuss the political, legal, moral and other values, to assert their importance in public life, to influence the value levers of social consciousness and as a result directly or indirectly participate in the protection of information sovereignty state. Specifically, analytical centers (both governmental and non-governmental) can greatly enhance the value and knowledge of information security foundations of our state, to offer scientifically grounded solutions to complex problems in this area, to make information supporting the intellectual opposition of our country in «hybrid warfare». Unfortunately, the possibilities of these structures are not always used efficiently by authorities that in charge of information security, in particular their analytical development often do not find their practical implementation.

Proved that the state should strategically strengthen the axio-sphere of society by playing values through education and training and take care of information security and protection of cultural and information fields of the country from external influences. Information stability and implementing clear value priorities of democratic state will ensure competitiveness in the current global processes.

Key words: *information security, values, state-building, information sovereignty, information space.*

М. О. Кириченко, доктор філософії, професор

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджувана проблема є надзвичайно актуальною в сучасну епоху, яка потребує формування ідеології інформаційного суспільства, що повинна відіграти конструктивно-мобілізуючу роль, перейти від насильства до мотивації та набути суб'єктності для всіх. Предметом дослідження є ідеологія інформаційного суспільства як складний соціальний феномен і динамічний процес. Висновок – формування ідеології інформаційного суспільства може сприяти виходу України з кризи, об'єднати націю та сприяти інноваційному розвитку суспільства.

Ключові слова: *ідеологія інформаційного суспільства, конструктивно-мобілізуюча роль, мотивація, суб'єктність, інноваційний розвиток суспільства.*

Постановка проблеми. Досліджувана проблема є надзвичайно актуальною в сучасну епоху, тому що вона відіграє конструктивно-мобілізуючу роль, щоб об'єднати все суспільство і набути суб'єктності для всіх. Ідеологія інформаційного суспільства повинна виступити для України «економічним дивом», основою благополуччя і добробуту для всіх. Саме концептуалізації цієї ідеї і присвячена дана стаття.

У соціальній філософії ідеологія інформаційного суспільства має декілька вимірів і смислів, які вимагають серйозного наукового осмислення та системного аналізу [1, с. 69–78].

Результати аналізу наукових джерел і публікацій засвідчили, що теоретичні основи даного дослідження закладені перш за все дослідженнями у сфері постіндустріалізму та формування інформаційного суспільства. До засновників даного наукового напрямку слід віднести З. Баумана, Д. Белла, Дж. Гелбрейта, Р. Дарендорфа, М. Кастельса, М. Маклюєна, Дж. Нейсбіта, А. Портера, Р. Престуса, О. Тоффлера, А. Турена, Ф. Фукуяму, Д. Еймора, А. Етціоні та ін. Значну роль у формуванні парадигми інформаційного суспільства відіграли такі вчені, як В. Андрущенко, О. Данильян, О. Дзьобань, Д. Дубов, С. Жданенко, В. Воронкова, Ю. Калиновський, О. Кивлюк, В. Кремень, Є. Мануйлов, Н. Моїсєєв, О. Прудникова, О. Пунченко, Д. Свириденко, О. Соснін, А. Ярошенко. У контексті даної проблеми, на нашу думку, однією з найбільш показових є наукова позиція щодо Інтернету як глобальної тенденції розвитку інформаційного суспільства [2, с. 174–179].

Мета статті – виявити методологічні основи формування ідеології інформаційного суспільства в контексті методів і підходів – інформаціологічного, синергетичного, системного, семіотичного.

Виклад основного матеріалу. Ідеологія інформаційного суспільства – це система концептів-ідей парадигм, в яких дискурсивно осмислюються відносини індивідів до інформаційного соціуму, яку слід експлікувати як поліфункціональну модель соціальної організації та взаємодії індивідів [3, с. 16–25]. Ідеологія інформаційного суспільства позиціонує інтереси соціальних груп, включаючи їх цінності, ідеали, норми, правила, настанови розвитку даного виду соціуму та відображає цілеінтенціональну організаційну діяльність щодо екстраполяції в соціальну та індивідуальну свідомість норм і цінностей інформаційної культури, призначених для розвитку соціальних, політичних, духовних процесів у державі. Ідеологія інформаційного суспільства – це процеси еволюції ідей у розвитку інформаційного соціуму та розвитку свідомості людини, вироблення спільності інтересів-потреб у державі та програм розвитку інформаційного суспільства, визнання ідеології як сукупності принципів і переконань, в основі якої лежить інформаційна картина світу як соціокультурна реальність, відзначають О. Данильян і О. Дзьобань [4, с. 573–578].

Інформаційну ідеологію слід розглядати як концепцію розвитку соціуму, якою керується індивід, образ моделі в єдності соціальних та духовних процесів. В основі ідеології інформаційного суспільства лежить ідея інформації чи інформатизації як головного принципу концептосфери суспільства, в якій відображаються соціальні, філософські, політичні, наукові смисли-матриці розвитку даного соціуму, а також світоглядні й загальнотеоретичні засади [5].

Слід виявити розвиток інформаційної картини світу в контексті перспектив сучасної науки [6], в основі якої – проблеми формування ідеології інформаційного суспільства, урахування мотиваційної сторони діяльності людини, адже ідеологія через посередництво формулювання цілей дає людям відчуття перспективи, віри в майбутнє, оптимізм, направлена на досягнення певного єднання людини і соціуму. У фокусі світовідчуття ідеології інформаційного суспільства – деяка ідея, здатна вивести суспільство на рівень конкурентоспроможності, об'єднати навколо цієї ідеї більшість населення, направити його на потреби задля прискореного економічного розвитку, що базується на ініціативі і творчості, досягненні успіху, створенні більш високої додаткової вартості при врахуванні загроз, пов'язаних з інформаційно-комунікаційною діяльністю [7, с. 24–34].

Пошук ідеї інформаційного суспільства активно відбувається в Україні, промислове та технологічне відставання якої від світових економічних лідерів зростає надзвичайно швидко. Ідея інформаційного суспільства як вищої форми

розвитку соціуму може об'єднати народ, особливо молодь, тому що до інформатизації причетна більшість населення. Основою ідеологій інформаційного суспільства в багатьох розвинутих країнах передбачались заходи у вирішенні завдань, направлених на ініціювання віри у свої власні сили і творчі здібності, моральні, культурні та духовні смисли існування нації і людини. Тому мова повинна йти про ідею більш інноваційного типу розвитку соціуму, яка може об'єднати весь народ на вирішення певних цілей держави. Можливо, такою ідеєю може стати ідея «Інформаційне суспільство заради процвітання і добробуту всіх людей». Адже ХХІ ст. – це століття багатства інформації, доступності освіти, науки і культури, завдяки чому можна достатньо швидко наздогнати розвинуті країни і здійснити «економічне чудо», яке здійснили Японія, Корея, Сінгапур, Малайзія.

Як свідчить аналіз розвитку передових високорозвинутих країн, ідеологія інформаційного суспільства – це ілюстрація переведення господарсько-економічного розвитку країни на інноваційний шлях розвитку.

Перший спосіб такого досягнення – побудувати ідеологію інноваційної моделі інформаційного суспільства через посередництво співвідношення понять модернізації з рядом понять: ідеологія та інноваційна освіта, інформаційне суспільство як новий спосіб соціальної взаємодії [8, с. 3–11].

Другий спосіб – інструментальний: яким чином слід досягнути вирішення цієї проблеми, які інструменти слід використати, щоб у найкоротший час сформувані умови для переходу країни на інтенсивне використання досягнень інформаційного суспільства «заради благополуччя і добробуту всіх людей». Як справедливо зазначає О. Дзьобань, інформаційну культуру доцільно розглядати не в психологічному і не в педагогічному контексті, а як визначення об'єктивних і суб'єктивних умов ефективного оволодіння інформаційною технікою, а також умінням користуватися персональними комп'ютерами й інформаційними мережами зі здатністю адаптуватися до механізмів їх дії. Саме така реальність і стає предметом наукового дискурсу інформаційного суспільства [4, с. 573–578].

Ідеологія інформаційного суспільства виконує такі функції:

1) включає в себе ідеально-типізований образ оптимальної поведінки і діяльності держави, суспільства, його окремих інститутів, а також індивідів на користь себе та суспільства в цілому та набуття індивідами суб'єктності в масштабах усієї країни (програмно-цільова функція);

2) об'єднує всі соціальні групи на розсудковому, емоційному та ціннісному рівнях у рамках інформаційного цілого та інтегрує громадян з метою набуття ними суб'єктності в межах держави (інтегративна функція);

3) маніфестує собою певний спосіб інтеграції індивідів у єдиний інформаційний простір країни, направлений на взаємовпорядкування приватного

і загального інтересу, взаємодії індивідів усередині соціуму та на міжнародній арені, слугує фактором формування стійких і гармонійних відносин між громадянами, державою, бізнесом (регулятивна функція);

4) мобілізує громадян на здійснення колективних дій, що виходять за межі кола повсякденності, слугують формуванню ідей оптимізму та впевненості з метою досягнення благополуччя та добробуту всіх, пропонуючи сучасні зразкові засоби вирішення проблем суспільства, включаючись в інтернет-економіку (мобілізуючо-конструктивна функція).

Як відзначають О. Дзьобань і Є. Мануйлов, на сучасному етапі культура інформаційного суспільства, протиріччя в культурі породили системну кризу відповідальності в результаті відходу від лінійного традиційного розвитку [9, с. 24].

Усі аспекти формування ідеології інформаційного суспільства покликані розглянути як головний критерій формування інформаційної картини світу як результату відображення генезису базових форм буття [10, с. 26–36]. Проте успішність побудови інформаційного суспільства не зводиться тільки до ідеологічних факторів, а являє собою правильно обрані пріоритети розвитку та їх успішну реалізацію. Досвід економічного розвитку «азіатських тигрів» доводить, що держава може здійснити «економічне чудо», здійснивши стрибок з країн третього світу у високорозвинуті. Наприклад, Сінгапур після постановки цієї мети досяг її через 30–40 років. Цим же шляхом йшла Малайзія, а Фінляндія за рівнем людського розвитку займає перше місце в Європі і поділяє перший рядок за рейтингом із Сінгапуром.

Подібне «економічне чудо» здійснила Ірландія, ставши на шлях інноваційної економіки. Головне завдання інноваційної економіки – не виробляти все нові й нові знання, а забезпечити сприйняття світового потоку знань і використання його з метою власного економічного і суспільного розвитку. У даному сучасному стані України слід думати не про те, як підтримувати систему наукових досліджень, а про те, як створювати механізми впровадження наукових досліджень у народне господарство. Тому модернізація економіки пов'язана з упровадженням інформатики [11; 12], про що свідчить О. Кивлюк.

У найближчі десятиліття у світі відбудуться зміни, що свідчать про принципово новий абрис світового розвитку цивілізації, в основі якого вирішальну роль у світовій економіці будуть відігравати і вже відіграють інформація та інтелектуальна праця. На економічний розвиток країн вирішальний вплив здійснюють високі технології, а висококваліфікована робоча сила стає головним фактором успішності економічного прогресу кожної держави. Ідеологія виступає як система раціональних репрезентацій, які вибудовуються навколо певного ядра й адаптують його до конкретних історичних обставин і завдань соціально-економічного розвитку.

Ідеологія інформаційного суспільства:

1) зумовлює перехід до світоглядних, філософських, культурно-аксіологічних характеристик інформаційного виду соціуму, в основі якого – вирішення завдань соціально-ситуативного характеру;

2) характеризується особливою побудовою, в якій можна виділити інтуїтивно-ціннісне ядро і блок раціоналізованих уявлень, що формуються навколо нього;

3) володіє механізмами стійкості плинності, зберігаючи базові характеристики світорозуміння інформаційного суспільства й адаптується до нових соціокультурних умов;

4) як поліаспектне утворення реалізується у всій сукупності репрезентацій культури, кожний елемент якої може відтворювати аспекти розвитку інформаційної культури;

5) характеризує розвинуті системи заходів щодо її актуалізації у свідомості громадян та міжпоколінської трансляції з метою залучення всіх громадян у систему інформаційного суспільства, щоб виступити системою благополуччя і захисту всіх громадян.

Формуванню ідеології інформаційного суспільства сприяли:

– у технічній сфері – широке впровадження інформаційних технологій у виробничому, економічному, діловому житті, системі освіти;

– в економічній сфері – перетворення інформації на товар та додаткову форму вартості;

– у соціальній сфері – розвиток інформації як головного фактора змін якості життя;

– у політичній сфері – доступ до різноманітної інформації, покликаної забезпечити на цій основі широкий обмін думками;

– у культурній сфері – обмін інформацією, що допомагає формувати відповідні норми і цінності, які відповідають потребам інформаційного суспільства.

В основі ідеології інформаційного суспільства – семіотика, що використовується у значенні «знакова система», яка функціонує як модельована система, за допомогою якої породжується актуальна інформація про світ. *Основні принципи семіотичного методу пізнання ідеології інформаційного суспільства:*

1) принцип предметності (всі висновки і гіпотези, що випливають з аналізу, відносяться до об'єкта аналізу); 2) принцип однозначності (заперечення застосування одного й того самого знаку до аналогічних предметів і ситуацій); 3) принцип взаємодоповнюваності (можливість заміни одного знаку іншим на основі смислової тотожності) [13].

Завдання дослідження – обґрунтувати методологічні виміри інформаційно-семіотичних вимірів інформації як головного модусу до аналізу ідеології

інформаційного суспільства. Вони включають: дані, символи, знаки, повідомлення, знання, інформацію. Прослідкуємо еволюцію розвитку понять ідеології інформаційного суспільства.

Інформація, яка трансформується у знання, є прямим наслідком потреб людини, щоб ефективно діяти в оточуючому світі. При цьому людина повинна мати достовірні знання про предмети і явища, процеси і об'єкти, з якими вона взаємодіє, тобто чим більше інформації, тим більше знань має людина про себе і оточуючий світ. Чим більше інформації, тим більше знань і тим краще уявлення, тим успішніше буде діяти людина у зв'язку з діями, пов'язаними з цими об'єктами. Знання доцільно розділити на стратегічні, які можуть бути корисними в майбутньому, і тактичними, що відображають специфіку ситуації, що склалася в інформаційному суспільстві [3, с. 16–25].

Символ як концепт ідеології інформаційного суспільства (від грец. *symbolon*) – це знак, у найзагальнішому вигляді поняття, що фіксує здатність матеріальних речей, подій, а також чуттєвих образів виражати ідеальний зміст досліджуваного явища, відмінний від безпосереднього, чуттєво-тілесного буття. Загальновизнаного поняття «символ» у філософській літературі поки що не вироблено. У ХХ ст. спроба створення цілісної філософської теорії символу була прийнята Касієром у «Філософії символічних форм», де був представлений феноменологічний аналіз різних культурно-символічних міфів (міфу, мови, науки) як форм зовнішньої маніфестації і самопізнання людського духу. Цікаве трактування символу подано у рамках психоаналізу, в контексті якого символ розглядається не як атрибут свідомої діяльності людини, а, навпаки, як єдина опосередкована можливість виявлення несвідомих начал в індивідуальній психіці та культурі. Цікавими в цьому зв'язку є ідеї К. Юнга, який постулює наявність унікальних образів-символів (архетипів) колективного несвідомого. Ряд важливих результатів, що стосуються природи символічних здібностей людини, були отримані школою французького структуралізму. Її голова Леві-Стросс виявив наявність елементів ізоморфізму між природними, соціальними і ментально-символічними структурами. Йому належить концепція існування особливої несвідомої логіки архаїчного мислення (логіки бріколажу), що базується на символічному відображенні й осмисленні реальності. Глибока розробка логіко-семантичних проблем символу і символізації (переважно на матеріалі природних і штучних мов) була розроблена школою неопозитивізму (роботами Рассела, Вітгенштейна, К. Поппера) і численними напрямками аналітичної філософії. Специфічні риси символічної реальності людини у сфері гуманітарного знання простежено філософською герменевтикою, перш за все визначним її філософом – Гадамером.

Семіотика інформації як основа ідеології інформаційного суспільства може функціонувати і не в знаковій формі, проте знакова структура інформативна, а це означає, що інформація детермінує новий аспект бачення семіотичних моделей. Знак – це те, що досліджується, і те, що одночасно є частиною пізнавального апарату. Інформаційні процеси, маючи у деяких формах типологічну тотожність з процесами семіозису, здатні привнести в семіотику критерії об'єктивного розмежування можливого і реального [4].

Достатньо навести визначення семіотики як науки про знаки, однак її швидкий розвиток з початку 70-х рр. ХХ ст. привів до значного розширення предмета: у теперішній час семіотика досліджує процеси людської діяльності, пов'язані з породженням знаків (семіозисом) та їх використанням в інформаційному суспільстві. Оскільки людина знаходиться у постійному і безперервному виробництві та споживанні знаків, то предметом семіотики є культура у найрізноманітніших аспектах її існування. На думку сучасних дослідників (У. Еко), семіотика готова до розділення її на цілий ряд дисциплін, зокрема на *теорію знакових систем* (власне семіотику) і *семіологію* – науку, що вивчає функціонування знаків в інформаційному суспільстві [5, с. 7–13].

Становлення ще однієї нової науки – інформаціології – відбувається з утвердженням інформації як глобального феномену високорозвинутого інформаційного суспільства. Уявлення про місце інформації при аналізі світу постійно поглиблюється, і сьогодні передача інформації мислиться як фундаментальна властивість матерії. Хоча кожний підхід демонструє свої завдання, насущною потребою нам бачиться не обґрунтування універсальності предмета, а спроба побачити закономірні зв'язки між генезою інформації та її функціонуванням, що дозволяє в подальшому мотивувати ідеологію нової науки з точки зору її цілісності. Евристичний потенціал семіотики у повній мірі відповідає поставленому завданню. Семіотика за короткий час уже пройшла у своєму розвитку декілька визначних етапів – від розробки методологічних схем до визнання семіотичних схем як об'єктивної реальності і до використання семіотичних концепцій іншими науками з метою легітимації власних перспектив розвитку.

Тому аналіз поняття «інформація» з точки зору смислового змісту повідомлення й отримання людиною нових знань властивий семіотичному підходові (чи семантиці), при якому досліджуються відносини повідомлення до тих свідчень чи знань, які вони виражають. У даному випадку розглядаються знакові системи як засоби вираження певного смислу, встановлюються залежності між структурою знакосполучень та їх здатністю створювати осмислені тексти. Розрізняють *логічну семантику* як розділ логіки, присвячений вивченню значень понять і суджень, а також їх формальних аналогів різних формальних систем,

і *структурну семантику* як розділ структурованої лінгвістики, присвячений опису смислу мовленнєвих ситуацій та операцій з ними.

У сучасному інформаційному суспільстві широко застосовується семантичний аналіз, що охоплює сукупність операцій, які слугують для представлення смислу тексту на природній мові та у вигляді запису на формалізованій (смысловій) мові. При цьому моделюється процес розуміння тексту людиною. Адекватне моделювання (повнота і точність перекладу з природної мови на семантичну) залежить від можливостей семантичної мови, розробки правил перекладу, точності співвіднесення одиниць природної мови з одиницями семантичної. Семантичний аналіз є одним із етапів автоматичного перекладу, у процесі якого семантична мова виступає у ролі мови-посередника. Різновидом семантичного аналізу є індексування в інформаційно-пошукових системах, тобто уявлення про зміст документів і запитів у термінах інформаційних мов [6].

На відміну від семантики синтаксичний підхід (чи синтактика) направлений на дослідження знакових систем з точки зору їх синтаксису, безвідносно до яких би то не було інтерпретацій чи проблем, пов'язаних із сприйняттям знакових систем як засобів спілкування та повідомлення. Предметом аналізу в даному випадку є: частота повідомлення символів, тобто знаків коду, зв'язків між ними, порядок слідування, їх структурна організація, правила побудови і перетворення висловлювань, за допомогою яких можуть формуватися повідомлення. У синтактиці повідомлення розглядаються як символи, абстраговані від змісту, смислу, а також їх практичної цінності для отримувача. Синтактиці на природній мові відповідає синтаксис.

Третій аспект поняття «інформація» в інформаційному суспільстві розглядається з точки зору прагматичного підходу (чи прагматики) і пов'язаний з дослідженням відношення отриманих свідчень безпосередньо до адресата. При цьому враховуються такі характеристики свідчень, як важливість, корисність, цінність, актуальність, що є важливими на шляху формування «суспільства знань» [7].

Наведені вище аналітичні підходи є предметом досліджень теорії знаків (семіотика), у якій знакові системи вивчаються на трьох основних рівнях: синтаксичному, семантичному та прагматичному. Інформативність повідомлень може оцінюватися на кожному з трьох основних рівнів семіотики. Сьогодні найбільш глибоко розроблена проблема синтаксичної оцінки інформації. Проблема аналізу інформації на рівні семантичного підходу достатньо складна і знаходиться на стадії методологічної розробки. При цьому слід відмітити, що достатньо універсальних та ефективних математичних засобів оцінки семантичної інформації ще не отримано. Дослідження прагматичного

аспекту інформації у зв'язку з відсутністю загальнонаукової теорії корисності чи цінності інформації в умовах інформаційного суспільства знаходяться на початковому етапі [8].

Згідно з нашими завданнями слід розкрити методологічні засади інформаційно-семіотичних вимірів інформації як головного модусу і тренду ідеології інформаційного суспільства. Виходячи з вищесказаного, дамо визначення поняття «інформація», що включає свідчення (повідомлення, дані) незалежно від форми їх представлення про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, що несуть нові знання, і є об'єктом отримання, переробки чи перетворення, збереження чи передачі за допомогою знаків, символів, умовних сигналів, технічних засобів. На нашу думку, поняття «інформація» слід уявляти з урахуванням динамічних властивостей, що розглядаються в моменти передачі інформації та її сприйняття. Наука, що вивчає кількісні та інші закономірності, пов'язані з отриманням, передачею, збереженням і обробкою інформації, називається теорією інформації (іноді теорією повідомлень). Згідно з даним визначенням теорія інформації – це розділ кібернетики, у якому математичними методами вивчаються способи виміру кількості інформації, яка включена у будь-яких повідомленнях, а також способи передачі, збереження і класифікації інформації як нового способу соціальної взаємодії [8, с. 3–11].

Існують різні погляди на співвідношення понять «інформація», «свідчення», «дані» і «знання» в контексті формування ідеології. В одному випадку стверджується, що знання – це організована, тобто осмислена, проаналізована, перероблена, узагальнена і класифікована інформація. В іншому випадку – інформація і знання розглядаються як синоніми, проте між знаннями та інформацією існує серйозна відмінність. Володіння інформацією нерівнозначне володінню знаннями, тому що знання завжди пов'язане із суб'єктом, який пізнає. Знання – продукт, який відображає будь-яку реальність у людській інтерпретації, тобто з оцінками і відношеннями до конкретного носія знання. Інформація є джерелом знання, інформація стає знанням у процесі вторинної сигніфікації. Дані є джерелом інформації, а інформація є джерелом знання. Інформація – це дані, що супроводжуються смисловим навантаженням, «інформація є дані, які були організовані і передані». Слід погодитися з тим, що інформація – це осмислені дані, а знання – це осмислена інформація. Справа в тому, що не будь-яка інформація є знанням, у той час як будь-яке знання перебуває в полі інформації. Інформація повинна перетворитися у знання, що, власне, і є основою гносеологічної функції ідеології інформаційного суспільства. Для нас важливим є розкриття цілей отримання інформації як головного модусу і тренду ідеології інформаційного суспільства, а саме пізнавальні, со-

ціально-поведінкові, художньо-естетичні, ігрові, управлінські, що виступають як фактор суспільних перетворень в Україні [20].

Ідеологія інформаційного суспільства постмодерністського дискурсу включає поняття «симулякр». Постмодерністська методологія виявляє внутрішню сутність стереотипів і стереопарадигм симулякрів як примітивних матриць, в основі яких – осягнення віртуально-іраціональної реальності. Саме симулякри є одним із понять постмодерністської ідеології інформаційного суспільства, що представляють образ віртуально-іраціональної реальності, яка відображає лише деяку правдоподібність оригіналу, але не є дійсним відображенням сутності дійсного образу інформаційного суспільства. Симулякри – це іраціоналістично-трансцендентні образи-моделі, з якими також екзистенціонує індивід, проте вони являють собою пусту матрицю квазі-ідеології деструктивної реальності, стираючи відмінності між достовірною та іраціональною (сурогатною) сутністю знання, призначеною для масової культури та споживацтва.

Таким чином, як **висновок** зазначимо, що ідеологія інформаційного суспільства має бути підпорядкована культурно-етичним і гуманістичним трансформаціям, в основі яких лежать дійсні процеси реалізації позитивної (гуманістичної) моделі трансформації сучасного соціуму, що в перспективі зможе привести наше суспільство на шлях інноваційного розвитку суспільства, використовуючи ідеологію інформаційного суспільства, в основі якої – антикризова стратегія, висока роль інтелектуального ресурсу у вигляді науки і освіти, побудова інформаційно-інноваційної інфраструктури, модернізація суспільства та використання ІТ-освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронкова В. Г. Формирование нового мировоззрения, нового человека, нового общества будущего / В. Г. Воронкова // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. нац. ун-т залізн. транспорту ім. акад. В. Лазаряна, 2013. – С. 69–78.
2. Воронкова В. Г. Інтернет як глобальна тенденція розвитку інформаційного суспільства / В. Г. Воронкова // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : Гілея, 2015. – Вип. 93 (2). – С. 174–179.
3. Данильян О. Г. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Інформація і право. – Київ, 2014. – № 1 (10). – С. 16–25.
4. Данильян О. Г. Інформаційна картина світу як соціокультурна реальність / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : ВІР УАН, 2013. – Вип. 70 (№ 3). – С. 573–578.
5. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади : монографія / О. П. Дзьобань. – Харків : Майдан, 2013. – 360 с.

6. Данильян О. Г. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Інформація і право. – Київ, 2013. – № 1 (7). – С. 21–28.
7. Дзьобань О. П. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних із інформаційно-комунікаційною діяльністю / О. П. Дзьобань, О. В. Соснін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. пр. / під ред. В. Г. Воронкової. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2015. – Вип. 61. – С. 24–34.
8. Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство як новий спосіб соціальної взаємодії / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Прав. інформатика. – 2014. – № 1 (41). – С. 3–11.
9. Дзьобань О. П. Сучасне суспільство як суспільство з деформованою відповідальністю (за працею З. Баумана «Індивідуалізоване суспільство») / О. П. Дзьобань, Є. С. Мануйлов // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2016. – № 4 (31). – С. 14–326.
10. Дзьобань О. П. Формування інформаційної картини світу як результат відображення генезису базових форм буття / О. П. Дзьобань // Проблема інформаційного суспільства: соціально-правовий аналіз : наук. ст. та тези наук. повідомл. за матеріалами «Круглого столу», 28 лют. 2013 р. – Полтава : ТОВ «Фірма “Техсервіс”», 2013. – С. 26–36.
11. Кивлюк О. П. Аналіз наукових досліджень з проблематики пропедевтики інформатики в початковій школі / О. П. Кивлюк // Інформатика та інформ. технології. – Київ : Освіта України, 2006. – № 6. – С. 69–72.
12. Кивлюк О. П. Формування елементів комп'ютерної грамотності молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Кивлюк Ольга Петрівна. – Київ, 2017. – 210 с.
13. Кириченко М. О. Інформаційно-семіотичні виміри інформації як головного тренду інформаційного суспільства / М. О. Кириченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. пр. / за ред. В. Г. Воронкової. – Запоріжжя, РВВ ЗДІА, 2017. – Вип. 68. – С. 57–67.
14. Кириченко М. О. Концептуалізація когнітивно-комунікативних вимірів ідеології інформаційного суспільства у гуманітарно-науковому дискурсі ХХІ століття: методологія дослідження / М. О. Кириченко // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : Гілея, 2016. – Вип. 116 (1). – С. 137–141.
15. Максименюк М. Ю. Інформаційно-комунікативне суспільство як різновид складної соціальної системи і взаємодії / М. Ю. Максименюк, В. О. Нікітенко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : [зб. наук. пр.] – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2016. – Вип. № 66. – С. 266–278.
16. Прудникова О. В. Інформаційна культура інформаційного суспільства: філософський вимір / О. В. Прудникова // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України

- ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2016. – № 4 (31). – С. 44–53.
17. Прудникова О. В. Інформаційна культура віртуального простору: філософська рефлексія / О. В. Прудникова // Вісн. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди «Філософія». – Харків : ХНПУ, 2014. – Вип. 42. – С. 136–147.
18. Прудникова О. В. Інформаційна культура в інформаційному суспільстві / О. В. Прудникова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7, Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Андрущенко. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 30 (43). – С. 159–166.
19. Соснін О. В. Інформаційно-комунікативний менеджмент: зарубіжний та вітчизняний досвід : навч. посіб. / О. В. Соснін, В. Г. Воронкова, В. О. Нікітенко, М. Ю. Максименюк. – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського : Політехніка, 2017. – 316 с.
20. Соснін О. В. Проблеми зростаючої ролі інформаційно-комунікаційної функції держави в умовах інформаційного суспільства та шляхи їх вирішення / О. В. Соснін // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: [зб. наук. пр.] – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2016. – № 65. – С. 164–176.

REFERENCES

1. Voronkova V. H. (2013). Formyrovanye novoho myrovozzrenyya, novoho cheloveka, novoho obshchestva budushchoho. *Antropologichni vymiry filosofs'kykh doslidzhen' – Anthropological studies philosophical dimensions*. Dnipropetrovs'k: Dnipropetrovs'kyu natsional'nyu universytet zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazaryana, 69–78 [in Ukrainian].
2. Voronkova V. H. (2015). Internet yak hlobal'na tendentsiya rozvytku informatsiynoho suspil'stva. *Hileya – Gileya*, 93 (2), 174–179 [in Ukrainian].
3. Danyl'yan O. H., Dzoban O. P. (2014). Informatsiyne suspil'stvo: moral'no-etychnyy dyskurs. *Informatsiya i pravo – Information and Law*, 1 (10), 16–25 [in Ukrainian].
4. Danyl'yan O. H., Dzoban O. P. (2013). Informatsiyna kartyna svitu yak sotsiokul'turna real'nist'. *Hileya – Gileya*, 70 (3), 573–578 [in Ukrainian].
5. Dzoban O. P. (2013). Filosofiya informatsiynoho prava: svitohlyadni y zahal'noteoretychni zasady. Kharkiv, Maydan [in Ukrainian].
6. Dzoban O. P., Kal'nyts'kyu E. A. (2013). Zarodzhennya kontseptual'nykh pidkhodiv do rozumynnya sutnosti i spetsyfiky informatsiynoho suspil'stva. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya : *Filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine Yaroslav Mudry. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, Kharkiv, Pravo, 5 (19), 3–15 [in Ukrainian].

7. Dzoban O. P., Sosnin O. V. (2015). Informatsiyna bezpeka: novi vymiry zahroz, povnyazanykh iz informatsiyno-komunikatsiynoyu diyal'nisty. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Journal of Humanities Zaporizhia State Engineering Academy, Zaporizhzhya, RVV ZDIA, 61, 24–34* [in Ukrainian].
8. Dzoban O. P., Zhdanenko S. B. (2014). Informatsiyne suspil'stvo yak novyy sposib sotsial'noyi vzayemodiyi. *Pravova informatyka – Legal Informatics, 1 (41), 3–11* [in Ukrainian].
9. Dzoban O. P., Manuylov Ye. M. (2016). Suchasne suspil'stvo yak suspil'stvo z deformovanoyu vidpovidal'nisty (za pratseyu Z. Bauman «Indyvidualizovane suspil'stvo»). *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine Yaroslav Mudry. Series: philosophy, Kharkiv, Pravo, 4 (31), 14–26* [in Ukrainian].
10. Dzoban O. P. (2013). Formuvannya informatsiynoyi kartyny svitu yak rezul'tat vidobrazhennya henezysu bazovykh form buttya. *Problema informatsiynoho suspil'stva: sotsial'no-pravovyy analiz: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Poltava, TOV Firma Tekhservis, 26–36* [in Ukrainian].
11. Kyvlyuk O. P. (2006). Analiz naukovykh doslidzhen' z problematyky propedytyky informatyky v pochatkoviy shkoli. *Informatyka ta informatsiyni tekhnolohiyi – Information Sciences and Technology. Kyiv, Osvita Ukrayiny, 6, 69–72* [in Ukrainian].
12. Kyvlyuk O. P. (2017). Formuvannya elementiv komp'yuternoyi hramotnosti molodshykh shkolyariv. *Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv* [in Ukrainian].
13. Kyrychenko M. O. (2017). Informatsiyno-semiotychni vymiry informatyi yak holovnoho trendu informatsiynoho suspil'stva. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Journal of Humanities Zaporizhia State Engineering Academy, Zaporizhzhya, RVV ZDIA, 68, 57–67* [in Ukrainian].
14. Kyrychenko M. O. (2016). Kontseptualizatsiya kohnityvno-komunikatyvnykh vymiriv ideolohiyi informatsiynoho suspil'stva u humanitarno-naukovomu dyskursi XX stolittya: metodolohiya doslidzhennya. *Hileya – Gileya. Kyiv, Hileya, 116 (1), 137–141* [in Ukrainian].
15. Maksymenyuk M. Yu., Nikitenko V. O. (2016). Informatsiyno-komunikatyvne suspil'stvo yak riznovyd skladnoyi sotsial'noyi systemy i vzayemodiyi. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Journal of Humanities Zaporizhia State Engineering Academy, Zaporizhzhya, RVV ZDIA, 66, 266–278* [in Ukrainian].
16. Prudnykova O. V. (2016). Informatsiyna kul'tura informatsiynoho suspil'stva: filosof's'kyy vymir. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiya – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine Yaroslav Mudry. Series: philosophy, Kharkiv, Pravo, 4 (31), 44–53* [in Ukrainian].

17. Prudnykova O. V. (2014). Informatsiyna kul'tura virtual'noho prostoru: filofs'ka refleksiya. *Bulletin HNPU them. G. S. Skovoroda. «Philosophy»*. Kharkiv, KhNPU, 42, 136–147 [in Ukrainian].
18. Prudnykova O. V. (2013). Informatsiyna kul'tura v informatsynomu suspil'stvi. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 7. Relihiyevnavstvo. Kul'turolohiya. Filosofiya – The scientific journal of the National Pedagogical University named after Dragomanov. 7. Religious Series. Culture. Philosophy*, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova, 30 (43), 159–166 [in Ukrainian].
19. Sosnin O. V., Voronkova V. H., Nikitenko V. O. et al. (2017). Informatsiyno-komunikatyvnyy menedzhment: zarubizhnyy ta vitchyznyanyy dosvid. Kyiv, Politekhnikha [in Ukrainian].
20. Sosnin O. V. (2016). Problemy zrostayuchoyi roli informatsiyno-komunikatsiynoyi funktsiyi derzhavy v umovakh informatsiynoho suspil'stva ta shlyakhy yikh vyrishennya. *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi – Journal of Humanities Zaporizhia State Engineering Academy*, Zaporizhzhya, RVV ZDIA, 65, 164–176 [in Ukrainian].

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИДЕОЛОГИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Кириченко Н. А.

Исследуемая проблема чрезвычайно актуальна в современную эпоху, требующую формирования идеологии информационного общества, которая должна играть конструктивно-мобилизирующую роль, перейти от насилия к мотивации и приобретению субъектности для всех. Предметом исследования является идеология информационного общества как сложный социальный феномен и динамический процесс. Вывод – формирование идеологии информационного общества может содействовать выводу Украины из кризиса, объединить нацию и способствовать инновационному развитию общества.

Ключевые слова: идеология информационного общества, конструктивно-мобилизирующая роль, мотивация, субъектность, инновационное развитие общества.

BASIS OF METHODOLOGY FOR FORMING OF THE INFORMATION SOCIETY IDEOLOGY

Kyrychenko M. O.

The article shows that the investigated problem is highly relevant in the modern era, which requires formation of ideology of information society, which should play a constructive

catalytic role, to move from violence to motivation and purchase of subjectivity for all. The subject of the research in this article is the ideology of the information society as a complex social phenomenon and a dynamic process. Research methods – informational and synergistic approaches that allowed us to deeply analyze this complex phenomenon.

It is shown that the ideology of the information society is a system of concepts-the ideas of paradigms in which discoursing conceptualized the relationship of individuals to the information society, which should be explicitate as a multifunctional model of social organization and interaction of individuals. The ideology of the information society positions the interests of social groups, including their values, ideals, norms, rules, guidance and development of this type of society and reflects organizational activity for extrapolation in social and individual consciousness of norms and values a culture of information intended for the development of social, political, and spiritual processes in the state.

The ideology of the information society reveals certain aspects and problems of information society, aimed at overcoming dogmatically-rigged and imaginary socio-existential forms of human existence in a virtual world. It is the process of evolution of ideas in the development of information society and the development of human consciousness, the formulation of common interests-needs in the state and programs of development of information society, the recognition of ideology as a set of principles and beliefs, which is based on information world-view as a social and cultural reality.

The information ideology is invited to consider how the concept of social development that guides individual, the image of the model in the unity of the social and spiritual processes. Based on the ideology of information society idea of information or informatization as the main principle conceptsphere companies, which reflects the social, philosophical, political, scientific aspects of the matrix development of the society, as well as the ideological and theoretical foundations.

It is proved that the search ideas of the information society taking place in Ukraine, industrial and technological backwardness from which the world's economic leaders is growing extremely fast. Quite complicated form is the search for ideas as identity in Ukraine. The idea of the information society as the highest form of development of society can unite people, especially young people, because informatization is involved in the majority of the population. The basis of the ideologies of the information society in many developed countries had measures in solving the tasks aimed at the initiation of faith in their own strength and creativity, moral, cultural and spiritual meanings of the life of the nation and people.

A separate space is devoted to the ideology of the information society, post-modern discourse, which includes the concept of «simulacrum». Postmodern methodology reveals the inner essence of stereotypes and simulacra stereopathy as a primitive matrices, based on the comprehension of the virtual-reality irrational. It simulacra is one of concepts of the postmodern ideology of the information society, representing the way the virtual-irrational reality, which reflects only some of the believability of the original, but is not a valid reflection of the essence of the actual image of the information society. Simulacra is irrational transcendental form of the model, which also coexists with individual, but

they represent an empty matrix of destructive reality, blurring the distinction between valid and irrational (surrogate) essence of knowledge intended for mass culture and consumerism.

It is concluded that the formation of the ideology of the information society can contribute to the exit from the crisis in Ukraine, to unite the nation and promote the innovative development of companies. The necessity of establishing the ideology of the information society is not only the possibility of solving certain problems of social life, but the possibility of further successful strengthening of social institutions and functions. The ideology of the information society should be subject to cultural, ethical and humanistic transformations based on the actual processes of implementation of positive (humanistic) model of transformation of modern society, which in the future will be able to lead our society on the path of innovative development, using the ideology of the information society, based on anti-crisis strategy, high the role of intellectual resource in science and education, building of information and innovation infrastructure, modernization of society and the use of it education.

Key words: *information society ideology, constructive and mobilizing roles, motivation, subjectivity, innovative development of the information society.*

О. В. Прудникова, доктор філософських наук, доцент

АНТИЦІННОСТІ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Досліджено особливості буття антицінностей у сучасному віртуальному просторі. Охарактеризовано основні типи віртуальної агресії. Розкрито феномен кіберзалежності людини як прояв її несвободи. Узагальнено фактори та типи кіберзалежної поведінки людини. Визначено сутнісні характеристики кіберзлочину. Стверджується, що кіберзлочин з аксіологічної точки зору базується на антицінностях, що вкоренилися у свідомості суб'єкта віртуального світу.

Ключові слова: віртуальний простір, цінності, антицінності, віртуальна агресія, кіберзалежна поведінка, кіберзлочин.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку людства віртуалізація соціальних відносин змінює економічні, політичні, духовні виміри буття людини та суспільства. Ураховуючи позитивні аспекти існування віртуального простору, варто замислитись над негативними проявами віртуальних взаємодій, особливо в духовно-ціннісній сфері. Очевидно, породжуючи антицінності, віртуальний світ змінює світогляд людини та деформує суспільну свідомість.

Замислюючись над вищеозначеними проблемами, ми поставили за **мету** в нашому дослідженні проаналізувати негативні прояви буття віртуального простору, зокрема зосередити увагу на сутнісних характеристиках антицінностей.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Проблему двоїстості впливу віртуальної реальності на світогляд людини, її ціннісні орієнтири досліджує Т. Лугуценко, визначаючи такі прояви трансформації особистості: зникнення людини як співбесідника; розширення та розмивання її світогляду; втрата простору і часу як основи міжособистісного спілкування; принципово нові можливості людини для творчості (інтерактивність, інтертекстуальність, створення химерних персонажів і маніпуляції з ними в ролевих комп'ютерних іграх і т. д.); встановлення контактів, які забезпечують людині видимість відчуття повноцінності, значущості, єднання та причетності до реального життя [1, с. 182].

Аналізуючи проблему розповсюдження антицінностей серед суб'єктів віртуального простору, на нашу думку, варто зупинитися більш детально на негативних ціннісно-антропологічних аспектах, пов'язаних з участю людини у діяльності соціальних мереж та віртуальних співтовариств.

Однією з таких антицидностей, безумовно, є насильство, яке проявляється в різноманітних формах. Так, у віртуальному просторі набуло поширення таке негативне явище, як «кібербулінг». Поняття «кібербулінг» походить від двох слів: кібер (позначає віртуальне опосередковане комп'ютером середовище) і булінг. За однією версією, булінг (від англ. bully – хуліган, забіяка, грубіян, гвалтівник) означає залякування, фізичне або психологічне насилля відносно дитини з боку дорослих або ровесників, спрямоване на дезорієнтацію жертви та її упокорення. За іншою версією, англійське bull (бик, бугай, а в переносному значенні – дуже велика, сильна чи агресивна персона) позначає процес лютого, завзятого нападу, цькування, дошкуляння. Масовий булінг, який являє собою цькування жертви цілим натовпом людей, закордонні вчені називають моббінгом. Отже, можемо зазначити, що кібербулінг – це напади на особистість у віртуальному просторі. За останні 20 років поняття булінгу стало міжнародним соціально-психологічним терміном, яким, наприклад, у США позначають великий перелік дій (від погроз до насмішок), що здатні налякати або іншим чином негативно вплинути на людину [2, с. 292].

Окрім кібербулінгу у всесвітній мережі набув розповсюдження кібергрумінг. Кібергрумінг (англ. cybergrooming / child grooming) – це використання мережі Інтернет злочинцями для розшуку дітей, встановлення довірливих контактів з метою подальшого вступу з ними в статеві стосунки чи здійснення відносно них інших дій сексуального характеру. Метою зловмисників є особиста зустріч з подальшим: фізичним нападом, сексуальним насиллям, знущанням та ін. [3].

Прояви насильства у віртуальній реальності безпосередньо корелюються з типами агресивної поведінки суб'єктів у віртуальному світі, що реалізується за допомогою тих чи інших засобів.

Проаналізувавши віртуальну агресію, американські дослідники Р. Ковальські, С. Лімбер, П. Агатстон виділили вісім типів поведінки, характерних для кібербулінгу:

1. Перепалки, або флеймінг (від англ. flaming – пекучий, гарячий, полум'яний), – обмін короткими, гнівними, запальними репліками між двома чи більше учасниками за допомогою комунікаційних технологій. Флеймінг відбувається в основному на чатах, форумах, інколи перетворюючись у затяжну війну (від англ. holywar – свята війна).

2. Нападки, або харасмент (англ. harassment – постійні виснажливі атаки). Найчастіше це використання повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, постійні погрозливі дзвінки, маса СМС-повідомлень на мобільний телефон) з переважанням персональних каналів комунікації. На відміну від перепалок, атаки більш тривалі та йдуть від певного агресора.

3. Обмовлення, зведення наклепів (denigration) – розповсюдження прихизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути текстові повідомлення, фото, відео, які змальовують жертву в образливій формі. Жертвами можуть стати не тільки окремі особи, а й група дітей за певним списком, наприклад у класі, школі.

4. Самозванство, втілення у певну особу (impersonation) – агресор позиціонує себе жертвою, використовуючи її пароль доступу до акаунту в соціальних мережах, блозі, пошті, системі миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію. Коли з адреси жертви без її відома відправляються ганебні провокаційні листи, виникає «хвиля зворотних зв'язків», у результаті якої розгублена жертва неочікувано отримує гнівні відповіді.

5. Ошуканство, видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження (outing&trickery) – отримання персональної інформації (текстів, фото, відео) і її передача іншим поштою або в публічну зону Інтернету.

6. Відчуження (остракізм, ізоляція). Бажання бути включеним у групу є мотивацією багатьох вчинків дитини, і саме тому виключення з групи однолітків сприймається як соціальна «смерть». Онлайн-відчуження можливе в будь-якому віртуальному дитячому середовищі, де використовується захист пароллями, формується список небажаної пошти, список друзів. Кіберостракізм проявляється також через відсутність швидкої відповіді на миттєві повідомлення чи електронні листи.

7. Кіберпереслідування – приховане вистежування через Інтернет та переслідування необережних чи вибраних з певною метою користувачів для організації злочинних дій (нападу, побиття, зґвалтування).

8. Хепіслепінг (від англ. happy slapping – щасливе плескання) – дуже розповсюджений вид кібербулінгу, який являє собою розміщення відеороликів в Інтернеті, де їх можуть переглядати тисячі користувачів без жодної згоди жертви. Інша форма хепіслепінгу – це передавання сюжетів через мобільні телефони [4].

Окрім агресії, наступною негативною характеристикою у взаємодії людини і віртуального простору є існування так званої комп'ютерної залежності або кіберзалежності. Парадокс полягає в тому, що, з одного боку, віртуальний світ є полем свободи, а з іншого – в результаті формування у людини кіберзалежності вона перестає бути вільною, звужуючи свій життєвий простір концентрацією на віртуальному бутті. Відповідно комп'ютерна залежність не дозволяє суб'єкту якісно розширювати горизонти власної інформаційної культури.

Оцінюючи стан і поведінку кіберзалежної особистості, науковці стверджують, що вона визначається за такими базовими критеріями:

– знецінення всього живого, включаючи себе самого, аж до потреб свого організму;

- зникнення звички трудитися і знаходити в цьому задоволення;
- падіння пізнавальних інтересів і саботаж навчальної діяльності;
- замкненість у собі, байдужість і холодність до людей [5, с. 243–244].

Можна констатувати, що кіберзалежна людина має деформовану екзистенцію та деформовану систему цінностей – вона стає біологічним додатком до комп'ютера.

Як стверджують фахівці, основні фактори інтернетзалежної поведінки поділяються на: психологічні (безмежна можливість створювати нові образи власного «Я» та вербалізації уявлень і фантазій, порушення психофізіологічного стану, можлива загроза виникнення психічних розладів і суїцидальної поведінки); соціально-психологічні (потужне розширення меж спілкування особистості; легкість знаходження однодумців і емоційно близьких людей, задоволення потреби в належності до соціальної групи та визнання; можливість відійти від реальності); соціальні (існування сучасної людини в інформаційно насиченому середовищі: агресивність подання інформації у ЗМІ, поява нових засобів впливу на свідомість, ослаблення найважливіших соціокультурних інститутів, відсутність реально діючих соціальних програм психогігієни та психопрофілактики). Разом із тим однією з найбільш розповсюджених форм кіберзалежності є так звана ігрова комп'ютерна залежність, яка в першу чергу притаманна молоді. Під ігровою комп'ютерною залежністю розуміється хворобливе захоплення рольовими комп'ютерними іграми, у яких граючий приймає на себе роль віртуального персонажа й живе його життям, відчуваючи себе в реальності дискомфортно. Перед підлітком розкривається новий світ незліченної кількості можливостей та інтересів, який «відключає» його від справжнього світу, «перемикаючи» на себе та дозволяючи вважати свої успіхи в комп'ютерній грі достатніми для самоствердження й для поліпшення свого стану. Перебування у віртуальному світі дозволяє підліткам розслабитися й абстрагуватися від психологічних проблем у реальному світі, але це відбувається лише на момент перебування у віртуальному просторі. Для ігрового адикта реальний світ нецікавий, повний небезпек, тому що більшість залежних – це люди, що погано адаптуються в соціумі. Унаслідок цього людина намагається жити у віртуальному світі, де все можливо, усе дозволено, де вона сама встановлює правила гри. Вихід із віртуальної реальності є хворобливим для адикта: він знову зіштовхується з неавтономною для нього реальністю, що й викликає зниження настрою й активності, погане самопочуття [6, с. 151].

На думку В. Плешакова, можна виокремити такі основні типи кіберзалежності: кіберадикція спілкування (перевага кіберкомунікації над іншими видами спілкування), ігрова кіберадикція (віддається перевага комп'ютерним та/або консольним іграм порівняно з іншими видами ігор), кіберадикція

пізнання (використання кіберпростору як джерела знань, яке стає для залежної людини пріоритетним проведенням часу), кіберадикція праці (людина поєднує діяльність у кіберпросторі з трудовою діяльністю, нерідко прагне знайти роботу, так чи інакше пов'язану з кіберпростором). Вищеозначений дослідник акцентує увагу на існуванні таких специфічних видів кіберадикції: кіберсексуальна адикція (людина відчуває нав'язливий потяг до відвідування порносайтів і заняття кіберсексом), кіберфінансова адикція (людина відчуває тягу до здійснення незапланованих та нерідко непотрібних покупок в інтернет-магазинах, витрачає гроші на азартні ігри в інтернет-просторі або постійно бере участь в інтернет-аукціонах), аудіовізуальна кіберадикція (людина відчуває пристрасть до прослуховування музики або перегляду фільмів) [7, с. 41–42].

Отже, комп'ютерна залежність або кіберзалежність руйнує особистість, звужує простір свободи людини, створює ілюзію свободи. Очевидно, свобода у віртуальному світі межує з анархією й може сформувати у людини звичку до порушення різноманітних норм (моральних, правових, культурно-релігійних) не тільки у світовій мережі, але й у реальному житті.

Продовжуючи вищеозначену логіку, можна вести мову про правовий та моральний нігілізм, який набув розповсюдження у віртуальному світі і є світоглядним підґрунтям для кіберзлочинів. Нігілізм як антицінність руйнує підвалини інформаційної, правової та моральної культур. У контексті нашої наукової розвідки слід підкреслити, що нігілізм у всіх його проявах є підґрунтям некоректного (у крайньому варіанті злочинного) поведіння з інформацією, протиправного використання технічних можливостей комп'ютерних мереж. Нігілізм як антицінність та світоглядний орієнтир особистості здійснює вкрай негативний вплив на її інформаційну культуру, підмінюючи справжню свободу аморальною вседозволеністю.

Як зазначалося вище, проявом нігілізму та показником низького рівня інформаційної культури суб'єктів віртуального світу є кіберзлочин. Кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – протиправне втручання в роботу кібернетичних систем, основною управляючою ланкою яких є комп'ютер (наприклад, спотворення інформації про стан об'єкта в каналі зворотного зв'язку, спотворення керуючого сигналу й каналу зв'язку, використання шкідливого програмного забезпечення тощо), створення та використання в злочинних цілях певної кібернетичної (комп'ютерної) системи, використання в злочинних цілях існуючих кібернетичних (комп'ютерних) систем (наприклад, комп'ютерних чи телекомунікаційних мереж у шахрайстві, вимаганні тощо) [8].

Спираючись на різноманітні закордонні та вітчизняні юридичні акти, Ю. Бельський констатує, що до кіберзлочинів слід віднести такі посягання:

1) правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем:

– незаконний доступ – навмисний доступ до цілої комп'ютерної системи або її частини без права на це з метою отримання комп'ютерних даних або з іншою недобросовісною метою;

– втручання в дані, навмисне пошкодження, знищення, погіршення, зміна або приховування комп'ютерної інформації без права на це;

– втручання в систему – навмисне серйозне перешкоджання функціонуванню комп'ютерної системи шляхом введення, передачі, пошкодження, знищення, погіршення, заміни або приховування комп'ютерних даних без права на це;

– зловживання пристроями, а саме їх виготовлення, продаж, придбання для використання, розповсюдження або надання для використання іншим чином;

2) правопорушення, пов'язані з комп'ютерами, включаючи підробку й шахрайство, здійснені з використанням комп'ютерів;

3) правопорушення, пов'язані зі змістом інформації, зокрема дитяча порнографія, расизм та ксенофобія;

4) правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав, наприклад незаконне відтворення й використання комп'ютерних програм, аудіо/відео й інших видів цифрової продукції, а також баз даних і книг [9, с. 414–415].

Здатність людини до кіберзлочину говорить про її деформовану ціннісну основу світогляду, про моральну та правову невідповідність до свободи у віртуальному світі.

Для підвищення рівня інформаційної культури користувачів мережі Інтернет варто посилювати просвітницьку та виховну роботу, особливо серед молоді, а також встановлювати жорстку відповідальність за скоєні кіберзлочини.

На думку фахівців, існують два основних напрями щодо вирішення проблеми подальшого регулювання Інтернету та кримінальної відповідальності за злочини міжнародного характеру з використанням комп'ютерних технологій. Відповідно до першого підходу пропонується пристосувати існуючі традиційні принципи кримінальної юрисдикції до злочинів, що вчиняються з використанням комп'ютерних технологій. Другий підхід пропонує розглядати Інтернет як самостійний віртуальний простір, «кіберпростір», і розробити нові правила застосування кримінальної юрисдикції щодо злочинів, що в ньому вчиняються [10, с. 436].

На наше переконання, боротьба з кіберзлочинами потребує спеціального законодавства, фахово підготовлених правоохоронців у цій царині. Разом

із тим певні обмеження в Інтернеті не повинні перетворитися на цензуру, звужувати поле свободи особистості за штучними причинами.

Здійснення кіберзлочину з аксіологічної точки зору базується на антицінностях, що вкоренилися у свідомості суб'єкта віртуального світу та деформували його інформаційну культуру. На переконання В. Войчишин, в ідеологічній основі антиціннісних орієнтацій лежить поняття хаосу, де «основною нормою» виступає аномія як буквальне беззаконня, заперечення існування будь-яких нормативних систем. Тож така глобальна вкоріненість антицінності та її хаотично-деструктивна спрямованість не можуть не відобразитись на регулятивній діяльності таких суспільних регуляторів, як право, релігія та мораль. Ідентичний розвиток подій з приводу хаотично-деструктивної спрямованості можемо з легкістю спостерігати у віртуальній реальності, де шкідливе програмне забезпечення у всьому його розмаїтті намагається внести свій негативний внесок у руйнування та спотворення клієнтських та серверних файлових систем. Антицінність за своїми внутрішньосубстанційними характеристиками завжди є знецінюючим фактором, намагаючись перетворити добро у зло, гармонію в хаос, правопорядок у безправ'я, замінити відповідальність на безвідповідальність. Вона не лише кардинально заперечує вироблені соціально-правовою реальністю правила співбуття індивідуумів, а й унеможлиблює їх нормальне функціонування. Іншими словами, кінцевою метою антицінності є трансформування Буття в Ніщо, що, у свою чергу, породжує невидиму боротьбу за першість та домінування. Простором для такої боротьби, звісно, виступає не лише соціально-правова реальність та внутрішній світ окремо взятої людини, але й віртуальна реальність, яка виступає середовищем скоєння кібернетичних злочинів [11, с. 11–12].

Висновки. Очевидно, віртуальна реальність є полем боротьби цінностей та антицінностей, високих зразків інформаційної культури й аморального та антиправового способів діяльності. Антицінності віртуального світу є продовженням світу реального, але в той же час їх інтерпретація та втілення мають свої особливості у віртуальному просторі. До антицінностей віртуального світу варто віднести насильство та агресію, звуження свободи особистості в результаті різних форм кіберзалежності, втрату відповідальності за свої вчинки тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лугуценко Т.В. Людина в структурі комунікативної реальності як суб'єкт віртуального простору / Т.В. Лугуценко // Гілея : наук. вісн. – 2014. – Вип. 81. – С. 179–183.

2. Лапа О. В. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді / О. В. Лапа // Наук. вісн. Нац. ун-ту біо-ресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. – 2013. – Вип. 192 (1). – С. 291–298.
3. Safer Internet Programme: Empowering and Protecting Children Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/index_en.htm.
4. Kowalski R. Cyber bullying: bullying in the digital age / R. Kowalski, S. Limber, P. Agatston. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 218 p.
5. Шайкіна О. О. Профілактика комп'ютерної залежності як одне із завдань практичної педагогіки / О. О. Шайкіна // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2013. – № 1 (54). – С. 239–248.
6. Мушинська О. В. Психологічні особливості підлітків з ігровою Інтернет-залежністю / О. В. Мушинська, М. В. Христюк // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2013. – Вип. 51. – С. 149–152.
7. Плешаков В. А. Теория киберсоциализации человека : монография / В. А. Плешаков ; под ред. А. В. Мудрика. – М. : МПГУ : Homo Cyberus, 2011. – 400 с.
8. Про боротьбу з тероризмом : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.
9. Бельський Ю. Щодо визначення поняття кіберзлочину / Ю. Бельський // Юрид. вісн. – 2014. – № 6. – С. 414–418.
10. Юртаєва К. В. Визначення місця вчинення злочинів з використанням комп'ютерних технологій / К. В. Юртаєва // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 434–441.
11. Войчишин В. Б. Кібернетичний злочин як ціннісне поняття / В. Б. Войчишин // Прав. держава. – 2015. – № 20. – С. 8–15.

REFERENCES

1. Luhutsenko, T. V. (2014). Lyudyna v strukturі komunikatyvnoyi real'nosti yak sub'yekt virtual'noho prostoru. *Hileya: naukovyy visnyk – Hilea: scientific journal, issue 81, 179–183* [in Ukrainian].
2. Lapa, O. V. (2013). Yavyshe kiberbulinhu yak sotsial'no-pedahohichna problema virtual'noho spilkuvannya suchasnykh ditey ta molodi. *Naukovyy visnyk Natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy. Seriya : Pedahohika, psykhohohiya, filosoфиya –Scientific journal of the National University of Bioresources and Natural resources management of Ukraine. Series: Pedagogy, psychology, philosophy, issue 192(1), 291–298* [in Ukrainian].
3. Safer Internet Programme: Empowering and Protecting Children Online. (2013). URL: http://ec.europa.eu/information_society/activities/sip/index_en.htm.
4. Kowalski, R., Limber, S., Agatston P. (2008). Cyber bullying: bullying in the digital age. Oxford: Blackwell Publishing Ltd [in UK].

5. Shaykina, O. O. (2013). Profilaktyka komp'yuternoyi zalezhnosti yak odne iz zavdan' praktychnoyi pedahohiky. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka – Spirituality of personality: methodology, theory and practice, issue 1 (54)*, 239–248 [in Ukrainian].
6. Mushyns'ka, O. V., Khrystyuk, M. V. (2013). Psykholohichni osoblyvosti pidlitkiv z ihrovoyu Internet-zalezhnisty. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina. Ser. Psykholohiya – Journal of Kharkiv National University named for V. N. Karazin. Ser. Psychology, issue 51*, 149–152 [in Ukrainian].
7. Pleshakov, V. A. (2011). Teoryya kybersotsyalyzatsyy cheloveka. A. V. Mudryka (Ed.). Moscow : MPFU: «Homo Cyberus» [in Russian].
8. Pro borot'bu z teroryzmom : Zakon Ukrayiny. (2003). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 25, art. 180.
9. Bel's'kyy, Yu. (2014). Shchodo vyznachennya ponyattya kiberzlochynu. *Yurydychnyy visnyk – Juridical journal*, 6, 414–418 [in Ukrainian].
10. Yurtayeva, K. V. (2009). Vyznachennya mistysya vchynennya zlochyniv z vykorystanniam komp'yuternykh tekhnolohiy. *Forum prava – Law forum*, 2, 434–441 [in Ukrainian].
11. Voychyshyn, V. B. (2015). Kibernetychnyy zlochyn yak tsinnis ne ponyattya. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 20, 8–15 [in Ukrainian].

АНТИЦЕННОСТИ ВИРТУАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Прудникова Е. В.

Исследованы особенности бытия антиценностей в современном виртуальном пространстве. Охарактеризованы основные типы виртуальной агрессии. Раскрыт феномен киберзависимости человека как проявление его несвободы. Обобщены факторы и типы киберзависимого поведения человека. Определены сущностные характеристики киберпреступления. Утверждается, что киберпреступление с аксиологической точки зрения базируется на антиценностях, укоренившихся в сознании субъекта виртуального мира.

Ключевые слова: виртуальное пространство, ценности, антиценности, виртуальная агрессия, киберзависимое поведение, киберпреступление.

ANTI-VALUES OF VIRTUAL SPACE: PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Prudnykova O. V.

Investigated the features of the existence of anti-values in the modern virtual space. One of these anti-values is violence, which represents itself in various forms. In particular, cyber-bullying and cyber-grooming have become widespread in the global network.

Described the main types of virtual aggression. Manifestations of violence in the virtual reality are directly correlated with the types of aggressive behavior of subjects in the virtual world, which is realized with the help of one or another means.

Revealed the phenomenon of cyber-addiction of human as a demonstration of its lack of freedom. The paradox lies in the fact that on the one hand, the virtual world is a field of freedom, and on the other – in consequence of the formation of human cyber-addiction, it ceases to be free by narrowing its living space by concentration on the virtual being. Accordingly, computer-addiction does not allow the subject to qualitatively expand the horizons of their own information culture. Generalized the factors and types of cyber-addictive human behavior. It is noted that the behavior of cyber-addicted personality is characterized by the following basic criteria: the depreciation of all living things, including himself; the disappearance of the habit of working and finding pleasure in it; the fall of cognitive interests and the sabotage of educational activity; self-restraint, indifference and coldness to people.

Determined the essential characteristics of cybercrime. It is emphasized that legal and moral nihilism, which has become widespread in the virtual world, is a world-view ground for cybercrime. Nihilism as an anti-value destroys the foundations of informational, legal and moral cultures. To increase the level of information culture of Internet users, it is important to increase educational and educational work, especially among young people, as well as to establish strict liability for committed cybercrimes. The fight against cybercrimes requires special legislation, trained law enforcement officers in this area. However, certain restrictions on the Internet should not turn into censorship, narrowing the field of individual freedom for artificial reasons. It is argued that cybercrime from an axiological point of view is based on anti-values that are rooted in the consciousness of the subject of the virtual world.

It is substantiated that virtual reality is a field of struggle of values and anti-values, high samples of informational culture and immoral and anti-legal ways of activity. Anti-values of the virtual world is a continuation of the real world, but at the same time, their interpretation and embodiment have their own particularities in the virtual space. To the anti-values of the virtual world, it is worth mentioning violence and aggression, the restriction of individual freedom because of various forms of cyber-addiction, loss of responsibility for their actions, etc.

Key words: *virtual space, values, anti-values, virtual aggression, cyber-addictive behavior, cybercrime.*

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук, доцент

ВІРТУАЛЬНА ПРИРОДА ПРАВА КРІЗЬ СЕМАНТИЧНИЙ ВИМІР НАЛЕЖНОГО І МОЖЛИВОГО

В основі віртуальності права лежить розуміння його як реальності абсолютної можливості. Абсолютна можливість нарівні з відкритістю, анонімністю, креативністю і свободою виступає сутнісною характеристикою віртуальної реальності. Це робить можливим застосування самого поняття «віртуальність» у сфері буття права. Більш за все віртуальна природа права виявляє себе в семантичному просторі мови. Тому методологічний дискурс на тему віртуалістики права відбувається саме в полі структурної лінгвістики, герменевтики, феноменології та теорії деконструкції. Уже обґрунтована у філософії деонтологічна сутність права не обмежується розумінням права як Буття-Належності, а розкривається в ще більшій мірі – як Буття-Абсолютна можливість. Правова реальність сьогодні віртуалізована в плані комунікації, вираження, методології розуміння і репрезентації смислів. Право проявляє себе не як невідворотна відплата і вимушеність, а як необмежене поле ймовірності, свобода смислів і прав – віртуальне буття.

Ключові слова: віртуальність права, семантична логіка, деонтологія права, модальність, правовий дискурс, симулятивний простір, комунікативність.

Постановка проблеми. Визнання поліонтичності, тобто багатомірності й множинності буття в цілому, є теоретичною засадою сучасної онтології права. Тому серед можливих онтологічних вимірів права знаходить своє місце і його віртуальна реальність. Деонтологічна модальність як буття-повинність, що властива праву, виявляється співзвучною віртуальності як специфічному способу його буття. Це дає підстави для застосування методології віртуальної реальності у правовому просторі в цілях побудови постмодерністської моделі права.

Дана проблема перебуває на стику онтології права та правової герменевтики, а також виявляє гострі питання соціальної філософії та сучасної правової культури. **Актуальність** досліджень правової віртуалістики обумовлена постнекласичними тенденціями лібералізації, глобалізації, інформатизації та інтеріоризації права.

Метою статті є розробка актуальних деонтичних тенденцій у праворозумінні, аналіз віртуальної модальності права шляхом застосування методів модальної логіки, зокрема семантики можливих світів, що утворюються у смисловій динаміці правового комунікативного простору. Сучасне право розглядається як складна мовна дисипативна структура, що саморозвивається у віртуальному вимірі контрфактичних висловлювань. Будь-яка система права та передбачений нею судовий процес постають як відкритий простір герменевтичного дискурсу, в межах якого доповнюється і саморозвивається право. Судові ж правотлумачні акти виявляються самостійними дискурсивними джерелами права.

Аналіз наукових досліджень даної проблеми дозволяє констатувати, що віртуалістика права спирається на обширну вітчизняну теоретичну базу. Проблемою онтологічного статусу самої віртуальної реальності займаються серед інших М. Носов, С. Хоружий, М. Опенкова, А. Родін, Л. Усанова, А. Войкунський. Особливості розуміння права у постмодернізмі досліджено І. Честновим, В. Касьяновим, В. Нечипуренко, А. Овчинниковим, А. Бернюковим тощо. Соціокультурний аспект віртуальної реальності розглянуто, зокрема, у роботах В. Ємеліна, Д. Іванова, О. Одаренко, В. Речицького, І. Девтерова. Європейські постмодерністи – Ж. Бодріяр, Ж. Дельоз, С. Жижек – пояснюють віртуальність за допомогою мережевої логіки і методу деконструкції. Семантико-лінгвістичні й комунікативні аспекти віртуальної реальності викриваються у Є. Сидоренка, В. Свінцева, Ю. Габермаса, П. Рікьора. Значну увагу комунікативно-герменевтичному підходу до праворозуміння, і зокрема судовій герменевтиці, приділяють багато сучасних теоретиків і філософів права, а саме А. Бернюков, Г. Дроздов, В. Бігун, П. Рабінович, А. Барак, Р. Циппеліус. У даному дослідженні здійснюється спроба застосування атрибутів віртуальної модальності в правовій деонтології, у застосовному, процесуальному, гносеологічному вимірах права, при співвідношенні можливо-неможливого і дійсного/належного в юридичних фактах на етапі правового слідства.

Виклад основних положень. Віртуальною називають штучну, імовірнісну, деконструктивну реальність, створену за допомогою мови, тексту, графічних символів або аудіовізуального ряду. Така реальність має статус не стільки дійсності, скільки можливості, причому можливості абсолютної, що постійно змінюється і примножується, утворюючи мережу «можливих світів». Штучно утворений світ контрфактичних висловлювань у певному сенсі віртуальний, адже його вплив на дійсність відбувається через припущення можливого.

Контрфактичність не є обмеженою фізичними законами; закони тут створюються і змінюються самою людиною. За своєю природою віртуальна реальність певною мірою відповідає не тільки феноменологічному полю смислів, але й правовій реальності, яка деонтологічно вбачає існування права не в бутті реального, дійсного, а в бутті повинного, потенційного, необхідного, належного.

Фактичність юридичної провини та її ступінь утворюються та корелюються на принципах модальної логіки висловлювань, зокрема логіки деонтичної модальності (заборона-право-обов'язок), та логічної семантики можливих світів. Очевидно, що можливе задає характер дійсного, а дійсне змінює значення минулого. Уникнути того, що реально здійснилося, не можна, проте усвідомити фактори, які вплинули на реалізацію одних можливостей та нейтралізували прояв інших, означає у повній мірі розкрити потенціал певної конкретної події, усвідомити її глибинний сенс та сучасну значимість. На реальний стан дійсності так чи інакше впливають випадкові фактори. Тому будь-який фрагмент правової реальності може набувати особливого онтологічного й герменевтичного сенсу через співвіднесення в ньому модальності можливого і модальності належного, що виявляються у просторі мови. Розглядаючи будь-які з подій і обставин як «найважливіші», «визначальні» фактори, людина розробляє віртуальні світи значеннєвої фактичності, що суттєво впливають на її оцінку сучасності та наявних можливостей належного, що в ній приховані [1, с. 156].

Віртуальний простір права утворюється через інформаційно-комунікативну активність суб'єктів правовідносин, кожен з яких являє свою симулятивну реальність правової ситуації. Кінцева кількість можливих світів (тобто уявних варіантів скоєння злочину, ступеня провини злочинця, фактів справи і їх доведеності, винесення справедливого вердикту) взаємодіють і систематизуються в динамічному неоднозначному синергетичному полі права заради прийняття справедливого рішення на базі вичерпної інформації. Віртуальність синергетики може бути протиставлена віртуальності міфу. Перевагою синергетики над міфом можна вважати технічну можливість побудови альтернативних віртуальних сценаріїв розвитку правової ситуації при врахуванні впливу всієї сукупності факторів. Поліонтична, комунікативна природа права дозволяє включити до його реальності світ належного, світ припустимого і світ імовірного як такі, що мають сутнісний вплив на спосіб буття людини в реальній дійсності, що дедалі набуває віртуальних рис.

До можливих світів, логіку яких досконало аналізує Е. Сидоренко, належать світ належного і світ необхідного, світ реального і світ неможливого, світ минулого і світ майбутнього. Такі автономні, потенційні і варіативні виміри буття є полем застосування герменевтичної логіки практикуючих юристів: оперативного слідчого, адвоката, прокурора чи судді, що займаються з'ясуванням фактів кримінальної справи, мотивів злочинних дій, обставин, умов, підстав злочину тощо [2, с. 253]. Установлення самого факту та ступеня юридичної провини ґрунтується на порівняльній логіці та модальній логіці висловлювань. Модальність імовірності, вірогідності, можливості має місце в юридичній практиці: у слідчому експерименті, при аналізі версій слідства з приводу скоєного злочину, під час прийняття судових рішень тощо.

Припускаючи, що можливі світи – це велика множинність актуально обумовлених атомарних тверджень та їх контрфактуалів у змістовному просторі суб'єктивної рефлексії, слід припустити, що зміна будь-якого з них, як і зміна об'єктивного стану речей, спричиняє численну кількість наслідків. Отже, юрист-професіонал змушений шляхом логічних міркувань виділити тільки один варіант події (чи істини) як виправдано-імовірний та відсікти всі інші як припустимо-імовірні, після чого, співмірюючи із деонтичними модальностями (обов'язково, дозволено, заборонено), довести чи спростувати факт злочину та ступінь провини певних осіб. При цьому множинність варіантів справедливості (чи істини) зберігається в тій мірі, в якій залишаються відкритими герменевтичні змісти динамічної правової реальності. Модальна логіка і теорія аргументації оперують не подіями, а висловлюваннями про них, перетворюючи змістовно-нейтральні, конкретні події у значущі факти шляхом введення їх у відкритий смисловий контекст. При цьому факти можуть належати як світу онтологічно-дійсного, так і світу деонтологічно-можливого.

Онтологія віртуальності задає нової стилістики та формує принципи онтології права постмодерну. Віртуальний світ – це автономна, смислопоряджуюча реальність, якісно відмінна від симулятивної. Вона містить новий тип просторово-часових відносин, уникає структурної ієрархічності, лінійної закономірності, матеріальності, детермінованості й каузальності. Альтернативою цьому стає тілесність одноплосинного відкритого правового дискурсу. Віртуальність права порушує проблему адекватності нашого розуміння юридичної справедливості. Категорія «віртуальність» вводиться через опозицію субстанційності і потенційності: віртуальний об'єкт існує,

хоча і не субстанційно, але реально; не потенційно, але актуально [3, с. 120]. Так, віртуальна реальність права виступає як реконструйована картина справедливості – не дійсна і не можлива, але реальна у своїй актуальній значимості.

Правоінтерпретатор постає джерелом права і його метою, а діяльність інтерпретатора у вимірі мови ґрунтується на принципі абсолютної можливості, що діє у віртуальній реальності. Механізми та акти судової правотворчості (серед яких судовий прецедент, переконливий прецедент, усталена судова практика, правові позиції суду, судовий розсуд, роз'яснення вищих судів, судові звичаї, правоприпиняючі акти і т. ін. [4, с. 27]) демонструють на практиці становлення сфери деонтології права, акцентуючи на його комунікативній, трансгресивній, відкритій природі. Суддя не тривіально тлумачить право у межах, визначених законом, він творить нове право на етапах тлумачення норми, застосування норми до фактичних обставин справи, обрання принципу вирішення конфлікту і, нарешті, винесення судового рішення. Судовий процес виступає як живий, дієвий, комунікативний простір, що породжує саму тілесність права.

Висновок. Таким чином, у даному дослідженні обґрунтовано принципи розуміння правової реальності як віртуальної, серед яких: саморозвиток, змістовно-динамічний гіпертекст, нові критерії раціональності й справедливості, семантичний плюралізм. Теорія і практика ліберального права засновані на концепції мови. Саме мовний простір правового дискурсу втілює логіку віртуальної реальності. Справедливість набуває процесуального характеру. Поле нормативних змістів у комунікативній судово-процесуальній реальності постає мінливим, динамічним, вразливим щодо ситуації та особистісної суддівської інтерпретації. Комунікативний підхід до розуміння права, що ствердився у судовій герменевтиці, не може не відобразитись на самих принципах буття права в межах парадигми інтерсуб'єктивності. Отже, сучасний спосіб буття права, подальший його розвиток у постмодернізмі, збагачення філософсько-правової методології роблять необхідними дослідження в галузі віртуалістики права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусев С. С. Смысл возможного. Коннотационная семантика / С. С. Гусев. – СПб. : Алетейя, 2002. – 192 с.
2. Сидоренко Е. А. Логика. Парадоксы. Возможные миры. (Размышления о мышлении в 9-ти очерках) / Е. А. Сидоренко. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 312 с.

3. Усанова Л. А. Віртуальність як риса сучасності / Л. А. Усанова // Філософ. обрії. – 2011. – № 25. – С. 116–126.
4. Стецик Н. Судові правотворчі акти: загальнотеоретична характеристика / Н. Стецик // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2011. – Вип. 52. – С. 27–32.

REFERENCES

1. Gusev, S. S. (2002). Smysl vozmozhnogo. Konnotatsionnaya semantika. Sankt-Petersburg: Aleteya [in Russian].
2. Sidorenko, E. A. (2002). Logika. Paradoksy. Vozmozhnye miry. (Razmyshleniya o myshlenii v 9-ti ocherkah). Moscow: Editorial URSS [in Russian].
3. Usanova, L. A. (2011). Virtualnist yak risa suchasnosti. *Filosofski obriyi – Philosophical horizons*, 25, 116–126 [in Ukrainian].
4. Stetsik, N. Sudovi pravotvorchi akti: zagalnoteoretichna harakteristika. *Visnik Ivivskogo universitetu – Visnyk of Lviv University, ser. yuridichna, issue 52*, 27–32 [in Ukrainian].

ВИРТУАЛЬНАЯ ПРИРОДА ПРАВА СКВОЗЬ СЕМАНТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ДОЛЖНОГО И ВОЗМОЖНОГО

Мелякова Ю. В.

В основе виртуальности права лежит понимание его как реальности абсолютной возможности. Абсолютная возможность наравне с открытостью, анонимностью, креативностью и свободой выступает сущностной характеристикой виртуальной реальности. Это делает возможным применение самого понятия «виртуальность» в сфере бытия права. Более всего виртуальная природа права проявляет себя в семантическом пространстве языка. Поэтому методологический дискурс на тему виртуалистики права происходит именно в поле структурной лингвистики, герменевтики, феноменологии и теории деконструкции. Уже обоснованная в философии деонтологическая сущность права не ограничивается пониманием права как Бытия-Долженствования, а раскрывается в еще большей степени – как Бытие-Абсолютная возможность. Правовая реальность сегодня виртуализирована в плане коммуникации, выражения, методологии понимания и репрезентации смыслов. Онтология правовой виртуалистики позволяет праву занять свое место в современной полионтичной реальности.

Ключевые слова: виртуальность права, семантическая логика, деонтология права, модальность, правовой дискурс, симулятивное пространство, коммуникативность.

THE VIRTUAL NATURE OF LAW IN A SEMANTIC DIMENSION PROPER AND POSSIBLE

Melyakova J. V.

The basis of virtual law is the understanding it as a reality of absolute chance. The absolute opportunity, along with the openness, anonymity, creativity and freedom are the essential characteristics of virtual reality. It makes possible the use of the concept of «virtuality» in the field of being law. The virtual nature of the law manifests itself in the semantic space of language best of all. Therefore, a methodological discourse on the topic virtualistic of law is precisely in the field of structural linguistics, hermeneutics, phenomenology and the theory of deconstruction. Already grounded in the philosophy of deontological essence of law is not limited to the understanding of law as of Existence-Shoulds, and is revealed as Existence-Absolute possibility. The reality of law today is virtualized in terms of communication, expression, methodology understanding and representation of meanings. The ontology of the law virtualistic allows the law to take its place in the modern plural reality.

The hermeneutic method used in the study not in terms simply of the method of interpretation of the text (W. Dilthey), but in sense of as to understandsng existence (H.-G. Gadamer) in the framework of the ontological hermeneutics. Brings its own methodological feature in this study and hermeneutics of factuality of M. Heidegger. The «facticity» – a purely phenomenological category – has a distinct temporal character, is a subjective experience of thing. While the epistemology and all logical focus on the universal, objective, timeless, facticity focuses on identification of temporary, casual, spontaneous, particular, individual, single and unique. The facticity is the access to the event, which is not consciously, but experienced. The law deontology of the Existing and Proper built through techniques of the semantic logic of possible worlds. Legal category modalities (obligatory, permitted, prohibited, proper, desirable, necessary, casual) work in semantic logic, detecting the probabilistic nature of legal meaning that is the essential characteristic of the virtual. Exploring the ontology of the virtual, we rely on such categories as: ability, potentiality, energy, activity, actualization, realization. The term «virtuality» in the philosophy of law is used not in the value space of mechanical reproduction. In this case, the «virtuality» is the broad generic term which characterizes a way of the Existing today's reality, the law in its objective, subjective and symbolic dimensions.

The conception of reality as layered, deconstructive text can explain the pressing desire to capture the dynamism of any symbolic space, including space of law. This is achieved through performative tactics and interpretation algorithms. Your modus of the obligation acquires the law through interiorizarse (sending, sent) language. The Language specifies the law of appeal to the demand, the obligation, the necessity of certain actions, that is, before experience gives direction to the sample. On the one hand, the law is regarded as Absolute possibility. On the other hand, its semantics is built around a sense of Obligation,

it concluded its deontological nature. The existence of substantial law becomes simulation and manifests itself not as the inevitable retribution and forced, but as an unlimited field of probability, the meanings of freedom and rights – a virtual existence.

Key words: *the virtuality of law, semantic logic, deontology of law, modality, discourse of law, simulation space, communication.*

Ю. В. Мелякова, кандидат філософських наук, доцент

ДЕКОНСТРУКЦІЯ КАЛІГРАМИ І ПРАВОВОГО ПОЛЯ (АНАЛІЗ СТРУКТУРНОЇ ДИНАМІКИ)

Застосування принципу інтертекстуальності в герменевтичній онтології права є спробою надати праву динамізму задля кращого прояву його сутності. У даному дослідженні здійснено аналіз техніки деконструкції М. Фуко малюнка Р. Магритта в цілях прикладання її в галузі символічного простору права. Деконструкція задає динаміки реальності права, змінюючи його онтологічний зміст. У ході дослідження всі форми буття права – подія, норма, процес, діяння, рішення – розглядаються як перформативний номологічний метатекст. Деконструкція правового метатексту дозволяє осягнути всю багатогранність розуміння права, відчути його конкретно-історичний характер, його спонтанно-ситуативне дихання.

Ключові слова: динамізм, поліонтичність, текст, реальність, деконструкція, каліграма, віртуальність, перформативність.

Динамізм сьогодні є однією із найпопулярніших категорій, модальностей та репрезентативних практик, найактуальнішим модусом буття та методом розуміння. У контексті постмодерну динамізм набуває застосування в техніці, науці, живописі, літературі, кінематографі, історії, політиці, праві тощо. Сенс динамізму як популярної тенденції узгоджується і проявляє себе через категорії: транзитивність, перформативність, інтертекстуальність, деконструктивність, креативність, дискурсивність, синергетична саморегуляція та, нарешті, віртуальність. Їх синтез утворює постонтологічний контекст буття. Так, інтерсуб'єктивістське визначення сучасного права ґрунтується саме на потенційності й динамізмі всіх форм буття права, мінливості його смислів і значень.

Актуальність даного дослідження обумовлена доречністю постнекласичного дискурсу на тему динамізму права в умовах глобальної комунікації, її мережевого регулювання та загального перезавантаження філософсько-правового методологічно-категоріального апарату. Феномен динамізму права є сьогодні предметом численних теоретичних концепцій та відкритих дискурсів, що відрізняються своїми аспектами та нюансами тлумачення буття права: від комунікативності до темпоральності. Активні пошуки в горизонті правового

динамізму зумовлені необхідністю онтологічного обґрунтування нових реальностей права в сучасному політичному світі.

Метою дослідження є доведення й аналіз динамічно-мінливого буття права шляхом деконструкції його структури: від тексту до діяння. Реальність самого права та його фактичність схоплюються у процесі безпосереднього переміщення від сенсу означаючого до сенсу означуваного. Даний герменевтичний прийом запозичено із філігранної практики деконструкції Мішелем Фуко каліграми Рене Магритта.

Ступінь дослідженості проблеми. Реальність права постмодерну та динамізм як його сутнісна риса виступають головною проблематикою в працях таких філософів, як І. Честнов, В. Четвернін, А. Поляков, С. Максимов, О. Стомба, Ю. Оборотов, О. Петровська, Н. Сатохіна, Л. Удовика, Н. Малиновська, С. Мурашова, Н. Ісаєв, Н. Андріанов, В. Касьянов, та у інших фахівців у галузі правової онтології. Методологія деконструктивізму, спробу застосування якої в галузі права здійснено в даному дослідженні, запозичена у С. Жижека, Ж. Дельоза, Ж. Бодріяра, С. Корнева, П. Рікьора та, нарешті, М. Фуко, зокрема із його віртуозного деконструктивного аналізу техніки каліграми та її «зворотного» малюнка.

За предметну основу дослідження взято правовий текст як головне поле для перформативних, деконструктивних та герменевтичних практик з метою виявлення тіла права. Подібні артикуляції в горизонті наративу взагалі є характерними для постмодернізму (П. Рікьор, Г.-Г. Гадамер, Дж. Остін, Ж. Дерріда, Н. Маньковська, О. Булова, Ю. Грязнова, Ю. Крістева, Л. Усанова, В. Суслов та ін.).

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні, транскомуникативні процеси, культурно-інтеграційні й ціннісні зміни, що відбуваються сьогодні у світовому просторі, вимагають не тільки правової оцінки та інтерпретації, але перетворення самого права в цілому на засадах інтерсуб'єктивізму, саморегуляції, динамізму й креативності. Право сьогодні постає як поле мерехтливих смислів, що деконструюється анонімними його користувачами й споживачами. Телос права максимально репрезентовано в перформативному наративі, дискурсі, які мають інтертекстуальний, плюралістичний, трансчасовий і транскультурний характер. Саме ці репрезентативні тактики дозволяють відобразити динамічну, мережеву, відкриту природу права постмодерну.

«Світ – як текст» – найвідоміший вислів Ж. Дерріда – є фундаментальним положенням постмодерністської філософії, яке охоплює всі без винятку сфери буття. У постмодернізмі реальність мислиться як гіпертекст, дискурс, інтертекстуальний полінартив, глобальний комунікативний простір. Не є ви-

нятком із нього і правова реальність. Уявлення про реальність як про багатоплановий деконструйований текст обумовлене актуальним сьогодні прагненням схопити динамізм будь-якого символічного простору (навіть правового), що досягається шляхом перформативних тактик та інтеріоризуючих структуралістських алгоритмів інтерпретації. Хоча в постмодернізмі динамізм права вбачається не тільки у текстуальному його вимірі, але в самій його екзистенційній, а також соціальній сутності, феноменологічній значимості або діалогічній природі, комунікативному статусі та поведінковому полі правових людських вчинків, процесуальності, нарешті у темпоральній структурі правової події. До речі, деконструкція правової події дозволяє розуміти право як свого роду відсилання дії до її наслідків – мерехтіння буття чистого права.

Нижче мова піде про віртуальний спосіб буття права як символічної реальності, повністю повноцінної та рівноцінної іншим реальностям, що співвідносяться в поліонтичному відкритому середовищі. Деконструктивність права по-різному виявляє себе в події права, бутті суб'єкта права та бутті правового тексту. Для сьогодення характерна гонка за реальністю речі – згідно з Ж. Бодріаром – симулякром четвертого порядку, справжністю й тілесністю [1]. Ця гонка дозволяє встановити загальну сутнісну характеристику буття реального – динаміку, що також, як виявилось, виступає головною рисою буття Віртуального. Поліонтичне реальне постає в постмодерні як між-буття, безперервна трансгресія від реальності до реальності, розрив тканини ілюзії та позамережева пустота. Подія права тут існує як спонтанна інсталяція сукупності воль.

Саме в цій дієвій пустоті здійснюється становлення по-новому вільного суб'єкта. Суб'єкт-хакер, захищений анонімністю, прагне до відшарування своїх масок і ролей. Його справжність, автентичність, тілесність виявляють себе саме у процесі переходу від сцени до сцени у ролевих соціальних постановках. «Тактикою справжності» у симулятивному просторі мережі, власне, і є деконструкція. Деконструкція – це довільна автентична гра ролями – їх алогічне зіткнення – «перпендикулярне буття» [2]. Різновидом симулятивного простору виступає й інституційна реальність права, зокрема нормативне поле в рамках тієї чи іншої системи права.

Що стосується тексту, то він як семантичне буття реальності має свої характерні властивості та виразні можливості – певну перформативність. Саме перформативність дозволяє адекватно відобразити динамізм буття реального. Юридичний текст – знакова нарація або висловлювання – може бути розглянутий як віртуальне буття права внаслідок довільного оперуван-

ня в ньому атлетичними та деонтичними модальностями на принципах модальної логіки.

Деонтологічний вимір буття-належного, про яке йдеться у С. Максимова [3], конструюється саме в семантичному полі правових категорій: дозволено – заборонено, необхідне – випадкове, належне – бажане, обов’язкове – дозволене і т. д. За О. Стовбою, належне є «апріорною значимістю» права, інтерсуб’єктивним сенсом права у свідомості людини [4]. Свій модус належності право набуває саме через інтеріоризуючу мову. Мова завдає праву зверненості на вимогу, обов’язковість, необхідність, належність певних дій, тобто ще до досвіду надає спрямованості на зразок.

Згідно з І. Честновим, належне є буттям симулякрів, а не субстанцій [5]. Тобто право-належне є симулякр – динамічний, відкритий, незакінчений та гнучкий образ права, що обумовлений саме інтерсуб’єктивною взаємодією агентів правовідносин. Тому сутність права-належного постає не як вимушеність і невідворотність, а як абсолютна можливість, структурно необмежене поле ймовірності, свобода смислів і прав, тобто віртуальне буття.

Проблема законності й справедливості вирішується саме у логіко-семантичному просторі – у полі висловлювань. Власне логіка суджень наділяє правовим змістом будь-яку реальність – минулу чи сучасну, можливу чи ймовірну. Текст нормативного документа (закону, постановлення, указу, рішення суду, протоколу) завжди відносний щодо певної ситуації. З одного боку, він існує потенційно для накладання на ситуацію. З іншого боку, текст повинен мати самостійну цінність та життєздатність. Наприклад, ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України тлумачить злочин як «суспільно небезпечне винне діяння або бездіяльність, вчинене суб’єктом злочину». Для того щоб під певною правовою ситуацією чи епізодом правової реальності поставити підпис «злочин», слід перед тим зіставити та встановити ступінь відповідності правової ситуації, про яку йдеться, із нормативним визначенням злочину. Саме успішність їх збігу об’єднає між собою злочин-дію і злочин-текст у єдине ціле – право як таке, у той час як окремо один від одного дія і закон – лише відсилки до права.

Проте результат накладання закону і дії у вигляді здійсненого права по суті є омертвленим правом, яке скінчило власне становлення і тепер прагне лише до своєї неактуальності. Такий тріумф збігу «двох злочинів» – в житті і на папері – ставить крапку в розвитку конкретного «струмочка» правової реальності.

Отже, пульсацію реальності діючого права уявляється можливим відчувати лише у процесі просування від дії до її найменування. Власне сам шлях

«від – до» є схопленням і освоєнням онтології права в його динаміці. Де-конструкція як уявне розчленування й подальше переструктурування картини світу робить можливим проведення паралелей та знаходження принципів загальних моментів в інформативному горизонті каліграми та правової дії. За словами М. Фуко, успіх розуміння каліграми настає в момент залученості до гри форми і слова, маскування і затвердження, нісенітничі та смислу [6]. Каліграма створює міф через застосування письмових і малюнкових символів, кожен із яких відсилає до свого природного контексту. Так, вона промовляє одну й ту саму річ двічі – подвійна западня, неминуча пастка. Каліграма двоїста, вона розставляє речі такий капкан, який не здатні спорудити ані мова сама по собі, ані чистий малюнок. Каліграма змушує сковзати та взаємонакладатись, перекриваючи один одного те, що вона показує, і те, що вона говорить.

На думку М. Фуко, для виразної перформативності необхідно, щоб сам текст нічого не говорив суб'єкту, який розглядає його. Суб'єкт є глядачем, а не читачем. Як тільки він дійсно починає читати, форма розсипається. Навколо впізнаного слова, зрозумілої фрази решта графічних елементів миттєво розлітаються, уносячи із собою видиму повноту форми. Усупереч видимості, приймаючи форму птаха, квітки, дощу, каліграма не говорить: «це птах», «це квітка», «це дощ». Варто ж їй почати промовляти це словами, а словам видати свій зміст, як раптом виявляється, що птах улетів, квітка зав'яла, а дощ висох [6]. Каліграма не здатна говорити, вона ще надто під владою форми, надто підкорена поданню через схожість, щоб сформулювати твердження. Одна й та сама річ, намагаючись бути водночас видимою й такою, що читається, гине для погляду, виявляється непроникливою для прочитання.

Буття каліграми обумовлюється розрізненням, відмінністю форми й образу. Техніка подвоєння змісту через подібне, але відмінне дозволяє розуміти реальність концепту каліграми як віртуальну. Адже, за Ж. Дельозом, актуалізація віртуального завжди відбувається шляхом розрізнення, розходження чи диференціації. Актуалізація ж пориває із подібністю як процесом, так само як і з тотожністю як принципом. Актуалізація, на думку філософа, – завжди справжня творчість. Актуалізація є процесом, що наближує віртуальне, у той час як здійснення є процесом, що наближує можливе. Тому віртуальне і можливе не варто змішувати: можливе протистоїть реальному, коли віртуальне, навпаки, не протистоїть йому, воно само по собі володіє повною реальністю, його процесом є актуалізація [7, с. 259–260].

Якщо каліграма послідовно або демонструє, або прописує свій зміст і при цьому річ у ній схоплюється не в слові і не в образі, а у певний момент пере-

ходу від першого до другого, то, у свою чергу, картина Р. Магритта «Це не трубка», що детально аналізується М. Фуко, являє собою реконструйовану каліграму [6]. Текст і зображення на цій картині перерозподілені у просторі, кожен із них знов займає своє місце. Вони тут повністю автономні: малюнок зображує всі суттєві ознаки курильної трубки, а текст однозначно заперечує зображену річ. При цьому, незважаючи на видиме протиріччя в картині, виявляється, що вона являє собою успішну провокацію смислу через деконструкцію подвійної пастки попередньої каліграми.

Кожне нове звернення до картини Р. Магритта «Це не трубка» є відсилкою до речі у вищому ступені реальної. Якщо припустити, що розташована внизу картини фраза проголошувала би: «Це трубка», в такому разі цей підпис, виконуючи свою звичайну функцію, називав би повністю очевидне й знайоме, яке зовсім не потребує найменування. Сенса гри, до якої залучає картина Р. Магритта, полягає саме в тому, що текст дає зображенню ім'я шляхом заперечення його. Власне видимі грані протиріччя смислів побаченого та почутого залучають глядача до процесу становлення речі. Це відомий структуралістський прийом міфотворчості, коли зітканий із протиріч центонний інтертекст не фіксує і не називає сутності, але відсилає до них самих.

Неминучість співвіднесення малюнка із текстом, з одного боку, заплутує, змушуючи шукати аспект, у якому вони узгоджуються. Проте, з іншого боку, опозиція малюнок-текст звужує смисловий простір композиції, не дозволяючи нескінченно розвиватися образам, на які здатна творча фантазія глядача. Найменування картини однозначно стверджує те, чим не є зображений предмет, та безумовно заперечує його сутність, одночасно орієнтуючи на конкретні варіанти інакшого. Так, наприклад, «не-трубка» є вказівкою на те, що це лише зображення реального предмета, проте не він сам, або є підтвердженням оманливості наших уявлень про трубки як такі. Цим альтернативи розуміння міфу вичерпуються. Заперечення приналежності зображеного предмета до класу трубок свідчить про відмінність деяких суттєвих ознак зображеної трубки від справжньої, проте в той самий час стверджує їх очевидну схожість, оскільки підпис усе ж таки свідчить «це не трубка», а не «це не стіл» або «це не шафа».

Повернемось до проблеми співвідношення юридичних дії та факту через структуру тексту. Правовий вирок, що звучить «це злочин», вказує на очевидний та безумовний зміст конкретної протиправної дії. Цей зміст замкнеться у своїй вихідній точці абсолютного збігання всіх ознак ситуації – з одного боку, та положень закону – з іншого боку. Такий збіг є формальною

«ілюстрацією» права, поверхневою його симуляцією, яка не чутлива до часу й обставин. Користуючись бодріярівською лексикою, можна говорити про «прецесію симулякрів», коли «карта породжує територію» – іншими словами, коли текст закону породжує правову ситуацію. Це моделі без першопричини й без реальності (реальність не актуалізована) – симулякри другого порядку [1].

Правовий вирок, який звучить «це не злочин», однозначно заперечує злочинний зміст конкретного діяння внаслідок незбігання його сутнісних ознак із визначенням злочину в кримінальному законодавстві. Однак те саме заперечення вказує на топологічну близькість даного правового діяння та злочину, їх родову спільність, у межах якої вони займають полярні позиції. Діапазон навколозлочинних діянь вельми широкий, і тому однозначна й кінцева їх оцінка як відверто не-злочинних або злочинних уявляється дуже хисткою й непостійною. Виходячи із позитивно-правового принципу «дозволене все, що не заборонене», кваліфікуванню юристом діяння як злочинного або в тій чи іншій мірі протиправного передують тривалий аналіз цього діяння. Даний аналіз здійснюється з метою розпізнаваності діяння через встановлення міри його схожості, подібності й відмінності із прописаними в законі ознаками злочину. Матриця закону, яка накладається на юридичну ситуацію, промовляє цю ситуацію мовою права, обертаючи у симулякр нормативної копії. Іншими словами, правовий наратив опановує і заміщає вихідне діяння новою семантичною формою – нормативною інтерпретацією. Діяння абсолютно поступається своїм місцем тексту – символічному утворенню – і більш не проглядає крізь нього у своїй справжності, узагалі втрачаючи останню.

Уявимо, що стосовно певної дії (вчинку), що здається злочинною, винесене судження «це не злочин». Які існують підстави довіряти даному твердженню, крім визнання легітимності його джерела? Відверто кажучи, ніяких. Сенс злочинності чи не-злочинності діяння у повній мірі заданий інституційною матрицею правової системи. Видиме протиріччя між інтимним значенням вчинку та значенням формально-юридичного висновку з його приводу ще більше віддаляє їх один від одного, розверзаючи прірву сумніву. Очевидність збитку, що нанесений постраждалому, далеко не завжди є достатньою підставою для визнання дій кривдника злочинними чи взагалі протиправними. Так, наприклад, господар собаки, яка завдала середньої тяжкості каліцтва постраждалому, автоматично зовсім не стає порушником закону, доки жертва не доб'ється збудження проти нього судової справи, а суд не винесе йому обвинувального вироку, довівши той чи інший ступінь його провини.

Мова про те, що сама по собі нормативна база не здатна охопити однозначним тлумаченням абсолютно всі нюанси соціальної практики. Будь-яке право має свої прогалини. Однак, для того щоб забезпечити вживання норми в унікальну подію суб'єкта, змусити закон інтеріоризуватися в інтерсуб'єктивній правовій реальності, необхідно культивувати сумніви стосовно правових смислів та правових висновків, що безапеляційно стверджують: «це злочин», «це правове діяння». Якщо сумніви й недовіра є першим кроком до пізнання, то наступним за ним кроком стає припущення зворотного сенсу твердження та спроба реставрації первинної сутності, яка буде говорити сама за себе – за типом деконструкції каліграми Мішелем Фуко. Якщо припускати можливість самопрояву феномену дії та феномену права в їх орієнтації на справедливість, то в такому випадку, за порадою М. Фуко, «текст» і «зображення» не повинні бути автономними, розведеними у просторі та часі, а мають бути синтезовані. Слово й образ повинні сплітатися в цілісній динамічній інсталяції, утворюючи видиму повноту буття права, переконаність у його справедливості, природності й значимості.

Образ правової ситуації має відсилати до слова, а слово – до образу. Саме рух нашої свідомості в цій трансферній зоні – між досвідом життя та законом – є гарантією однократного усвідомлення правового сенсу конкретної «каліграми» буття. За словами М. Фуко, необхідно, щоб сам текст нічого не говорив суб'єкту, який його розглядає. Як тільки той дійсно починає читати, форма розсипається; навколо впізнаного слова інші графічні елементи чи зображення миттєво розлітаються, уносячи із собою видиму повноту смислу, образу [6]. Таким чином, не сама норма несе правовий сенс ситуації або дії, як і не сама ситуація первісно має правовий зміст. Правовий сенс виникає подібно проблиску іскри справедливості у свідомості інтерпретатора, яка трансгресує від події до норми, від норми до сенсу події.

Глядач, що занурений у простір цієї «каліграми» як у дійство живої інсталяції, сам виявляється буттям права на період інтерпретації та усвідомлення сенсу конкретної події. Так, у ході деконструкції правової реальності та обґрунтування динамізму права поняття «суб'єкт» безумовно тяжіє до поняття «глядач», що акцентує на безпосередній його участі у правовій ситуації. Добро, сумління, жертвність – за ними не стоїть жодного закону. Вони самі суть закон. Вони є той свідомий досвід, ті події, ті смисли, про які може повідомити не байдужий спостерігач, а свідок. Стосовно цього, намагаючись стерти межу між життям і законом, М. Ма-

мардашвілі пропонує замінити слово «спостерігач» на «свідок». Свідок завжди вже там, всередині, він конститується самою подією. Якщо спостерігач зберігає дистанцію по відношенню до процесу чи явища, то свідок не відокремлений від ситуації свідчення. Він невідворотно залучений до акту думки і дії [8].

На прикладі постструктуралістських міркувань М. Фуко про картину Р. Магритта можна заключити, що з усіх можливих наративів саме каліграма являє собою оптимальну перформативність та деконструкцію смислового поля, що забезпечує його динаміку. Однак проблемою залишається те, як втілити техніку каліграми в інтерпретації правової реальності. Як змусити правове поле «говорити» і «представляти» послідовно, забезпечити перформанс права через його нарацію?

Далі – про динамізм як умову розуміючого буття. Наочний та символічний топографічний приклад. Уявимо, що перебуваємо у певному добре знайомому нам місці, відкля споглядаємо конкретний архітектурний об'єкт, що перебуває на настільки значній відстані від нас, що ми не в змозі з упевненістю стверджувати, що це за об'єкт. Абсолютно очевидно, що за умов безпосередньої наближеності до об'єкта ми безумовно б його впізнали, проте ми не знали б, чи був це він у тих невизначених контурах, коли ми вели своє спостереження із первісної позиції, оскільки не знаємо, як само цей об'єкт сприймається на такій відстані. Можливо, що в момент спостереження ми споглядаємо зовсім інший архітектурний об'єкт, що міститься на пару кварталів ближче уявленого нами, а той, що передбачається в нашій уяві як достовірний, узагалі ховається за горизонтом із точки нашого спостереження.

Прояснити ситуацію допомогло б лише наше віртуальне наближення до невизначеного об'єкта – фактичний рух, у процесі якого ціль поступово окреслювалася б все чіткіше, прояснюючи форми і перетворюючи розпливчастий ландшафт у впізнавані околиці. При цьому наближатись до об'єкта варто виключно по прямій і найкоротшій відстані для того, щоб ні в якому разі не втратити послідовності сприйняття топосу, який має прояснюватись на очах у міру скорочення дистанції, інакше кажучи, не втрачаючи зв'язку з об'єктом. Однак технічна неможливість подібної «супутникової» екстраполяції реципієнта залишає нас загубленими у здогадках, яким не судилося виправдатись. Який же зв'язок між цими двома топографічними точками – спостерігачем та спостережуваним – уявний чи реальний, формальний чи фактичний, хибний чи істинний?

Подібним чином об'єкти й події могли б співвідноситись у хронологічному просторі, тобто на часовій дистанції, коли перевірити й встановити онтологічний та логічний зв'язки між ними міг би тільки рух у часі. Проте суб'єктивна пам'ять для цього – поганий помічник.

Наступна уявна символічна ситуація перетворює нас у пасажирів тролейбуса. Вікно салону перед нашими очима зтягнуте перфорованою плівкою. Ми дивимось у нього, і образи за вікном розщеплюються на дрібні елементи, невловимо розпадаються, нам не вдається зібрати їх у єдиний пейзаж. Тут тролейбус зрушив, набрав швидкості, і раптом, несподівано і невловимо для очей речі за вікном склалися у чітку рухому картинку, деталі якої навіть можна роздивитися. Саме рух, динамізм зробили той самий вихідний пейзаж досяжним для сприйняття. У динаміці його окремі фрагменти перестали бути автономними і набули своєї плінної змістовності. Схожа демонстрація динамічного змісту відбувається в процесі відтворення розкадрованої кіноплівки, яка наочно формує цілісний сюжет фільму.

Хід юридичного оперативного розслідування часто вимагає ретельного й детального відновлення ряду подій, що стосуються певної правової ситуації. Логічні міркування імпровізують віртуальний ланцюг подій, у черговий раз прокручуючи хронотоп подій, що відбулися. Завдання юриста – простежити розвиток пригоди, тобто запустити процес-реконструкцію подій, спровокувати саморух історії, а не просто відтворити детермінуючі її деталі. Процесуальність має грандіозне значення у реалізації права. Не випадково суть правосуддя як такого полягає у слові «процес», що символізує систематизоване й послідовне відтворення справедливості – динамізм як саму реальність права.

Необхідний динамізм є сутнісною властивістю віртуалізації права нарівні з його симулятивністю. Право, що віртуально симулюється, облишене соціально-інституційної реальності, однак досить чутливе до трансгресивності та нестабільності соціального світу. Із зміною своєї реальності – від духовно-субстанційної до ефемерного симулякра – право радикально змінює свою функцію. Воно більше не є стабілізуючим об'єктивним еталоном, а є індивідуальним інструментарієм, повністю залежним від місця й часу, однак абсолютно відкритим, досяжним, дієвим і ефективним у суб'єктивному досвіді захисту прав. Адже повністю доречно говорити про втрату правом своєї імперативності, об'єктивності, субстанційності, верховенства та власної цінності на фоні набуття ним значимості приватного, ситуативного знаряддя справедливості.

Р. Магритт у своїй репрезентації «Це не трубка» нагадує, що ніякої трубки на цих малюнках немає й бути не може – тільки зображення і слова, що відсилають до реальної речі. Проте висловлювання «це не трубка» не в силах виразити цю просту думку («трубки тут немає»), оскільки, як справедливо зауважує М. Фуко, неможливо визначити, чи вірне це висловлювання, чи хибне, чи суперечливе. Власне, залишається невідомим у даному випадку, що це є – чи зображення у його відношенні до реальної трубки, чи текст у його відношенні до зображення. Отже, важливе не тільки те, за що видає себе річ – за малюнок, чи за текст (тобто за символи якого роду), але й те, у якого роду відношеннях узяті ці символи [6].

Аналогічним чином, виходячи із множинності онтологічних форм буття права, успіх його динамічної деконструкції можливий саме на перетині всіх цих форм або реальностей права (ситуація-закон-рішення-дія). Це гарантуватиме найбільше наближення до оптимальної суті права в конкретному випадку його застосування. За умов, якщо в якості реальності права (або так званої «речі») постає очевидна правова подія, віддалена у часі (наприклад, злочин), у такому випадку картина злочину, що відновлена слідством, тією ж мірою, що і юридична констатація злочину, обґрунтована законом, набутимуть різного значення залежно від їх відношення один до одного. Реальна картина злочину і юридичний її опис можуть не збігатися настільки ж, як зображення й підпис на картині Р. Магритта. І лише динамічна техніка каліграми могла б розв'язати суперечності смислу та відновити справедливість.

Динамічний характер каліграми відповідає досить популярній у сучасній структурній лінгвістиці «перформативності». Перформанс – актуальна тактика тлумачення знакових систем та власне спосіб буття тексту сьогодні. Г.-Г. Гадамер визначав перформативність як «здійснення відповідності думки і дії, норми діючого мислення та осмисленої дії» [9, с. 41]. У Дж. Остіна введений ним самим термін «перформатив» відносився до таких висловлювань, у яких план мови збігався із планом дії, тобто таких, що одночасно були і мовою, і дією [10]. У Ю. Габермаса перформативність виступає умовою існування індивідуальності в комунікації [11]. На думку Ю. Грязнової, термін «перформативність» по відношенню до тексту означає, що текст не стільки говорить про щось, скільки показує дещо, супроводжує те, що висловлює, його здійсненням, чим ще раз підтверджує справжність змісту [12]. Так, Ю. Грязнова зауважує, що праця П. Фейєрабенда «Проти Методу» є дія, яка спрямована проти методу і здійснюється текстом; а його ж робота «Присвячення І. Лакатосу» (в смислі звертання до друга) розцінюється Ю. Грязновою

як безпосередня комунікативна дія, яка здійснена із розрахунком на відповідь. Це перформативні тексти. Отже, в не меншій мірі перформативним уявляється будь-який закон (норма права), що націлений на певного роду дію, та, зокрема, той, який до неї застосований.

Уявляється, що найбільш ефективний і динамічний мікс діяння та тексту у правовому полі – це судовий процес – пульсація реальності й семантики, каліграмна двоїстість: «неминуча пастка для речі, яку не здатна створити ані мова сама по собі, ані чистий малюнок» (М. Фуко [6]). У своїй процесуальній формі право є перформативним та здатним до деконструкції. Воно являє собою абсолютну можливість справедливості й потенційність примирення. Транзитивний характер судового процесу сприяє актуалізації множинних реальностей (суб'єктивних і віддалених у часі), їх суперечливому зіткненню та вибудовуванню нових правових смислів. Саме ці властивості, і перш за все динамізм, дискурсивність та відкритість, обумовили пріоритетність і навіть законотворчі функції судового процесу в англо-американській системі права.

Висновок. Таким чином, право постає у дослідженні як багаторівнева і неоднорідна реальність, сутність якої проявляється в різноманітних інтеріоризуючих практиках суб'єктів, що відтворюють її. Правовий текст «говорить» мовою подій і їх свідків, законодавчих норм та їх застосовувачів, матеріалів слідства й учасників правосуддя. Спроба деконструкції правової реальності дозволила проаналізувати техніку її розуміння, проводячи аналогію із технікою осмислення каліграми. Унікальна властивість останньої полягає у створенні образу через синтез явища і знаку. Обопільна відсилка один на одного кожного із них (явища і знаку) забезпечує момент схоплення унікального сенсу правової події в процесі її тлумачення. Образ права утворюється в акті зіткнення правової ситуації і правової норми у свідомості кожного суб'єкта-інтерпретатора як одноразовий спалах справедливості, десь у прогаліні між дією і законом, доки вони ще не злилися разом – в остаточний правовий висновок.

Отже, живий образ права є динамічним полем його інтерсуб'єктивних значень у міжсубстанційному топосі правової реальності. Осягається образ права лише шляхом деконструкції поля правових символів, які, не будучи субстанцією права, є, проте, елементами його реальності. Так, сучасна онтологія шукає сутність права не через надання субстанційних рис одній із форм буття права, а через утворення динамічної гри всіх форм його буття в межах багатовимірної поліонтичної реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодріяр ; пер. з фр. Володимир Ховтун. – Київ : Основи, 2004. – 230 с.
2. Корнев С. Имидж в эпоху спектакля [Електронний ресурс] / С. Корнев. – Режим доступу: www.inache.net/signs/30 (01.03.2008).
3. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С. И. Максимов. – Харьков : Право, 2002. – 328 с.
4. Стомба О. В. Право і час : монографія / О. В. Стомба. – Харків : Тім Пабліш Груп, 2016. – 368 с.
5. Честнов И. Л. Диалогическая концепция права / И. Л. Честнов // Неклассическая философия права: вопросы и ответы : монография / С. И. Максимов, Ю. Е. Пермяков, А. В. Поляков ; под ред. А. В. Стомбы. – Харьков : Б-ка междунар. журн. «Проблемы философии права», 2013. – С. 160–193.
6. Фуко М. Это не трубка [Електронний ресурс] / М. Фуко. – Режим доступу: www.rulit.me/books/eto-ne-trubka-navyazchivost-vzglyada-m-fuko-i-zhivopis-download-free-237837.html.
7. Делёз Ж. Различие и повторение / Ж. Делёз ; [пер. с фр. Н. Б. Маньковской, Э. П. Юровской]. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 384 с.
8. Петровская Е. Этика закона (М. К. Мамардашвили – Ж. Деррида) [Електронний ресурс] / Е. Петровская. – Режим доступу: www.intelros.ru/subject/figures/elena-retrovskaya/12333-etika-zakona-mk-mamardashvili-zh-derrida.html.
9. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики : пер. с нем. / Х.-Г. Гадамер ; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – М. : Прогресс, 1988. – 704 с.
10. Остин Дж. Л. Слово как действие [Електронний ресурс] / Дж. Л. Остин. – Режим доступу: www.studmed.ru/view/ostin-dzhon-slovo-kak-deystvie_956ac19b0c3.html.
11. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю. Хабермас // ВФ. – 1989. – №2. – С. 35–40.
12. Грязнова Ю. Б. Анализ перформативного текста (П. Фейерабенд. Против методологического принуждения) [Електронний ресурс] / Ю. Б. Грязнова. – Режим доступу: www.sbiblio.com/biblio/archive/grjasnova_analis.html (2004).

REFERENCES

1. Bodriyar, Zh. (2004). Simulyakri i simulyatsiya. Kyiv: Osnovi [in Ukrainian].
2. Kornev, S. (2008). Imidzh v epohu spektaklya: <http://www.inache.net/signs/30>.
3. Maksimov, S. I. (2002). Pravovaya realnost: opyt filosofskogo osmysleniya. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

4. Stovba, O. V. (2016). Pravo i chas: monografiya. Kharkiv: Tim Pablsh Grup [in Ukrainian].
5. Chestnov, I. L. (2013). Dialogicheskaya kontseptsiya prava. Neklassicheskaya filosofiya prava: voprosy i otvety – Nonclassical philosophy of law: questions and answers. A. V. Stovba (Ed.). Kharkiv: Mezhdunarodnogo zhurnala «Problemy filosofii prava», 160–193 [in Ukrainian].
6. Fuko, M. Eto ne trubka: [http:// www.rulit.me/books/eto-ne-trubka-navyazchivost-vzglyada-m-fuko-i-zhivopis-download-free-237837.html](http://www.rulit.me/books/eto-ne-trubka-navyazchivost-vzglyada-m-fuko-i-zhivopis-download-free-237837.html).
7. Delez, Zh. (1998). Razlichie i povtorenie. Sankt-Petersburg: TOO TK «Petropolis» [in Russian].
8. Petrovskaya, E. Etika zakona (M. K. Mamardashvili – Zh. Derrida): [http:// www.intelros.ru/subject/figures/elena-petrovskaya/12333-etika-zakona-mk-mamardashvili-zh-derrida.html](http://www.intelros.ru/subject/figures/elena-petrovskaya/12333-etika-zakona-mk-mamardashvili-zh-derrida.html).
9. Gadamer, H.-G. (1988) Istina i metod: Osnovy filosofskoy germenevtiki. Moscow: Progress [in Russian].
10. Ostin, Dzh. L. Slovo kak deystvie: [http:// www.studmed.ru/view/ostin-dzhon-slovo-kak-deystvie_956ac19b0c3.html](http://www.studmed.ru/view/ostin-dzhon-slovo-kak-deystvie_956ac19b0c3.html).
11. Habermas, Yu. (1989). Ponyatie individualnosti. Voprosy filosofii – Questions of philosophy, 2, 35–40 [in Russian].
12. Gryaznova, Yu.B. (2004). Analiz performativnogo teksta (P. Feyerabend. protiv metodologicheskogo prinuzhdeniya): [http:// www.sbiblio.com/biblio/archive/grjasnova_analis.html](http://www.sbiblio.com/biblio/archive/grjasnova_analis.html).

ДЕКОНСТРУКЦИЯ КАЛЛИГРАММЫ И ПРАВОВОГО ПОЛЯ (АНАЛИЗ СТРУКТУРНОЙ ДИНАМИКИ)

Мелякова Ю. В.

Применение принципа интертекстуальности в герменевтической онтологии права является попыткой придать праву динамизм с целью лучшего проявления его сущности. В ходе исследования все формы бытия права – событие, норма, процесс, действие, решение – рассматриваются в качестве перформативного номологического метатекста. Данный текст подлежит интерпретации субъектом права в процессе понимающего бытия субъекта. Деконструкция реальности права в различных ее измерениях и структурах позволяет постичь всё разнообразие смыслов и многогранность бытия права, почувствовать конкретно-исторический характер права, его спонтанно-ситуативное дыхание. Право выступает изменяющимся вместе с действительностью, человеком, жизнью.

Ключевые слова: динамизм, полионтичность, текст, реальность, деконструкция, каллиграмма, виртуальность, перформативность.

DECONSTRUCTION OF CALLIGRAM AND LEGAL FIELD (ANALYSIS OF STRUCTURAL DYNAMICS)

Melyakova J. V.

The application of the principle of intertextuality in the hermeneutic ontology of law is an attempt to impart dynamism to law in order to better manifest its essence. During the study, all forms of being of law – an event, norm, process, action, decision – are considered as a performative nomological metatext. This text should be interpreted by the subject of law in the process of understanding the person's existence. The deconstruction of the reality of law in its various dimensions and structures allows us to comprehend the whole diversity of meanings and the multifaceted nature of the existence of law, to feel the specific historical character of law, its spontaneous situational breathing. The law is such that it changes with reality, man and life.

The reality of law manifests itself as a set of symbolic systems of diverse nature, they enter into interaction with each other in a performance that is artificially constructed by an understanding person. A legal text focused on the regulation of the individual wills of subjects must always be adapted to their spontaneous nature, and also directed at the specific manifestation of the legal person in all its unpredictability. Thus, the meanings of the performative legal text flicker along with the numerous free actions of those who realize and understand the law. The intrinsic value of law manifests itself depending on the effectiveness of the «articulation» of the forms of law and its means in achieving justice.

Deconstructive analysis of the law is aimed at distinguishing separate realities of law: social-practical (act, action), normative-institutional (law, norm), symbolic-interpretational (legal decision, process). Symbolic reality of law (this is a text) in the deconstruction acts as a dynamic space and demonstrative and formation of law, the field of its infinite self-manifestation. The deconstruction gives the possibility of the reverse movement in the horizon of law: the movement from the ready legal meaning to the reality of the event of law. With the help of a conditional opposition of all its realities (the legal decision – norm – act), the law manifests its authenticity. The authenticity spills through the crevices between the uncoordinated layers of his existence, which are deconstructed.

The legal text as a semantic reality has its own characteristics and expressive possibilities – a certain performativity. The performativity of law is manifested primarily in its simulative mode of being-proper. The being-proper is potentially aimed at the norm and absolutely concrete action leading to the application of this norm. It is the performative legal text that adequately reflects the dynamism of the reality of law. The legal text or statement is considered here as a virtual existence of law, due to the arbitrary operation in it of logical modalities.

The word and image in the performative text are intertwined in a holistic, dynamic installation, which determines the completeness of the existence of law, confidence in its fairness, naturalness, and significance. The deconstruction of a legal event makes it possible

to catch the reference of an action to its consequences – the flickering of the existence of pure law. The essence of the law-proper is not forcedness and inevitability, but is an absolute possibility, an unlimited field of probability, the potentiality of reconciliation, the freedom of meanings and rights.

Key words: *the dynamism, the plurality of ontological measurements, the text, the reality, the deconstruction, the calligram, the virtuality, the performativity.*

І. І. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент;
О. С. Лозова, студентка

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ СМИСЛІВ (ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті використовується логіка феноменологічних процедур, що дозволяє визначити правовий смисл як інтенцію правосвідомості та внутрішньо суперечливе ментальне утворення. Іntenціональний аналіз розглянуто в ейдетичному та конститутивному аспектах. Показано механізм сприйняття правосвідомістю фактів правової реальності. Здійснено аналіз конститутивної діяльності правосвідомості у двох горизонтах – зовнішньому та внутрішньому. Розглянуто темпоральність як особливість синтетичної діяльності правосвідомості. Показано зв'язок темпоральності та інтерсуб'єктивності. Зроблено висновок, що інтенціональний аналіз та феноменологічна редукція дають новий ракурс опису правових явищ та дозволяють визначити правове життя як процес перетворення раніше відомих правових смислів.

Ключові слова: соціальне пізнання, феноменологія права, правосвідомість.

Актуальність досліджуваної проблеми. Соціальна феноменологія сьогодні вважається одним із перспективних напрямів сучасних досліджень. Вона виступає як теоретико-методологічна концепція, що розглядає суспільство як конституційований світ смислів, взаємоузгоджених правил та варіацій форм людської діяльності. Рецепція феноменологічної методології, поширення принципів некласичної раціональності на теорію права є засадою для розвитку інтегративного праворозуміння як перспективної версії сучасного праворозуміння.

Вимоги некласичної раціональності передбачають залежність процесу та результату пізнання від когнітивних настанов суб'єкта пізнання та методологічних засобів, обраних ним. Саме тому осмислення умов пізнавальної діяльності та структури пізнання стають головною темою та полем проблематизації сучасного соціального пізнання.

Феноменологія права також містить зазначені пізнавальні вимоги. В її орбіті правосвідомість визначається як умова когнітивної активності суб'єкта права та джерело формування уявлень про право.

У зв'язку з цим **метою** даної статті є дослідження правосвідомості як умови пізнання та смислоутворення права.

Аналіз наукових публікацій. Наукова література свідчить про продуктивність феноменологічного дослідження права, однак у наявних дослідженнях поки що відсутня цілісна концепція розуміння правового життя з урахуванням специфіки правосвідомості як джерела конституювання правових смислів [4; 5; 6; 17 та ін.].

У правосвідомості формуються смислові імплікації правового життя, що дозволяє людині долучитись до правових процесів та побачити право в усьому розмаїтті його проявів. Послідовне проникнення правосвідомості у смисли правового життя виявляється, врешті-решт, процесом актуалізації ідеї права. Дослідження правосвідомості дозволить показати механізм становлення соціально значущих смислів, що виявляють свою фактичність у дійсності і є суттєвими з точки зору суб'єкта права.

Актуальне як таке – це те, що має сенс, що враховує очевидні умови, не порушує вихідні даності світу та відповідає його мінливим умовам. Феноменологія, як підкреслював її засновник Е. Гуссерль, діє, встановлюючи та розпізнаючи смисл. Простір існування смислу філософ описує через установлення меж актуального – свідомості та реальності, зазначаючи при цьому, що «між свідомістю та реальністю воістину сяє безодня смислу» [1, с. 11].

На відміну від аналітичної філософії, яка розуміє смисл як інформацію, що міститься в імені предмета та відповідає на запитання «що це?», гуссерлівське розуміння смислу виявляється як внутрішньо суперечливе ментальне утворення. Питання про логічну ясність даного поняття заміщається завданням установлення його «горизонту» та контексту вживання.

На розвиток ідеї Гуссерля про інтенціональність Н. Луман зв'язував зміст поняття смислу з мисленнєвими актами розрізнення та актуалізації. Він, зокрема, стверджував, що феноменологічний смисл можна описати як надлишок віднесення предмета із самим собою та з іншими предметами, на основі якого можна встановити «умови власних можливостей, власних здатностей чогось осягти та їхні межі у світі» [2, с. 49]. Дійсно, на рівні звичайного спостереження за явищами навколишнього світу формуються образи предметів. Вони фіксуються в значеннях предметів, які, у свою чергу, встановлюють ідентичність пізнавальних образів. Стосовно ж відмінностей ця процедура передбачає сходження на більш високий рівень рефлексії – рівень розуміння та смислоутворення. Наприклад, суб'єкти можуть констатувати суттєві ознаки права, його звичайні невід'ємні ознаки, але водночас вважати, що дійсний простір права визначається іншими процесами та відношеннями, що вимагають інших принципів розуміння або, за визначенням Лумана, комунікативних кодів. Смисл чогось проявляється, якщо внаслідок порівняння предметів виявляється, що відмінностей між ними суттєво більше, ніж колись. Тому необ-

хідно ставити питання про актуальність звичних уявлень та відновлення пошуку специфічних особливостей предмета вже з урахуванням їхніх станів, що змінились.

Логіка феноменологічних процедур передбачає виявлення смислу предмета як мети інтенціонального аналізу, який реалізується через дослідження структури феноменів відповідно до їхніх складових та конфігурацій. Інтенціональний аналіз, таким чином, досліджує спосіб, через який феномен виникає, а також набуває форми у свідомості.

Інтенціональний аналіз внутрішньо зв'язаний з феноменологічною редукцією, що супроводжує кожний його етап. Саме завдяки редукції стає можливим сходження до інтенціональної структури свідомості та її діяльності з виявлення смислу. Значення феноменологічної редукції полягає в тому, що вона нейтралізує дії звичних моделей та повертає предмет до первинної очевидності. Завдяки феноменологічній редукції встановлюються відмінності між реальним предметом та його предметним значенням. Такі відмінності розуміються як необхідний акт пізнання та є засадою для творчої діяльності свідомості. Діяльність свідомості визначається феноменологією як процес надання смислу або побудови смислового горизонту предметності. У такому процесі інтенціональні структури реалізуються як структури смислоутворення. Такий погляд дозволяє конкретизувати поняття смислу як інтенцію свідомості, суть речі, що досягається в досвіді свідомості, цінності «життєвого світу».

Співвіднесення таких характеристик з пропонованим неklasичним розумінням права дозволяє припустити, що смисл права – це визнане власне буття права, яке є результатом співвіднесення праворозумінь та встановлення відмінностей між ними.

Зробити дане припущення можливо завдяки вихідній настанові феноменології про те, що безпосереднього доступу до реальності не існує, а всі контакти з нею забезпечуються тільки свідомістю. Тому розмові про правову реальність має передувати дослідження правосвідомості, яка, власне, і забезпечує контакти з цією правовою реальністю. Як зазначає А. Поляков, «право не існує поза людською свідомістю, право стає правом, лише “заломлюючись” крізь свідомість соціального суб'єкта. Правова свідомість завжди опосередковує правову реальність, як правові тексти, так і правову поведінку».

Феноменологія дозволяє визначити правосвідомість як одну із сутнісних характеристик суб'єкта права та особливий ментальний процес. Однак дане розуміння правосвідомості суперечить положенням класичного правознавства, якому притаманне визначення правосвідомості як форми суспільної свідомості, детермінованої об'єктивними умовами суспільного життя. Правосві-

домість розділяється на індивідуальну, групову та суспільну, однак дана традиція не враховує перехідні види, а також ускладнює вивчення правосвідомості одразу за декількома засадами. Подібні трактування правосвідомості є певною мірою спрощеними та не враховують складність продуктивної діяльності свідомості.

Феноменологічна методологія дослідження правосвідомості передбачає застосування інтенціонального аналізу в ейдетичному та конститутивному аспектах. Ейдетичний аналіз дозволяє віднайти типові структури, сутності (ейдоси), а також описати суттєві зв'язки між ними. Такий вид аналізу становить основу визначення предмета дослідження, побудови його структури, вибору методологічних засобів, що в сукупності забезпечує початковий рівень дослідження. Конститутивний аналіз дозволяє вирішити питання, пов'язані з установленням смислу предмета, умовами його утворення та інтерпретації. Це відповідно наступний етап аналізу. Конституювання стає центральним елементом породження смислів. Саме ж поняття конституювання конкретизує думку Гуссерля про те, що свідомість творить предмет не із себе, а з умов самої предметності. Відповідно мета конститутивного аналізу полягає у вивченні того, як наша свідомість формує феномен та яким чином складається повна картина предмета.

Феноменологічне дослідження правосвідомості дозволяє вирішити такі завдання: з'ясувати, яким чином правосвідомість сприймає факти правової реальності (так зване пасивне конституювання); визначити, яким чином правосвідомість продукує нові смисли (так зване активне конституювання); виявити результати конституювання права, що представляють факти як продукти або пасивного, або активного синтезу свідомості.

Вирішення першого завдання передбачає певну етапність, яка обумовлена тим, що запитування «яким чином?» передбачає два способи – «яким способом?» та «у якому вигляді?» відповідно. У пошуку відповідей на дані питання необхідно враховувати, що раціональне сприйняття та пояснення буття доволі часто буває однобічним. Це передбачає більш ретельну увагу до інтелектуально-емоційного, ціннісного засвоєння права. Феноменологія права задає методологію пошуку відповіді на питання про способи сприйняття фактів правової реальності і при цьому дозволяє уникнути крайнощів у вигляді «нерозв'язуваних» протиріч між раціональним та ірраціональним, теоретичним та практичним, суб'єктивним та об'єктивним.

Зміст конститутивного аналізу складають інтенціональні переживання, які, у свою чергу, поділяються на прості вірування та теоретичні роздуми, а також оціночні особистісні переживання. Завдяки першим конституюються об'єкти науки та буденних уявлень. Оскільки для простих вірувань та теоре-

тичних роздумів є характерною природна настанова, вони виходять за межі феноменологічного аналізу. Другі пов'язані з цінностями та мотиваціями інтерсуб'єктивних відносин, що виникають у життєвому світі. Хоча теоретичні акти та особистісні переживання виконують різні функції у пізнанні, виділення їх у вигляді окремих актів свідомості є доволі умовним. Теоретичне мислення містить різні типи ціннісних та суб'єктивних переживань і навпаки. Їхня єдність обумовлена тим, що вони генетично пов'язані з когнітивними та практичними здатностями суб'єкта і не є вільними від цінностей. Більше того, теоретичне мислення завжди активне, має суб'єктивні характеристики, в яких відбивається особистість дослідника, оскільки воління у пізнавальній діяльності має мотиваційний характер. Конститутивний аналіз пояснює взаємозв'язок смислів, притаманних усім видам інтенціонального переживання. Він показує, яким чином у свідомості конститується їхня певна єдність, що досягається не стільки з допомогою механічної асоціації або логічного слідування, скільки вирішенням якоїсь пізнавальної або практичної проблеми.

Вельми багатий досвід феноменологічного опису особистісних інтенціональних переживань права представлений філософією права кінця XIX – початку XX ст. (Є. Трубецької, І. Ільїн, С. Франк, Б. Кістяківський, М. Алексєєв та ін.). Слід зазначити, що причиною поширення такого когнітивного стилю стала як сама феноменологія Е. Гуссерля, так і православ'я, подібне до феноменології своєю екзистенціальною спрямованістю. Прибічник феноменології С. Л. Франк зазначав: «Чому немислиме взагалі людське суспільство без права, без норм, що визначають належне у людських відносинах та порушення яких визнаються неприпустимими? Усі спроби позитивістських теорій права зрозуміти право або як сукупність велінь, що виходять від пануючої в суспільстві сили – влади, або як результат добровільної угоди між людьми, приречені на неминучу невдачу, адже несвідомо-мовчазно передбачають саме те, що бажають пояснити. Адже і веління влади (як і сама влада), і угода між людьми тільки тому може бути джерелом права, що вони самі сприймаються не як голий факт або суто емпірична сила, а як дещо правомірне, як інстанція, якій людина “має” підкорятись... Право в цьому сенсі нізвідки не виводимо, воно первинне, адже свою авторитетність черпає тільки із самого себе. У первинному своєму смислі право є просто належне у людських відносинах – те, що в них залежить не від емпіричної людської волі, а від вищого, абсолютного веління правди» [3, с. 333–334].

Подібним чином вирішував проблему сприйняття права відомий представник феноменологічного напрямку у філософії права М. Алексєєв. Крім того, він включав до складу особистісних інтенціональних переживань акт

сутнісних споглядань права, вважаючи, для «такого споглядання немає потреби в утворенні першопочаткових понять, у побудові початкових визначень; необхідна лише правильна настанова способів споглядання» [4, с. 55].

Звичайні вірування та теоретичні роздуми гарантують лише пасивний синтез, або пасивне конституювання, оскільки в даному випадку свідомість може оперувати тільки констатаціями про те, що оточуючий світ повільно змінюється. У даному випадку активна участь свідомості мінімальна. На цьому етапі завдання конститутивного аналізу – з'ясувати, яким чином конституювались ті чи інші звичні значення. Однак можливості пасивного конституювання достатньо, аби відповісти на питання, що є та чи інша даність права. Так, наприклад, зміст догматичної правосвідомості утворений «продуктами» пасивного синтезу. Спочатку вони виявляються як окремі наочні уявлення, а згодом на основі зведення їх множини до абстракцій «єдності», «системи», «структури» вони оформлюються логічно.

Перехід від пасивного до активного конституювання пов'язаний із потребою Я визначити «себе для себе в єдності певної історії» [5, с. 29]. Зазначимо, що Гуссерль не встановлював чіткої межі між пасивним та активним синтезом свідомості, оскільки комплексний характер феноменологічного пізнання саме і визначається тим, що «під пасивним боком свідомості, як правило, розуміється сприйняття, під активним – акти “більш високого порядку”, фундовані (або нефундовані) тією або іншою мірою сприйняттям: судження, воління, оцінки тощо» [6, с. 18].

Яким же чином відбувається активний синтез свідомості? У результаті ретельного аналізу естетичного досвіду та художньої творчості Е. Гуссерль показує, що інтенціональній свідомості властивий рух не тільки по внутрішньообразному простору та його локалізації в буденному нерелективному сприйнятті, а й відтворення нових значень, що містять образи дійсності, функціональних предметів та ідеальних об'єктів.

У своїй філософії символічних форм Е. Кассірер продемонстрував прикладне значення конститутивного аналізу та описав процес активного синтезу свідомості у вигляді такої процедури: «Будь-яка наявна свідомість як раз у тому і через те, що вона виходить за свої власні межі у різноманітних напрямках синтезу. Подібно до того, як свідомість миті вже містить у собі вказівку на часовий ряд, а свідомість окремого місцезоташування – вказівку на простір... Так і спосіб дії множини відношень, з допомогою яких у свідомості окремого виражена водночас і форма цілісного, такий самий» [7, с. 199]. У результаті чуттєвий матеріал упорядковується репрезентативною функцією свідомості та набуває конкретного смислу. Іншими словами, можливість активного конституювання полягає в тому, що свідомість завжди створює умо-

ви для рефлексії як здатності схоплювання смислів-актуалів та поєднання незв'язаних між собою феноменів.

Говорячи про активний синтез свідомості, важливо розуміти принципову відмінність між поняттям конституювання та поняттям конструювання, яке використовується в теорії пізнання І. Канта. Відмовившись від апіоризму конструювання І. Канта, Гуссерль вважав, що якщо предмети є чисті можливості та заперечуються будь-які умови досвіду, то свідомість залишається без точки спирання та, як наслідок, без гарантії виявити інші дані досвіду. Специфіка процесу конструювання полягає у вичленюванні тих елементів досвіду, з допомогою яких утворюються та розкриваються суттєві властивості предмета як такого, але без визнання визначального впливу зовнішніх умов. Поняття конституювання означає, що предмети відкриваються в інтенції, переживаються як даності та визначаються формою досвіду. Іншими словами, у процесі конституювання предметний світ та суспільство не утворюються з чистої суб'єктивності, а досягаються з урахуванням їхніх суттєвих властивостей та відношень.

Конститутивний аналіз дозволяє з'ясувати часові умови синтетичної діяльності свідомості. Така діяльність здійснюється водночас у двох горизонтах – зовнішньому та внутрішньому. При конституюванні предмета у зовнішньому горизонті мова йде про просторово-часові відношення предмета до оточуючого світу. Конституювання предмета у внутрішньому горизонті зводиться до утворення ідентичного смислового центру або так званого смислового ядра; крім того, виділяються найсуттєвіші характеристики предмета. Слід зазначити, що синтетична діяльність свідомості, що розглядається через зміни внутрішнього горизонту, зветься часовістю або темпоральністю.

Стверджуючи, що конституювання є процесом, що має власну темпоральну структуру, Е. Гуссерль пропонував відволіктись від об'єктивної тривалості існування предмета, наприклад гральної кістки, та зосередитись на внутрішній часовості явища – часовості сприйняття кістки: «Останнє відбувається у своїх часових відрізках та фазах, які, у свою чергу, являють собою безперервно мінливі явища однієї й тієї ж кістки. Їхня єдність є єдністю синтезу, це не просто зв'язаність... а зв'язаність їх в одну свідомість, в якій конститується єдність інтенціональної предметності різноманітних способів явища» [8, с. 109–110].

Дослідження темпоральності як сутнісної характеристики свідомості дозволило Гуссерлю виявити джерело смислоутворення – пам'ять. Вона визначається як така форма рефлексії, що зберігає значущість явищ та подій у свідомості та виявляє їх як матеріали або, за термінологією Гуссерля, реальні конгруенти досвіду. Для описання механізму смислоутворення філософ

уводить поняття «тепер», ретенції та протенції. Часова позиція «тепер» фіксує актуальне теперішнє або первинне враження у сприйнятті. Поняття ретенції визначається Гуссерлем через метафору «точка-джерело». Ця точка, яку ще можна назвати початковою пам'яттю, утримується у свідомості як «те-що-щойно-відбулось». Кожна «тепер-точка» постійно змінюється від ретенції до ретенції, утворюючи континуум, де кожна наступна точка є ретенцією попередньої. Водночас кожна ретенція несе в собі сліди початкового враження, або, як висловлюється Гуссерль, імпресіональної свідомості. Протенція є своєрідним двійником ретенції і виконує функцію первинного передбачення або первинного очікування. Протенція конститує «пустоту», вона йде нібито спереду «тепер-точки», готуючи умови для первинного враження. Протенція характеризує свідомість як готовність до сприйняття, як активність, що підготовлює сприйняття, «створює» його, а не просто копіює предмет.

Таким чином, єдність фаз «ретенцій-тепер-протенцій» є найбільш загальною структурою внутрішнього часу інтенціональних актів. Як зазначає П. Гайдено, цей первинний континуум «розтягується», розростається, утворюючи безперервність тривалості будь-якого часового процесу. «Така безперервність, за Гуссерлем, є часом конституційованої предметності, що складає вихідну – феноменологічну – передумову звичайного часу – часу природно-космічного, з яким має справу природознавство та звичайний людський досвід» [9, с. 172].

Оскільки, згідно з Гуссерлем, повний інтенціональний акт конститується часовими фазами («тепер», ретенція та протенція), що несуть у собі окремі властивості предмета, що сприймається, даний предмет у єдності та цілісності нами ніколи не усвідомлюється. Отже, феноменологічне дане – це «континуум перспектив», завдяки якому ми маємо можливість «добудовувати образ», відтворювати предмет у його видимій частині. Для Гуссерля така обставина відіграє дуже важливу роль, адже рефлексія знецінюється, якщо вона не зберігає головні риси переживання.

Іншим наслідком часовості як внутрішньої характеристики свідомості є її інтерсуб'єктивність. Зв'язок часовості та інтерсуб'єктивності обумовлений тим, що «Я, яке триває» та конститує себе у своїх часових модульностях, усвідомлює свою актуальність у діалозі із собою теперішнім, минулим та майбутнім. При цьому Я неминує починає критикувати себе так, нібито це був хтось Інший. Останній згодом переростає в універсальну соціальність та утворює інтерсуб'єктивний синтез Я-Ти [10, с. 231]. Однак, залишаючись як синтез свідомості, відношення Я-Ти є тільки можливістю, що реалізується в діяльності за певних умов.

Часовість як сутнісна характеристика правосвідомості означає, що правове життя має власну динаміку, яка може залежати, а може і не залежати від

історичних, астрономічних, біологічних та інших одиниць виміру часу. Її специфіка визначається взаємообумовленістю різних векторів її конституювання – активного і пасивного синтезів правосвідомості. У базисі правосвідомості лежить пасивне конституювання, що реалізується через серії ідеацій, одні з яких дозволяють утримувати цілісність Я, інші вбудовують це Я в загальну часову перспективу. Перші з них артикулюються у судженнях «тощо», «я можу знову і знову» або «тут як наше там» [11, с. 132–134], у яких закріплюється стійкість «свого» світу. Інші ідеації гарантують синхронізацію об'єктивних форм права та смислового поля свідомості індивіда і реалізуються у так званій «осудності» індивіда. Остання передбачає нормативно визначені смислові композиції, форми та схеми діяльності.

Так, зокрема, людина, визначаючи своє місце в системі правовідносин, далеко не завжди усвідомлює їхній смисл та, як наслідок, відмовляється самостійно визначати їхню доречність або недоречність. Таке незнання часто виправдовується необхідністю утримання загальних часових перспектив, вигаданою сучасністю або квазіактуальністю.

Викриття або критика суб'єктивних уявлень про стани Я у потоці часу без сходження до активного синтезу свідомості є безглуздими. Як влучно зазначав А. Щюц, «у повсякденному мисленні зазвичай вважається, що передсуду є тільки у інших людей. У мене взагалі не може бути передсудів, тому що мої переконання міцно обумовлені, мої думки є самоочевидними, а моя віра у правильність та правоту наших звичаїв – що б під цим не малось на увазі – є вірною» [12, с. 652].

Порушення феноменологічної вимоги «ясності» часових перспектив, девальвація значущості різних траєкторій розвитку свідомості, заперечення її внутрішнього часу на практиці компенсуються створенням різноманітних соціальних технологій «керування часом». Прикладом, що ілюструє ефект тотальної синхронізації в об'єктивному праві, є той факт, що правовий час утворюється виключно суб'єктами права – громадянами та юридичними особами, органами місцевого самоврядування та державою, які обмежують їхні часові уявлення рамками держави та календарного часу. Так, наприклад, поняття «призовний вік» в українському законодавстві означає, що в межах України особа чоловічої статі зобов'язана виконувати військовий обов'язок по досягненню визначеної кількості років за календарем з моменту народження. Консолідовані дії визнаних суб'єктів права, синхронізовані календарними термінами, встановлюють межі, в яких розвиваються правовідносини, гарантують чіткість та організованість у системі правового регулювання. Запровадження стандартів виміру часу, нормативів діяльності, швидкості та ритму

процесів, явищ у суспільстві тоталітаризує часові перспективи і може бути використане як один із дієвих засобів дисциплінування суспільства.

Чи можна здолати аберації правосвідомості, якщо вона обмежена серією нерелевантних ідеацій, а смисл вчинків та зміст свідомості людей недоступні або неповні? На думку А. Щюца, актуалізація індивідуальної свідомості передбачає її осучаснення, тобто усвідомлення можливості та меж одночасних взаємних перспектив Я та Іншого, прагнення зрозуміти суть того, що відбувається. Н. Луман, міркуючи над цим же питанням, стверджує, що соціальність та суспільний порядок були б неможливі в умовах часовості, що вислизає, якщо б їхні «власні значення» (сенси) постійно не циркулювали б і не відтворювались (актуалізувались) у предметах та «власній поведінці» [2, с. 52]. Таким чином, визнання темпоральності як власної характеристики правосвідомості та досвід осмислених вчинків виявляються достатніми умовами здолання перетворень пасивного синтезу.

Феноменологічний підхід до вирішення питання про темпоральність правосвідомості, якщо його не ототожнювати повністю з релятивізмом або прагматизмом, значно розширює міру соціальної свободи. Він пропонує вибір між «бути залученим» або «бути бездіяльним» і не залишає можливості для безпосереднього примусу. Так, у аспекті активного синтезу можна говорити не тільки про календарний час об'єктивного права, а й про внутрішній час правосвідомості, завдяки якому предмет виявляється не як одинична раптова подія або сукупність подій, а як результат тривалого в різних модифікаціях зусилля свідомості.

Дедалі частіше не тільки у філософській, а й у юридичній літературі час визначається як умова конституювання права, оскільки всередині часу та за його допомогою особистість усвідомлює себе та ідентифікує себе із соціумом. Так, А. Бабенко стверджує, що традиційне уявлення про право як стійку систему суспільного регулювання суперечить сучасній моделі суспільства, для якого теперішнє та минуле розглядаються з негативної точки зору, як стани, які необхідно здолати в майбутньому [13, с. 96]. Розвиваючи тезу про необхідність аксіологічного осмислення права в контексті часу, можна також стверджувати, що час у праві задає інтенсивність правового життя, ступінь сприйняття правових цінностей. Таким чином, час є основною формою правового життя. Усвідомлення його іманентно містить такі часові характеристики, як тривалість, повторюваність, безперервність, інтенсивність та ритмічність. Зокрема, часові рамки, встановлені правом, дозволяють безпосередньо доторкнутись до відчуттів особистості, дати їй відчути значущість або нікчемність своїх прав, відчути своє право, виборювати його у встановлених параметрах або ж, навпаки, усвідомити необхідність виконання своїх обов'язків

у певний термін. Часові терміни дозволяють також оцінити рівень соціального життя суспільства – тривалість відпусток, вихідних, робочих, святкових днів; тривалість різних правових станів, що дають право на певні пільги; справедливість, гуманізм права та закону.

Таким чином, ідея темпоральності правосвідомості є продуктивною як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки вона дозволяє розглядати час як умову породження та оновлення всіх елементів права. В активному конституюванні завдяки активності правового суб'єкта осмислюються та творчо переробляються вихідні дані правового життя. Результати його, врешті-решт, стають засадами визнання зрілості його соціального стану.

Ознаки активного конституювання права та відповідно часових характеристик правосвідомості можна, зокрема, виявити у правових концептах, які В. Малахов визначає як «умови і засоби структурування нашої думки про реальність, надання їй правового смислу» [14, с. 108]. Концепти справедливості, законності, порядку у кінцевому рахунку об'єктивуються в цінностях, нормах, правових поняттях. Але з початку вони існують як інтуїції права, що вирізняються саме очевидністю, змістовною цілісністю та «зрошеністю» з глибинними процесами, що відбуваються в суспільстві.

Трактування суті правових концептів як форм вираження глибинних засад правового життя може призвести до помилкового висновку, що правові концепти утворюють завершений перелік. Дослідження темпорального смислу права дозволяє спростувати таке твердження, адже правові концепти за своєю суттю не піддаються оформленню та, пронизуючи плин часу, спростовують ідею передзаданості права. Так, важко погодитись, що правосвідомість є відображенням якогось вічного, надчасового закону, що благополучно раз і назавжди сполучає в собі всі вимоги свободи, рівності тощо. Правові концепти є, скоріше, такими феноменами, які можуть бути відтворені в будь-який відрізок часу та будь-якою кількістю разів. На відміну від реальних предметів, відтворення їх залежить не стільки від конкретних просторово-часових умов, скільки від діяльності свідомості.

Правові концепти, будучи формою творчості правосвідомості, представляють її як безперервний ланцюг мінливих смислових значень та приписів. Вони настільки змістовні, що легко залучаються в розвиток різних ситуацій, а іноді показують їх у перетвореному вигляді – у вигляді правових символів, формул та звичаїв. Ю. Калиновський підкреслює важливість різноманітних комунікативно-символічних кодів, які вважає значеннєвою основою суспільної правосвідомості. Такі символічні коди відображаються в соціальному просторі та часі і визначають поведінку окремих індивідів і соціальних груп [15, с. 112].

Отже, символ у праві – не просто знак або умовне позначення, а заміна предмета або дії подібним знаковим виразом. Зокрема, потискання рук як символ ритуальної дії означає добру волю, згоду на укладання угоди. Згода ж у праві – одна з умов дійсної угоди [16, с. 16]. Наявності згоди в такій ритуально-символічній формі до сьогодні буває достатньо не тільки для організації конкретної угоди, а й для моделювання множини дій у процесі реалізації домовленості. Крім того, потискання руки є «міткою», що встановлює спільність розуміння формату ситуації, відповідності між умовами укладеної угоди та його наслідками.

Якщо правові символи, ритуали та звичаї є старовинними невідрефлексованими та нерегулярними формами права, то юридичні факти, презумпції та фікції визначають його предметність у руслі сучасної юридичної техніки. У класичній юриспруденції під юридичним фактом розуміється обставина, з якою норма права зв'язує виникнення, зміну або припинення правових відносин. За своєю суттю юридичні факти утворюють матерію об'єктивного права, яке має власний неспростовний зміст. Таке монологічне розуміння суті фактів у праві зв'язує юриспруденцію з парадигмою класичної наукової раціональності. Однак поступове залучення в юридичну науку елементів не-класичного праворозуміння відкриває у праві творче, інтуїтивне начало та активне смислопокладання, що створюють ідеальні моделі та методи не відображувального, а конститутивного та інтерпретативного характеру. У такому контексті юридичні факти – це обставини, які доступні розумінню та нормативній кодифікації в ситуації, що склалась.

Оскільки юридичні факти не завжди є явними та неспростовними, то в цілях формалізації пограничних ситуацій та врахування реальних зв'язків між фактами використовуються юридичні презумпції. Якщо відволіктись від традиційного розуміння такого юридичного явища та розглянути його як форму смислоутворення права або правового життя, то стає очевидним, що юридична презумпція – це припущення деякого результату подій, стану або дії, засноване на ймовірності. Така, наприклад, презумпція англійського цивільного права, згідно з якою діти між 8 та 14 роками є невинними у скоєнні злочину. Як оцінюється міра істинності такої презумпції? Для цього слід розглянути факт скоєної дії поза конкретними просторовими характеристиками, але як такий, що триває в часі. Внутрішній рух правосвідомості від точки відліку сприйняття («те-що-щойно-відбулось») до «тепер» та іншого «тепер» реалізується в поступовому схопленні свідомістю дедалі нових і нових смислових горизонтів дії. Їхній синтез здійснюється в акті моментального осмислення на наступній стадії інтенціонального переживання – ретенції. Завдяки ретенції розширюються горизонти «тепер-точки», фіксується її значущість

у теперішньому. Результатом такого процесу є перетворення образу-патерну предмета, що спочатку містить характеристики зовнішнього контексту, у безпосередньо даний інтенціональний предмет. Згодом на основі набутого знання або досвіду становлення предметного смислу формується проект майбутнього в теперішньому. Таке передбачення майбутнього реалізується в акті проєкції, що характеризується готовністю свідомості до сприйняття певного рішення. У часовому розгортанні роздумів виявляються факти, що доводять або спростовують наявність злочинного наміру. Виявляються нові обставини, які можуть не тільки дану, а й будь-яку іншу малолітню особу схилити до девіації, яка може виявитись однією зі сторін нормативності.

Наведений приклад конституювання предметного смислу конкретної презумпції показує, що існують такі юридичні події, які передбачають надто багато інтерпретацій. Надлишок смислових привнесень або винятків буває настільки суттєвим, що юридична подія втрачає семантичні межі, необхідні для конструювання юридичного факту. Презумпція в таких умовах виявляється формою інтеграції різних інтерпретацій та допущенням різних наслідків події. Таким чином, якщо правова норма схоплює реальність у її нерухливості, у її постійних рисах, то зміст юридичної презумпції як моделі реальності, що розвивається, будується у процесі самого судового розгляду. Тому вона здатна вийти за межі наявної ситуації, надати юридичному факту нового смислу, якщо він узагалі може бути можливим.

Демонстрацією активної конститутивності правової свідомості може бути продовження посилання на юридичні фікції як різновид юридичних фактів. А. Ісаєв стверджує, що юридичні фікції виникли внаслідок необхідності здолання відставання звичаю як способу опису дійсності від динаміки практичного права. Дослідник вважає, що юридична фікція мала яскраво виражений юридичний характер, адже вона зображала неіснуючу ситуацію, надаючи їй реального характеру та юридичної значущості [17, с. 6]. Фікції завжди зв'язані із законом, зміст якого потребує трансформації. Їхнє значення в об'єктивній неперсоніфікованій правотворчості полягає в тому, аби через непомітні доповнення та інтерпретації міняти смисл правових норм, не змінюючи їхньої форми.

Значення розглянутих вище продуктів активного синтезу можна визначити через співвідношення їх з результатами пасивного синтезу. Якщо останні передбачають мінімум творчості, оскільки вони є достатньою мірою схематизованими, узагальнені та кількісно визначені, то феномени активного синтезу конституюють право як процес, що самовідновлюється. Розуміння права як процесу, що породжує власні смисли, демонструється в працях Н. Лумана. Зокрема, він показав, що право не досягається в рамках традиційної

науки, оскільки воно не є організацією, з якою можна було б увійти в комунікацію. Право «знаходить» свій смисл, що утворюється у процесі позначення та використання права в комунікації. Іншими словами, у всьому тому, що складає зміст концепту «правове життя».

Заклик Лумана до опису права як досвіду правового життя фактично є конкретизацією феноменологічної настанови Е. Гуссерля. Остання виражається в тому, що суть речей полягає в суті нашого досвіду: «Ні щось інше, а тільки досвід приписує... смисл, причому, оскільки мова йде про фактичні речі, це актуальний досвід з його певним чином упорядкованими взаємозв'язками досвіду» [1, с. 4]. Значення інтенціонального аналізу та феноменологічної редукції як методологічних процедур полягає в тому, що вони задають новий ракурс опису правових явищ, дозволяють якісно по-іншому категоризувати правове життя. Воно в такому контексті виявляється як процес смислопородження або смислоутворення, який щоразу перетворює те, що раніше було відоме як право. В основі цього процесу лежить двофазна єдність способів конструювання – пасивних та активних синтезів. При цьому пасивні синтези свідомості, що відповідають за сприйняття права як певної визначеності та оформленості, завжди «обтяжені» активними синтезами, що виводять смисл права з «горизонту» – віртуальності права, корелята всіх компонентів його невизначеності та часовості. Отже, припущення того, що правове життя не конструюється даними ззовні факторами, а конституюється, породжується з власних засад правосвідомістю, веде до наступного припущення – визнання взаємообумовленості процесуальності смислоутворення та процесуальності правового життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль ; пер. с нем. А. В. Михайлова. – М. : Акад. проект, 2009. – 489 с.
2. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
3. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк // Русское зарубежье. – Л. : Лениздат, 1991. – 438 с.
4. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. – СПб. : Лань, 1999. – 251 с.
5. Файбышенко В. А. Пойесис времени? Пойетическое строение времени? / В. А. Файбышенко // Филос. науки. – 2004. – № 1. – С. 29–32.
6. Черняк А. З. Проблема оснований знания и феноменологическая очевидность / А. З. Черняк. – М. : Эдиториал УРСС, 1998. – 142 с.

7. Кассирер Э. Философия символических форм: Введение и постановка проблем / Э. Кассирер ; пер. с нем. С. А. Ромашко // Культурология. XX век : антология. – М. : Юрист, 1995. – 430 с.
8. Гуссерль Э. Картезианские размышления = Cartesianische meditationen / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Д. В. Складнева. – СПб. : Наука : Ювента, 1998. – 315 с.
9. Гайденок П. П. Мартин Хайдеггер: изначальная временность как бытийное основание экзистенции / П. П. Гайденок // Вопр. философии. – 2006. – № 4. – С. 165–182.
10. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. Введение в феноменологическую философию / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Д. В. Складнева. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.
11. Щюц А. Структура повседневного мышления / А. Щюц // Социол. исслед. – 1988. – № 2. – С. 120–136.
12. Щюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Щюц ; пер. с нем. и англ. В. Г. Николаев и др. – М. : Рос. полит. энцикл., 2004. – 1056 с.
13. Бабенко А. Н. Проблемы обоснования ценностных критериев в праве / А. Н. Бабенко // Государство и право. – 2002. – № 12. – С. 93–97.
14. Малахов В. П. Философия права : учеб. пособие / В. П. Малахов. – М. ; Екатеринбург : Акад. проект, 2002. – 446 с.
15. Калиновський Ю. Ю. Парадигмальні виміри правосвідомості українського суспільства : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Харків : Майдан, 2012. – 346 с.
16. Мамонтов В. В. Символизм в средневековом праве как первоначальный этап формирования права / В. В. Мамонтов // История государства и права. – 2003. – № 2. – С. 14–19.
17. Исаев А. А. Символизм правовой формы (историческая перспектива) / А. А. Исаев // Правоведение. – 2002. – № 6. – С. 4–10.

REFERENCES

1. Gusserl', E. (2009). *Idey k chistoy fenomenologii i fenomenologicheskoy filosofii*. Moskva: Akad. Proekt [in Russian].
2. Luman, N. (2004). *Obshchestvo kak social'naya sistema*. M: Izdatel'stvo «Logos» [in Russian].
3. Frank, S. L. (1991). *Duhovnye osnovy obshchestva*. L. : Lenizdat [in Russian].
4. Alekseev, N. N. (1999). *Osnovy filosofii prava*. SPb. : Lan' [in Russian].
5. Fajbyshenko, V. A. (2004.) *Pojesis vremeni? Pojeticheskoe stroenie vremeni? Filosofskie nauki – Philosophical science, 1, 29–32* [in Russian].
6. SHernyak, A. Z. (1998). *Problema osnovanij znaniya i fenomenologicheskaya ochevidnost'*. M. : Editorial URSS [in Russian].
7. Kassirer, E. (1995). *Filosofiya simvolicheskikh form: Vvedenie i postanovka problem*. M. : YUrist» [in Russian].
8. Gusserl', E. (1998). *Kartezianskiye razmyshleniya*. SPb. : Nauka : YUventa [in Russian].

9. Gajdenko, P. P. (2006) Martin Hajdegger: iznachal'naya vremennost' kak bytijnnoe osnovanie ehkzistencii. *Voprosy filosofii – Problems of philosophy*, 4, 165–182 [in Russian].
10. Gusserl', E. (2004). Krizis evropejskih nauk i transcendental'naya fenomenologiya. Vvedenie v fenomenologicheskuyu filosofiyu. SPb. : Vladimir Dal' [in Russian].
11. SHCHyuc, A. (1988). Struktura povsednevnogo myshleniya. *Sociologicheskie issledovaniya – Sociological research*, 2, 120–136 [in Russian].
12. SHCHyuc, A. (2004). Izbrannoe: Mir, svetyashchijsya smyslom. M. : Rossijskaya politicheskaya ehnciklopediya [in Russian].
13. Babenko, A. N. (2002). Problemy obosnovaniya cennostnyj kriteriev v prave. *Gosudarstvo i pravo – State and law*, 12, 93–97 [in Russian].
14. Malahov, V. P. (2002). Filosofiya prava. M. Ekaterinburg: Akademicheskij proekt [in Russian].
15. Kalinovs'kij, YU.YU. (2012). Paradigmal'ni vimiri pravosvidomosti ukrains'kogo suspil'stva. H. : Majdan [in Ukrainian].
16. Mamontov, V. V. (2003). Simvolizm v srednevekovom prave kak pervonachal'nyj ehtap formirovaniya prava. *Istoriya gosudarstva i prava – history of state and law*, 2, 14–19 [in Russian].
17. Isaev, A. A. (2002). Simvolizm pravovoj formy (istoricheskaya perspektiva). *Pravovedenie – Jurisprudence*, 6, 4–10 [in Russian].

ПРАВОСОЗНАНИЕ КАК ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВЫХ СМЫСЛОВ (ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Коваленко И. И., Лозовая Е. С.

В статье используется логика феноменологических процедур, позволяющая определить правовой смысл как интенцию правосознания и внутренне противоречивое ментальное образование. Показан механизм восприятия правосознанием фактов правовой реальности. Осуществлен анализ конститутивной деятельности правосознания в двух горизонтах – внешнем и внутреннем. Рассмотрена темпоральность как особенность синтетической деятельности правосознания. Показана связь темпоральности и интерсубъективности. Сделан вывод, что интенциональный анализ и феноменологическая редукция дают новый ракурс описания правовых явлений и позволяют определить правовую жизнь как процесс преобразования ранее известных правовых смыслов.

Ключевые слова: социальное познание, феноменология права, правовое сознание.

LEGAL CONSCIOUSNESS AS SOURCE OF FORMATION OF LEGAL MEANINGS (PHENOMENOLOGICAL ASPECT)

Kovalenko I. I., Lozova O. S.

The article uses the logic of phenomenological procedures. It involves the intentional analysis that allows you to explore the mechanism of occurrence of the phenomenon in

consciousness. Intentional structures are implemented as structures of education make sense. The legal sense is understood as the intention of legal consciousness, as self-contradictory mental education.

The article makes the assumption that the meaning of law is recognized their existence in law, which is the result of mapping different types of understanding of law and establishing the differences between them. It is shown that legal consciousness is always mediates social reality and provides all contact with her. Phenomenology allows to determine the legal consciousness as the essential characteristic of an entity, and specific mental process.

In the article, intentional analysis and eidetic considered in constitutive aspects. The eidetic aspect allows to identify typical structure and describe the essential connection between them. The constitutive aspect is the establishment of sense of object, conditions of its formation and interpretation.

The perception mechanism by legal consciousness of the facts of legal reality (a passive institutionalization) is shown in article; the producing new meanings (an active institutionalization) is defined; results of an institutionalization of the right as products of passive and active synthesis of legal consciousness are described.

The analysis of konstitutivny activity of legal consciousness in two horizons – external and internal is carried out. The temporalnost as feature of synthetic activity of legal consciousness is considered. Communication of a temporalnost and intersubjektivnost is shown.

Efficiency of the idea of a temporalnost of legal consciousness in theoretical and practical aspects is shown. Various products of active synthesis of legal consciousness in the ratio with results of passive synthesis are considered.

The conclusion is drawn that the intentsionalny analysis and a phenomenological reduction give a new foreshortening of the description of the legal phenomena and allow to define legal life as process of transformation of earlier known legal meanings. It is suggested that legal life is constituted, generated by sense of justice from own bases, but isn't defined by external factors.

Key words: social cognition, phenomenology of law, legal consciousness.

В. А. Трофименко, кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ

Статтю присвячено аналізу правовиховної складової правоохоронних органів на прикладі національної поліції. Наголошується на певних недоліках нормативно-правового закріплення цього виду діяльності і недостатності практичних знань правоохоронців. На прикладі іноземних держав пропонуються певні зміни в підготовці працівників національної поліції, окреслюється місце юридичної освіти.

Ключові слова: національна поліція, правове виховання, правовиховна діяльність, юридична освіта.

Актуальність теми. Реформа правоохоронної системи має своєю метою не тільки оновлення законодавства про силові структури, а й трансформацію розуміння громадянами нового особливого місця національної поліції в суспільстві. Оновлений статус поліції вимагає її переорієнтації з каральної роботи на профілактично-виховну. На етапі формування нового законодавства про національну поліцію дуже важливо не забути про це і на законодавчому рівні закріпити основні принципи правовиховної роботи працівників правоохоронної системи. Цим і пояснюється актуальність теоретичного опрацювання правовиховної функції правоохоронних органів, підготовки правоохоронців до правовиховної роботи.

Аналіз джерел і публікацій показує існування великої кількості джерел із загальної проблематики правового виховання і правового виховання правоохоронців. Розробка правовиховного аспекту діяльності правоохоронних структур на системній основі лише розпочинається.

Мета роботи – показати, чи врахований новий статус національної поліції в новому законодавстві та порядку підготовки правоохоронців.

Країна та її громадяни потребують захисту від злочинності. Головним суб'єктом боротьби з нею є силові структури або правоохоронна система, яка наділена всім необхідним. Вдала боротьба зі злочинністю залежить, зокрема, від ступеня взаємодії та довіри суспільства і правоохоронців. Усе це базується на рівні освіченості, правової культури та правосвідомості. І хоча кажуть, що силовіки – це такі ж люди, їхній статус висуває до них підвищені вимоги

з позицій моралі, моральності, правової культури. Але силові структури в останні роки все більше і більше втрачають повагу і довіру населення нашої країни. Про це свідчать красномовні статистичні дані: 1994 р. – повністю довіряють міліції 3% громадян, 2008 р. – 1%, 2012 р. – 0,8% населення; 1994 р. – зовсім не довіряють міліції 28% людей, 2008 р. – 23% громадян, 2012 р. – 31%. Якщо порахувати взагалі тих, хто повністю довіряє та переважно довіряє правоохоронним органам, то їх набереться лише близько 9% від населення нашої країни [1, с. 26–29]. Причин цьому забагато. Серед зовнішніх можна назвати економічний стан усієї країни, політичну нестабільність, уже побудоване декількома десятиліттями ставлення до правоохоронця як такого, хто захищає державу від громадян, тощо. Внутрішні причини мають морально-етичну та психологічну базу: самовпевненість у безкарності, розгляд зловживання посадовими обов'язками як норми в роботі, використання посади для збагачення тощо. З метою подолання всіх негативних явищ у правоохоронній системі сьогодні держава намагається провести жорстку реформу. За початок прийнято ту частину правоохоронців, які переважно стикаються та зустрічаються на вулиці з громадянами та їхніми проблемами. На основі патрульної міліції на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. за № 641 [7] було утворено національну поліцію. 7 листопада 2015 р. набрав чинності Закон України «Про Національну поліцію» [8]. Чи є різниця між новим Законом та попереднім Законом України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. [9] з точки зору статусу правоохоронця та його основних функціональних обов'язків? Чи закріплено законодавчо правовиховну функцію у новому законі? Чи закладені в новому законі норми, які цементують взаємодію суспільства та правоохоронців?

Для відповіді на поставлені вище питання необхідно провести порівняння вказаних нормативних актів з точки зору взаємодії правоохоронців із суспільством та їхньої участі у правовому вихованні. Стаття 1 Закону «Про міліцію» визначає: «Міліція в Україні – державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань». Далі ч. 1 ст. 7 Закону встановлює: «Міліція є єдиною системою органів, яка входить до структури Міністерства внутрішніх справ України, виконує адміністративну, профілактичну, оперативну-розшукову, кримінальну процесуальну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функції». Тобто міліція – державний силовий орган, який захищає суспільство, громадян і державу, виконуючи низку функцій. На рівні центрального Закону вже проголошується, що фактично міліція створена державою для неї самої. Мета її існування – попередження і покарання вчинків, які визнані злочинними тією ж державою.

Спробуємо відшукати норму, яка б показала зв'язок міліції та суспільства не тільки в руслі боротьби зі злочинністю. Найближча до цього норма міститься в абз. 10 ст. 2 Закону – одним із завдань міліції прописується: «участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків». Аналіз цієї норми показує, що міліція на основі цього положення повинна була брати лише опосередковану участь у наданні певної допомоги. Звернемось до визначення соціальної та правової допомоги.

У науці права соціального забезпечення категорія «соціальна допомога» розглядається в широкому та вузькому значенні. Так, соціальна допомога в широкому розумінні – це всі види державного соціального забезпечення, які виплачуються в грошовій або натуральній формі. У вузькому розумінні соціальна допомога – це виключно грошова виплата, одноразова чи періодична, яка призначається окремим категоріям громадян у порядку і розмірах, передбачених законодавством [12, с. 717–724]. З цього бачимо, що при наданні соціальної допомоги населенню пряма участь міліції була відсутня. Соціальна сфера не входила в коло обов'язків міліції. Звернемось до поняття правової допомоги. Незважаючи на велику кількість визначень правової допомоги [3, с. 527–534], у науці можна віднайти таке її поняття – це «будь-який вид чи сукупність видів юридичної допомоги, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, особи, громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення» [11, с. 143–149]. Але така допомога може бути надана лише в межах компетенції міліції. Можна констатувати, що міліція на законодавчому рівні не мала обов'язку надання допомоги поза злочином.

Тепер треба подивитись, чи зобов'язана була міліція брати участь у правовому вихованні. Пункт 6 ч. 1 ст. 10 «Обов'язки міліції» містить такий обов'язок: «виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні населення...». Таким чином, правове виховання – один із прямих обов'язків попереднього правоохоронного органу. Але варто відмітити, що така робота проводилась переважно зі специфічним контингентом (громадяни, які повернулись із місць позбавлення волі, підлітки, група ризику (наркомани тощо) та ін.).

Звернемось до нового законодавства. Одним із перших нормативних актів, який поставив проблему реформування правоохоронної системи на новий лад, є Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ, яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів Укра-

їни 22 жовтня 2014 р. № 1118-р [2]. Концепція встановлює такі причини необхідності реформування у МВС: «...правоохоронні органи, виконуючи їх основне завдання з охорони правопорядку, повинні у своїй діяльності надавати перевагу роботі з населенням, оскільки без активної та заінтересованої підтримки громадян розкриття і профілактика злочинів та інших правопорушень є малоефективними... Сприйняття громадян як клієнтів і партнерів вимагає від МВС оновлення організаційної структури, відмінної від військової...».

Серед низки шляхів і способів реформування, зокрема, пропонуються такі: упровадження сучасної європейської моделі освіти, ступеневої підготовки працівників органів внутрішніх справ та оптимізації мережі підпорядкованих МВС навчальних закладів з дотриманням принципу їх регіонального та пропорційного розміщення, перехід органів внутрішніх справ до виконання соціально-сервісних функцій під час провадження їх діяльності, упровадження сучасних професійних стандартів службової діяльності та професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ, упровадження сучасної європейської моделі освіти, ступеневої підготовки працівників органів внутрішніх справ та оптимізації мережі підпорядкованих МВС навчальних закладів з дотриманням принципу їх регіонального та пропорційного розміщення, мінімізації упередженого ставлення працівників органів внутрішніх справ до населення, забезпечення зворотного зв'язку з різними верствами населення (листування, особисті прийоми, соціальні мережі, електронне листування, телефонні консультації, гарячі лінії тощо), що сприятиме дотриманню законності та прозорості під час прийняття працівниками органів внутрішніх справ відповідних рішень, створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення та інститутів громадянського суспільства до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм демократичного цивільного контролю. Як можна прочитати, наведені способи та шляхи реформування складають основу розгляду майбутнього поліцейського як високоосвіченого суб'єкта правового виховання.

І нарешті, закладені в Концепції результати (вибірково-необхідні для цієї роботи): демілітаризація МВС та перехід до виконання соціально-сервісних функцій правоохоронними органами з метою розв'язання проблем населення, підвищення якості надання правоохоронних послуг, формування якісно нового підходу до підготовки працівників органів внутрішніх справ, спрямованого на розвиток у них ініціативи, самостійності в прийнятті рішень та почуття особистої відповідальності, підвищення авторитету працівника органів внутрішніх справ та престижу служби в зазначених органах, підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів, визначення громадської

думки одним із основних критеріїв оцінки діяльності органів внутрішніх справ.

Таким чином, ми бачимо, що реформа передбачає фактично відмову від статусу воєнізованого державного органу з метою створення поліції як сервісної служби, яка надає певні послуги. Звернемось тепер до Закону «Про Національну поліцію».

Стаття 1 Закону дає розуміння поліції – це «центральный орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та громадської безпеки».

Попередньо бачимо, що новий Закон вже не наголошує на збройному статусі оновленої правоохоронної структури, акцентуючи увагу більшою мірою на її службовій відносно суспільства та громадян місії. У цьому ми можемо побачити перший позитив нового законодавства, коли держава відмовляється розглядати правоохоронні структури переважно як силові. Поліція вже не повинна захищати громадян, суспільство, державу лише від протиправних дій. Якщо казати про інші позитивні моменти нового Закону, варто відмітити позицію законодавця: намагання закріпити в самому Законі якомога більше норм, які раніше були закріплені в підзаконних нормативно-правових актах та ін. Але повернемось до правового виховання.

На сьогодні існує декілька розумінь правового виховання. «У широкому значенні правове виховання особистості – це багатобічний процес впливу на її правосвідомість і правову культуру, який включає вплив суспільного устрою життя, чинного законодавства, юридичної практики, моральної атмосфери, традицій суспільства, освіти та соціального навчання... У вузькому розумінні правове виховання – це спеціальний, організований і цілеспрямований вплив на правосвідомість особи, підвищення рівня правової культури людини, групи людей, суспільства в цілому» [6, с. 31]. Тепер необхідно навести зміст ст. 10 Закону «Про Національну поліцію»: «1. Діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на вирішення їхніх потреб. 2. З метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад...». Аналізуючи цю норму, зазначимо, що чи не вперше в нашій країні з'явилась певна кореляція розуміння правового виховання зі статтею нормативно-правового акта. Співпраця поліції з населенням на засадах партнерства створює фундамент статусу правоохоронця як суб'єкта правового виховання, який реалізує його цілі безпосередньо через спілкування з грома-

дянином. Варто відмітити, що, знов-таки, недарма реформа у МВС почалася з патрульної поліції: її представники поряд з дільничними інспекторами найчастіше спілкуються з громадянами у звичайній обстановці (на вулиці, громадських місцях, місцях скупчення людей, автошляхах тощо). Тим більше – і це дуже важливо для нашої країни – нова поліція повинна враховувати регіональні особливості різних регіонів. З іншого боку, постає питання: чи здатен новий поліцейський зрозуміти політичні, етичні, культурологічні, релігійні, звичаєві і, навіть, економічні особливості регіону, де він служить?

Створивши фундамент правовиховної діяльності, Закон не пішов далі. Поліцейський цим нормативним актом розглядається як представник виконавчої влади, який пройшов доволі невеликий термін навчання. Звісно, така швидкість пояснюється потребою. Але, на жаль, новий Закон дещо дублює Закон «Про міліцію»: він вимагає наявності лише середньої освіти (ч. 1 ст. 48). Звісно, автор не вимагає від майбутнього патрульного повної юридичної освіти, термін отримання якої у нас у країні сягає більше п'яти років. Тут постає таке питання: як і чому можна навчити майбутнього правоохоронця за два-три місяці? Чи достатньо цього часу?

Звернемось до досвіду розвинених країн. Підготовка поліцейських у цих країнах має одну вагому порівняно з українською системою ознаку: майбутній поліцейський, який пройшов теоретичну підготовку, ще не отримує звання правоохоронця, а певний час проходить практичне пристосування до роботи, після чого складає іспит на звання поліцейського.

Фінансування української поліції проводиться в тому числі за рахунок Сполучених Штатів Америки. Звертаючись до розгляду поліцейської системи США, перш за все варто відмітити: професія поліцейського в цій країні одна з найбільш популярних та поважних. Поліцейські кадри США готуються для роботи в умовах всеосяжного контролю з боку спеціальних агентств, відповідальних за законність і гласність у роботі правоохоронних органів, виконавчих органів, суддів, прокуратури, адвокатури, бюро присяжних. Це вимагає особливого професіоналізму, а також, що є дуже важливим, високих особистих моральних якостей. Особливістю системи підготовки правоохоронців США є те, що поліцейська система фактично не має системи власних навчальних закладів, а проводить добір на посади поліцейських з випускників коледжів та університетів. Другою особливістю, що іноді розглядається як негативна, є децентралізація країни.

У США існують дві паралельні системи підготовки правоохоронців – добору агентів ФБР та добору офіцерів поліції. Загальною рисою цих двох систем підготовки є те, що обов'язковою умовою для здобувача є закінчення курсів з такими обов'язковими дисциплінами, як психологія, правові відно-

сини, основи правознавства та ін. Тобто претендент вже має відповідати певному рівню правової культури, претендуючи бути правоохоронцем. Тим більше цей рівень перевіряється спеціалізованими рекрутинговими агенціями. Термін підготовки поліцейських у різних штатах сягає від 88 до 400 годин та обов'язково включає навчальні дисципліни, які формують та впливають на рівень правової культури. Також варто відзначити наявність навчальних дисциплін про правильні способи і методи спілкування з громадянами.

У США випускники, прийшовши на службу, проходять сувору й ретельну підготовку, через те що крім навичок, отриманих у навчальному закладі, поліцейський повинен знати політику, методіку, правила, інструкції і повною мірою уявляти собі, як правильно виконувати свою роботу. Тому випускникам академії дають 2 тижні, щоб «призвичаїтися», перш ніж вони пройдуть спеціальний курс «Підготовча програма співробітників». За два тижні новачки пристосовуються до нової обстановки, знайомляться з інструкторами-наставниками, які готуватимуть їх до практичної роботи. Підготовка розпочинається з того, що весь керівний склад відділу поліції знайомиться з новоприбулими. Новачки отримують «Практичний посібник з підготовки поліцейських» і «Щоденник-довідник з підготовки», в якому фіксуються хід підготовки, успіхи і невдачі, звіт про обсяг отриманих знань. Поліцейські-стажисти відвідують місця, де їм доведеться бувати під час виконання службових обов'язків (лікарні, установи, суди), знайомляться з їх роботою та документацією, вчать-ся складати документи. Двотижнева підготовка служить «містком» для переходу до 16-тижневої (640 годин) програми практичних тренувань. Практичні заняття полегшують перехід від статусу випускника поліцейської академії до посади співробітника правоохоронних органів [10].

Після цього фактично в кожному штаті США поліцейські беруть участь у програмах взаємодії поліції з населенням, наприклад: «Я хочу вам допомогти», «Зустрічі з громадянами», «Перетворення поліцейських на соціальних вчених», «Поліцейська робота на змішаній, транзитній студентській території», «Активна участь громадян завдяки використанню необхідної освіти» та ін. [5].

Підготовка поліцейського у Німеччині триває 2,5 року та коштує 60 тисяч євро. Перший рік направлений на вивчення основ теорії і практики поліцейської діяльності, за ним іде рік служби в діючих підрозділах під керівництвом досвідчених наставників, після цього ще півроку теоретичного навчання, яке завершується іспитом на звання поліцейського. Ще з кінця 60-х рр. ХХ ст. у Німеччині у зв'язку зі зміною соціальної ролі органів поліції і впровадженням у їхню діяльність новітньої техніки постала необхідність для співробітників поліції мати новий рівень освіти, нові вміння, наприклад дослідницькі,

комунікативні, критично мислити, розуміти різноманітні соціальні проблеми і вміти їх вирішувати.

Як можна побачити на прикладах Німеччини та США, існують різні підходи до навчання майбутніх правоохоронців. Але ці країни об'єднує те, що при підготовці правоохоронців приділяється велика увага не тільки специфічним поліцейським навичкам, а й комунікаційним здібностям майбутнього поліціанта: уміння провести бесіду, уміння спілкуватися з людьми із різних прошарків, уміння владжувати конфліктні ситуації без спеціальних поліцейських заходів тощо. При цьому наголошується на необхідності виховання у правоохоронця певного рівня правової культури та правосвідомості. Відмітимо, що модель підготовки в Національній поліції України більше схожа на американську. Але, на жаль, американська модель підготовки охоплює лише перший рівень формування одного структурного підрозділу.

На думку автора, майбутнім поліцейським потрібно давати більше знань про права та обов'язки громадян, більш широкий спектр знань про систему законодавства. На сьогодні стан довіри до нової поліцейської служби доволі високий, тому ним потрібно скористатися. Поліцейських, крім патрулювання, потрібно направляти для проведення саме роз'яснювально-профілактичної роботи в дитячі та молодіжні установи, навчальні заклади всіх рівнів тощо. Це допоможе громадянам зрозуміти, що статус поліцейського змінено: він не стільки охоронець порядку, скільки допомагає його створювати, тобто, як прописано в законі, служить суспільству.

У майбутньому потрібно звернути увагу на досвід тих країн, які приділяють підготовці правоохоронця декілька років. Освіта та правове виховання майбутнього правоохоронця повинні йти паралельно. Цей процес можна поділити на два рівні.

Перший рівень освіти та правового виховання ще не враховує особливості професії правоохоронця, але він формує глибинні базові засади правосвідомості громадянина. Формуються основні правові цінності та оцінки, опрацьовується ставлення до правової системи країни. На цьому рівні важливе значення має безпосередня рефлексія права. Її можна розділити на три основних етапи: накопичення правового матеріалу, формування власного погляду на право, рефлексія свого ставлення до існуючих правових інститутів.

Накопичення правової інформації йде декількома шляхами: засоби масової інформації, спілкування з оточуючими людьми, власні думки, родинні відносини, освіта, державна політика у сфері права та ідеологія. Це найбільш важливий момент: якість правової інформації впливатиме на її розуміння. Вплинути на процес мислення людини фактично неможливо. Кожна людина сама обирає своє право. Головне, щоб її розуміння збіглося хоча б з мінімальною справедливістю, яка існує в суспільстві.

Правова поведінка є головним відображенням ставлення людини до існуючого правопорядку. В ідеалі вона повинна відповідати принципам правової державної політики. А в ситуації зі студентом-юристом немає права казати, що вона взагалі може бути хибною! Уже на цьому рівні виховання повинне робити свою справу. Майбутній правоохоронець, а поки звичайний громадянин, зобов'язаний засвоїти мінімальний рівень правової поведінки.

Другий рівень повинен сформувавати спеціаліста-правоохоронця. Цей рівень правового виховання направлений на обмежене коло осіб, які будуть наділені статусом правоохоронця. Автор пропонує до таких осіб віднести робітників Міністерства внутрішніх справ, національної поліції, судів, прокуратури, Служби безпеки України, частково військовослужбовців. Мета цього рівня: показати, що правоохоронець захищає не державу, а громадянина від різних проявів свавілля. Своїми діями правоохоронець повинен не обмежувати життя громадян, а протистояти негативному втручанням в повсякденне існування людини. Тому процес правового виховання правоохоронця не може бути однобічним.

Повага до громадян, до свого однострою, до держави, необхідність та обов'язковість дотримання всіх законодавчих норм, неможливість проявів неправового свавілля – усе це повинен засвоїти правоохоронець. Головним інститутом правового виховання на цьому рівні є спеціальний навчальний заклад, якими сьогодні багата Україна.

У юридичній освіті головну увагу необхідно приділити програмі навчання правоохоронців. Відомо, що до цієї програми включені галузеві правові навчальні дисципліни (конституційне право, цивільне право, кримінальне право, адміністративне право тощо), гуманітарні дисципліни загального циклу (політологія, соціологія, філософія, іноземна мова і т. д.) і дисципліни міжгалузевого характеру (філософія права, соціологія права та ін.). На думку автора, саме міжгалузеві навчальні дисципліни більшою мірою формують правосвідомість та правову культуру представника правоохоронного органу.

У чому недолік викладання галузевих правових навчальних дисциплін? Головний ухил у викладанні йде до аналізу та тлумачення галузевих нормативно-правових актів. Головні моменти: об'єкти та суб'єкти тих чи інших правовідносин, його права і обов'язки, відповідальність за порушення галузевого законодавства. Фактично пропагується ціннісно-нейтральне ставлення до правової норми, коли правник не замислюється, справедлива вона чи ні, і не повинен цього робити. Готується «прямий» правореалізатор.

Гуманітарні науки загального циклу більшою мірою направлені на формування світогляду студента як інтелігента. При цьому дуже слабо прослідковується зв'язок із майбутньою професією такої молоді людини. Розширю-

ючи загальносвітоглядні елементи особистості, гуманітарні науки звертають невелику увагу на правосвідомість. Хоча при цьому не варто занижувати роль цих навчальних дисциплін для правника. Це вже зрозуміли у розвинених країнах [4].

Сполучною ланкою між правовими та загальними навчальними дисциплінами саме і виступають міжгалузеві. Як приклад, усі правові навчальні дисципліни оперують терміном «права і свободи людини і громадянина», але фактично жодна правова наука не дає єдиного розуміння цього важливого правового інституту, витлумачуючи його під свої потреби. Та ж філософія права є наукою, яка робить квінтесенцію розуміння базових правових феноменів і цінностей. Це чи не найєдина наука, яка найближче стоїть до вирішення питання про єдине універсальне розуміння категорії «право». Жоден студент не може, вивчаючи галузеві правові науки, сказати, що ж таке головна правова цінність – справедливість, чому необхідно робити правову оцінку, як працюють правові цінності. Як наслідок, ні один студент не може сказати, у чому цінність права. Право для нього – це лише законодавство, а юрист – лише застосовує право. Бачимо, що потрібно опрацювати виважену систему навчальних дисциплін, а юридична освіта повинна стати через певний час обов'язковою для кожного правоохоронця.

На думку автора, на сучасній стадії формування сучасної української правоохоронної системи необхідно підготувати та прийняти якщо не нормативно-правовий акт, то хоча б Кодекс етичної поведінки, в якому б розкривались основні принципи роботи правоохоронця, закріплювались і розкривались гарантії професійного зростання, закріплювались певні моделі поведінки та спілкування з громадянами. До речі, подібні кодекси розроблені і є обов'язковими в багатьох розвинутих країнах. Дуже добре, коли вже в законі прописані правила користування всіма спеціальними засобами, але ж поліцейський має своїм головним обов'язком усе ж таки профілактику правопорушень шляхом власного прикладу, роз'яснення і т. ін. Будемо сподіватись, що сучасна українська влада зверне увагу сьогодні на те, що поліцейський повинен не тільки охороняти, а й займатись правовим вихованням, що дуже важливо закріпити нормативно.

Висновок. В Україні чи не вперше робиться спроба переосмислити статус правоохоронця як помічника суспільства, що, у свою чергу, вимагає від нього певного рівня правової культури та правосвідомості. Розуміючи складність суспільної ситуації і потребу у правоохоронцях сьогодні, у майбутньому потрібно вибудувати систему підготовки поліцейських на базі вищих юридичних навчальних закладів. На глибоке переконання автора, навіть патрульний поліцейський повинен мати базову (на рівні бакалавріату) юридичну освіту.

Поряд із нормативними актами, що регулюють діяльність поліції, залучивши провідних науковців, необхідно створити документи, які регламентують етичні питання діяльності правоохоронців. Нова патрульна поліція і національна поліція поки таких документів не мають.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова Е. Страх порядка / Е. Иванова // Корреспондент. – 2013. – № 20 (550). – С. 26–29.
2. Концепція першочергових заходів реформування системи Міністерства внутрішніх справ [Електронний ресурс] : розпорядж. Каб. Міністрів № 1118-р від 22 жовт. 2014 р. – Режим доступу: <http://police-reform.org/library/rozporuyadzhennya-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodo-pitannya-reform>.
3. Личко В. С. Правова допомога та її особливості в цивільних справах / В. С. Личко // Актуал. проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 527–534.
4. Нуссбаум М. Не ради прибыли. Зачем демократии нужны гуманитарные науки / Марта Нуссбаум. – М. : Изд. дом Высш. шк. экономики, 2014. – 192 с.
5. Огляд програм взаємодії поліції з населенням (поліцейська діяльність орієнтована на громадськість) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khivr.kharkov.ua/index.php?id=1430217233&w=%EF%EE%EB%B3%F6%B3%BF>.
6. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2013. – С. 31.
7. Про утворення Національної поліції України [Електронний ресурс] : Постанова Каб. Міністрів України № 641 від 2 верес. 2015 р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP150641.html.
8. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 2 лип. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379. – С. 1970.
9. Про міліцію : Закон України № 565-XII від 20 грудня 1990 р. // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20. – С. 95.
10. Савченко А. Система підготовки поліцейських у США [Електронний ресурс] / А. Савченко. – Режим доступу: http://police-reform.org/articles/sistema_pidgotovki_policejskih_u_ssha.
11. Хмелевська Н. В. Розмежування понять «правова допомога» і «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги / Н. В. Хмелевська // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 143–149.
12. Хомич І. Ю. Особливості соціальної допомоги як форми соціального забезпечення населення України / І. Ю. Хомич // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 717–724.

REFERENCES

1. Ivanova E. Strakh poriadka / E. Ivanova // Korrespondent. – 2013. – № 20 (550).

2. Kontsepsiia pershocherhovykh zakhodiv reformuvannia systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv № 1118-r vid 22 zhovtnia 2014 roku. URL: <http://police-reform.org/library/rozporyadzhennya-kmu-v-d-22.10.2014-1118-r-schodo-pitannya-reform>
3. Lychko V. S. Pravova dopomoha ta yii osoblyvosti v tsyvilnykh spravakh / V. S. Lychko // Aktualni problemy derzhavy i prava. – 2012. – Vyp. 63.
4. Nussbaum M. Ne rady prybyly. Zachem demokratyy nuzhnyi hummanytarnyie nauky / Marta Nussbaum. – M. : Yzd. dom Vyisshei shkolyi ekonomyky, 2014.
5. Ohliad prohram vzaiemodii politsii z naseleнням (politseiska diialnist oriientovana na hromadskist). URL: <http://www.khivr.kharkov.ua/index.php?id=1430217233&w=%EF%EE%EB%B3%F6%B3%BF>
6. Pravove vykhovannia v suchasni Ukraini : monohrafiia / A. P. Hetman, L. M. Herasina, O. H. Danylian ta in.; za red. V. Ya. Tatsiia, A. P. Hetmana, O. H. Danyliana. – 2-he vyd., pererobl. i dopov. – Kh. : Pravo, 2013.
7. Pro utvorennia Natsionalnoi politsii Ukrainy : Postanova KMU № 641 vid 2 veresnia 195 roku. URL: Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP150641.html
8. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy № 580-VIII vid 2 lypnia 2015 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2015. – № 40–41.
9. Pro militsiiu: Zakon Ukrainy № 565-KhII vid 20 hrudnia 1990 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. – 1991. – № 4.
10. Savchenko A. Systema pidhotovky politseiskykh u SShA. URL: http://police-reform.org/articles/sistema_pidgotovki_policejskih_u_ssha
11. Khmelevska N. V. Rozmezhuвання poniat «pravova dopomoha» i «iurydychna dopomoha» yak osnova tsilisnoi systemy pravovoi dopomohy / N. V. Khmelevska // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. – 2012. – № 3(25).
12. Khomych I. Yu. Osoblyvosti sotsialnoi dopomohy yak formy sotsialnoho zabezpechennia naseleння Ukrainy / I. Yu. Khomych // Forum prava. – 2013. – № 3.

ПРАВОВОСПИТАТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАБОТЫ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Трофименко В. А.

Статья посвящена анализу правовоспитательной работы правоохранительных органов на примере национальной полиции. Акцентируется внимание на определенных недостатках нормативно-правового закрепления этого вида деятельности и недостаточности практических знаний правоохранителей. На примере иностранных государств предлагается внести определенные изменения

в подготовку работников национальной полиции, определяется место юридического образования.

Ключевые слова: национальная полиция, правовое воспитание, правовоспитательная деятельность, юридическое образование.

LEGAL EDUCATION AS ONE OF THE MAIN ASPECTS OF THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM

Trofimenko V. A.

The law enforcement system in Ukraine is currently at the stage of reformation. The Ukrainian government has taken significant efforts to achieve first positive results. 7 November 2016 the Law of Ukraine on «The National Police» came into force. In comparison with the previous Law «On Militia» the status of law enforcement officers has been changed. And if previously it was emphasized on the police arming as a public authority, then nowadays the attention is paid to the official function of this body.

The author provides a comparative analysis of the laws mentioned above. The negative conclusion such as a lack of new legal regulation of officers' orientation to legal education is made through the comparison of the notions of a «law enforcement body» and «functional obligations of the law enforcement officers». Thus, it is proposed to prepare ethical codes which might be a kind of work guide. Also it is accented on the insufficiency of the time for the preparation of our police officers. Three of four months is obviously not enough for a full and qualitative preparation.

With the reference to the international experience, the author illustrates a high level of attention which is dedicated to the preparation of officers in Germany and the U. S. It is also emphasized on the high cost of the preparation of only one police officer. So, it is suggested that the time and quality of the preparation of a police officer should be raised.

The article also proposes to change the legal education in a certain way. And there is a high need in a greater teaching of inter-sectoral law disciplines such as Philosophy of Law which form valuable attitude to law and humane respect to citizens.

The author also offers to carry out work with the society for the popularization of the police activity. The main focus should be on the police officers (patrol, district) who most of their time deal with ordinary people.

All in all, despite the fact that the great steps were made, the author states on their insufficiency and expresses his hope to further police reformation.

Key words: national police, legal education, law-making activity.

О. А. Стасевська, кандидат філософських наук, доцент

«МЕНТАЛЬНИЙ ПРОСТІР» УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

У світлі соціокультурних змін початку XXI ст. ментальна проблематика набула нового звучання, вона стає інструментом міждисциплінарного вивчення соціально-гуманітарних процесів. Для українського суспільства постсучасності актуальною є проблема стану, динаміки, структурних та змістовних перетворень ментального простору, який за умов стабільного розвитку соціальної системи зберігає відносну усталеність, утім в умовах кризи потрапляє в зону біфуркації. Ускладненість геополітичної ситуації, деструктивні політичні події, тривала ситуація «розмитості» ціннісних орієнтирів зумовили певні трансформаційні процеси ментального простору. Утім говорити про суттєву зміну ментального простору України некоректно: він, безумовно, вбирає в себе нові смисли й значення, проте глибинні початкові тлумачення не втрачає.

Ключові слова: сучасне українське суспільство, ментальний простір, менталітет, ціннісні орієнтири, ідентичність.

Актуальність, теоретична і практична значущість дослідження проблеми стану ментального простору українського суспільства зумовлена нагальною потребою ґрунтовного осмислення духовних проблем, які характеризують Україну постсучасності. Водночас надзавданням постсучасного світу постає створення умов самопізнання та самоствердження для кожного народу, разом з тим, зберігаючи свою власну гідність і специфічні культурні ознаки, плідно взаємодіяти з іншими культурами поза конфліктним середовищем, що дасть нове прочитання можливостям мультикультурного сучасного світу.

Розробка ментальної проблематики розпочинається у XIX ст., коли виявляється й остаточно оформлюється інтерес до особливостей суспільної свідомості, характерних для окремих народів, та їх проявів як соціокультурних феноменів. Утім вивчення цих особливостей спочатку здійснюється з використанням таких понять, як «народний дух», «національний характер», «душа народу», «склад національного характеру» та ін. Традиційно вважається, що пріоритет у дослідженні поняття і феномену «менталітет» у XX ст. належить західним, зокрема французьким, вченим, таким як Л. Февр, Ф. Бродель,

Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі та ін., які відзначали його гнучкість і мінливість. Вони характеризували менталітет як сферу «потаємних розумових структур», яка складно й опосередковано пов'язана з матеріальним життям суспільства. Ідеї французьких дослідників знайшли підтримку і продовження в працях німецьких вчених, зокрема Ф. Грауса, Г. Теленбаха, які особливо відмічали стабільний і стійкий характер менталітету.

У світлі соціокультурних змін кінця ХХ – початку ХХІ ст. ментальна проблематика набула нового звучання. У роботах сучасних дослідників вона отримала різнобічне висвітлення. У даний час активне дослідження ментальної проблематики здійснюється в рамках історичного, філософського, культурологічного, соціологічного, психологічного, політологічного знання, а це є свідченням, що вона все більше стає інструментом міждисциплінарного вивчення соціально-гуманітарних процесів [4]. До питань специфічних рис менталітету українського народу, визначення його коріння зверталися у своїх роботах В. Антонович, Д. Багалій, Г. Ващенко, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Драгоманов, О. Єфименко, М. Костомаров, О. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Огієнко, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів та ін. Останні десятиліття розробку проблеми продовжували А. Бичко, І. Бичко, Р. Додонов, С. Кримський, В. Малахов, М. Мокляк, А. Нельга, Ю. Римаренко, О. Ручка, В. Храмова, В. Шинкарук та інші вчені. Узагальнюючи їх доробок, можна сказати, що більшість із них вважають: духовний світ українців можна умовно охарактеризувати такими рисами – духовність, іdealізм, індивідуалізм, егалітаризм, толерантність, самозаглибленість, емоціоналізм [2; 3; 5].

Автор ставить *завданням* з'ясувати, наскільки для українського суспільства постсучасності є актуальною проблема стану ментального простору, його динаміки, структурних та змістовних перетворень, а також наблизитись до філософсько-культурологічного осмислення основних тенденцій його трансформації або констатації його безперечної сталості.

Викладення основного матеріалу. У широкому сенсі ментальний простір є сферою функціонування індивідуальної та суспільної свідомості, а його стан детерміновано вмістом таких концептів, як «менталітет», «ментальність», «ідентичність» і аксіологічна основа функціонування соціуму. Національний ментальний простір об'єднує людей, що належать до певної нації, визначаються її ознаками, підтримують її культурні норми та звичаї, співвідносять себе з нею й усіляко сприяють її розвитку.

Незважаючи на активне використання поняття «менталітет», відшукати у вітчизняній літературі не тільки скільки-небудь повне і докладне роз'яснення

цього терміна, а й просте його визначення досить складно, тому ми будемо користуватися такою дефініцією: «Менталітет – тип мислення, який ґрунтується на системі цінностей певної спільноти; своєрідний стан, розвиток та спрямованість індивідуальної або групової свідомості; підсвідомі начала, які відображають уявлення конкретного соціуму про навколишній світ, що, у свою чергу, зумовлює мотиви поведінки та вчинки людей. Менталітет характеризується тривкістю і консерватизмом; його трансформація можлива лише внаслідок дуже значних культурних змін і відбувається повільно. Менталітет формується під впливом традицій, соціальних інститутів, довілля і є складним виявом психічної діяльності людей, що містить як свідоме, так і несвідоме. Менталітет – світоглядна матриця, картина світу у свідомості людини та уявлення про її власне місце в цій картині світу. Менталітет можна розглядати на різних рівнях: на рівні типів культур (античний, західноєвропейський, слов'янський); на рівні національних культур (китайський, український, американський); на рівні субкультур (дворянський, кримінальний, християнський, молодіжний). Такий підхід дозволяє давати досить широке тлумачення категорії «менталітет» і використовувати її для позначення будь-якого більш-менш стійкого комплексу уявлень про світ» [6].

У даній роботі поняття «менталітет» і «ментальність» автор розглядає як нетотожні: перше поняття є більш загальним і розуміється як базова характеристика великої спільноти (народу, нації), її тип мислення, який ґрунтується на системі цінностей, як своєрідний стан та спрямованість групової свідомості та підсвідомі начала, що відображають уявлення цієї спільноти про навколишній світ та зумовлюють поведінкові реакції; друге – як сукупність розумових навичок і духовних настанов, властивих окремій людині або невеликій групі. У ментальності індивідуальне і суспільне органічно зливаються і стають нерозривними, тому менталітет народу постає ментальністю його окремих представників. Ментальність особистості як система установок індивіда формується на основі взаємодії із найближчим оточенням, що і визначає її як більш динамічну. Стійкість менталітету визначається входженням у нього історичного досвіду (як позитивного, так і негативного) народу, історичної пам'яті нації в цілому. У ментальному просторі саме менталітет є константною базою для визначення суспільством й особистістю лінії поведінки, ціннісних орієнтирів, ціннісно-нормативних настанов.

Національний менталітет формується протягом тривалого періоду часу і містить досвід багатьох поколінь, що справляють значущий стереотипний вплив на суспільство. Національний менталітет – це набір особливих атрибу-

тів, що виходять з інтелектуальних, розумових і фізіологічних особливостей людей, на які впливають історичні, кліматичні, соціальні, геополітичні та етнічні передумови. Основними складовими елементами національного менталітету є мова, колективна пам'ять, соціальні репрезентації, колективні почуття, емоції і настрої, норми поведінки, цінності, ментальні репрезентації культури, тип мислення, соціальне сприйняття, національний характер і темперамент, національна самосвідомість. Як своєрідна прихована мудрість народу він має нормативно-оціночну сторону, із якої випливають національно-етнічні, ціннісні орієнтири, що сприяють виживанню народів за будь-яких умов, а причиною трансформації національного менталітету можуть бути тільки масштабні історичні події.

Структура національного менталітету містить у собі дуже багато рівнів і компонентів, однак, на наш погляд, атрибутивне значення мають такі: «архетипічний» компонент менталітету – система архетипів і компонентів колективного несвідомого; когнітивний компонент – образ світу і способи мислення колективного суб'єкта; ціннісно-смысловий компонент – система цінностей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, норм; емоційний компонент – оцінки, емоції, почуття; поведінковий компонент – мотиви і стереотипи поведінки. Відзначено, що кожен із цих компонентів має несвідомий і свідомий рівні, через що феномен національного менталітету позначається стійкими і нестійкими структурними станами.

Усе це разом утворює так званий «ментальний простір» – ціннісно-смыслове утворення, що являє собою сукупність ціннісних основ, сфери функціонування менталітету, а також його результату, вираженого у формуванні соціокультурної ідентичності.

У філософському сенсі соціокультурна ідентичність може бути інтерпретована як стихійно або цілеспрямовано здійснюваний процес творення уявлень про себе і свою «групу», осягнення себе як носія суспільних і культурних цінностей, як реальний механізм осмислення себе як частини певної «групи» в різних соціоконтактних ситуаціях. Вона виконує, зокрема, такі основні функції: соціально-позитивну – забезпечує взаємодію представників різних груп, сприяє формуванню єдиних ціннісних настанов і створює ґрунт для консолідації соціуму; соціально-негативну – спричиняє протистояння, протиборотство, конфлікти, що створює підґрунтя для соціально руйнівних процесів.

Ментальний простір має декілька базових центрів (точок), на основі яких відбувається ідентифікація членів соціуму, а також циркулює ментальність особистості. Потужні зовнішні впливи/зміни (економічні, політичні, гомоген-

ність національного середовища тощо) або поява кризового (хиткого) менталітету зумовлюють трансформацію ментального простору суспільства, що виявляється в розвитку нових ментальних структур й оновленні змісту існуючих. Зміни ментального простору відбуваються згідно з тенденціями розвитку суспільства.

Ментальний простір постсучасного українського суспільства, безперечно, позначений синдромом «пострадянськості», що по суті являє собою сукупність діаметрально протилежних якостей: з одного боку, низька самодисципліна, роз'єднаність, правовий нігілізм, патерналізм, максималізм, нетерпимість, а з іншого – толерантність, надмірна терплячість, справедливість, адаптивність, винахідливість, сприйнятливості до нового, безкорисливість, почуття обов'язку і прагнення високої моральності. Він трансформується під впливом таких факторів: по-перше, ускладнення структури суспільства. Економічні перетворення кінця ХХ – початку ХХІ ст. зумовили посилення соціальної диференціації і поляризацію населення за критерієм рівня добробуту; по-друге, у процесі демократизації українського суспільства поширюється можливість вибору, багато в чому пов'язана з формуванням нового набору потреб і цінностей. Формуються нові ментальності різних соціальних груп, що відрізняються змістом. Слід зазначити, що ментальність особистісна (групова) досить динамічна, оскільки її компоненти представлені на зовнішньому (психосоціальному) рівні, більш сприйнятливому до зовнішніх впливів, на відміну від глибинного (психогенетичного) рівня; по-третє, глобалізація розширила інформаційний простір і сформувала новий тип мислення людей, змінила просторові межі і доступність інших культур, що сформувало специфічне світосприйняття і світобачення. Динаміка ментальності особистості пов'язана із соціальною мобільністю індивіда і спричинює зміни ціннісного плану в її носія.

Функціонування ментальних конструктів призводить до формування ідентичностей – процесу самоідентифікації індивіда/групи протягом життя на базі наявних ментальних структур. На думку С. Гантінгтона, ідентичності утворюють певну ієрархію. Серед численних видів соціокультурної ідентичності слід виділити найбільш значущі в контексті сучасності – національну і соціальну ідентичності. Основними принципами формування ідентичності є аскриптивний, культурний, територіальний, політичний, економічний, соціальний та ін. Існують дві основні концепції формування національної ідентичності: етнічно-расова, в основі якої лежить аскриптивне джерело, і культурна, яка спирається на культурне джерело. Їх можна позначити як альтернативні, хоча в той же час вони є компліментарними.

Як результат соціалізації соціокультурна ідентичність забезпечує самовизначення особистості в ментальному просторі в синхронії та діахронії.

У синхронії складність проблеми соціокультурної ідентичності в умовах сучасного українського суспільства постає як показник нагальних проблем суспільства і демонструє плюралізм шляхів утвердження.

Відсутність усталеної, суспільно визнаної системи аксіологічних орієнтирів спрямовує особистість на пошук близького їй духовного простору в контексті численних субкультур. Слід визнати, що українське суспільство продовжує перебувати в ситуації «розмитості» ціннісних орієнтирів та відсутності твердих переконань щодо ідеалів, моральних цінностей, про що свідчать численні опитування, які проводить Український інститут соціологічних досліджень. Репрезентовані на офіційному рівні цінності залишаються малорозвиненими, формально заявлені вони не стають загальноприйнятими, що призводить до розколотості суспільства.

Це уможлиблює свідоме уникання активної життєвої позиції, занурення у внутрішній світ особистості, відлучення від загальнонаціональної системи цінностей, що потенційно має деструктивну спрямованість. Домінування настанов культурної глобалізації (з її стереотипізацією, стандартизацією, швидкоплинністю, тиражованістю) позбавляє процес ідентифікації зв'язку із національним духовним досвідом. Прагматична домінанта сучасної світової культури зумовлює наявність відповідного «вектора» ідентичності, у контексті якого глобальної значущості набуває соціальний статус людини, пов'язаний як зі статками людини, так і з її досягненнями у владній площині.

У діяхронії – в рамках культурної традиції українського суспільства – проблема соціокультурної ідентичності пов'язана із питанням національної ідентифікації, актуалізованої сучасними реаліями буття спільноти України. Сьогодні можна констатувати, що руйнація старої моделі ідентичності в Україні фактично відбулася, але натомість нова її модель в закріпленому та соціально легітимізованому варіанті ще не закріпилася. Крім цього, в існуючих спробах конструювання нової моделі ідентичності дуже часто можна простежити ототожнення національної та етнічної ідентичності, що з теоретичної точки зору є некоректним, а на практичному рівні – хибним.

Наслідком такої кризи ідентичності в Україні є певна маргінальність, вияви якої посилюються історико-культурними передумовами: маргінальність можна віднести до рис менталітету українського народу – Україна історично перебувала у складі різних держав, була вимушена орієнтуватися на різних сусідів. Такий «орієнтаційний розрив» зумовлював буття народу, який через постійні примусові культурні впливи ускладнювали й уповільнювали процес самоідентифікації. Українське суспільство постсучасності так само характеризується маргінальним, помежовим характером, який зумовлюється умовним міжцивілізаційним розломом, кордоном, що розділяє захід та схід.

Наявність єдиного менталітету у членів українського суспільства дає можливість визначати ідентичність через менталітет. Утім суперечливість національної складової соціокультурної ідентичності зумовлена сьогодні й тим, що фундаментом самоідентифікації людини може бути не походження, а свідомо визнана на рівні особистості близькість до певних національних ментальних і ціннісних настанов. Менталітет українського народу має історично зумовлену регіональну забарвленість: він у просторовому розумінні розкладається на регіональні менталітети і менталітети соціальних груп. У сучасній Україні саме субкультурні форми менталітету є визначальними у поведінкових виявах, тому що особистість у повсякденному житті ідентифікує себе перш за все як частину певної соціальної структури, потім – як представника регіону і тільки після цього – як представника українського народу.

На вітчизняному ґрунті проблема соціокультурної ідентичності, безперечно, обумовлена культурною глобалізацією, однак поряд із цим існують і внутрішні специфічні обставини: поліетнічність та полікультурність українського суспільства, його соціальна розшарованість, яка спричинює роз'єднаність щодо цивілізаційної та культурно-історичної орієнтації України у світі. У працях С. Гантінгтона зазначається, що глобалізація призвела до необхідності «перевизначення» людиною своєї ідентичності. Глобальний світ прибрав кордони, знівелював межі національної і соціальної ідентичності, зумовив тенденцію поширення універсальних цінностей, життєвих настанов, ідеалів, духовних і матеріальних потреб – усе це стало підставою для утворення транснаціональної ідентичності, яка торкнулася й України, стала альтернативою національній ідентичності й однією із причин її кризи. Суб'єктом транснаціональної ідентичності є людина, яка проживає в іншій країні, в умовах чужої культури й іншого менталітету, проте не перериває зв'язку з батьківщиною і є носієм її національного менталітету. Водночас необхідність соціалізації зумовлює процес інтеріоризації норм, цінностей, настанов, що перманентно трансформує ментальність індивіда. Так відбувається формування синтезованої ментальності, що й стає основою транснаціональної ідентичності. Ментальний простір сучасної України яскраво демонструє маргіналізацію суспільства, ознаками якої є розрив економічних, територіальних і, головне, духовних зв'язків, невизначеність (на рівні більшості суспільства) системи цінностей, посилення індивідуалізму, моральний релятивізм. Усе це має загрозливі наслідки у вигляді апатії, соціальної аномії, зневіри в майбутнє, зростаючої агресивності.

Новітній ментальний простір українського суспільства є результатом синтезу власних історико-культурних процесів та впливів-нашарувань глобального світу. Сьогодні українське суспільство змушене демонструвати й утвер-

дживати свою ментальну специфічність, утім реальність активно впливає на ментальність окремих людей, робить її хиткою та неусталеною, а особистісна кризова, стресова невизначеність ускладнює процес національної ідентифікації.

За умов стабільного розвитку соціальної системи ментальний простір може зберігати відносну усталеність, але в разі кризи суспільства ментальні структури потрапляють в зону біфуркації. В умовах сучасного українського суспільства через ускладненість геополітичної ситуації, внаслідок різного роду деструктивних політичних подій, тривалої ситуації «розмитості» ціннісних орієнтирів акцент зміщується на домінування соціальної ідентичності. Соціальна ідентичність є важливою для окремого індивіда, і вона формується на рівні інтегрованості індивіда в соціальну групу – так, наприклад, зростає значимість родинних та інших міжособистісних форм спілкування.

Таким чином, сьогодні в українському суспільстві наявною є флюктууюча національна ідентичність, яка пов'язана із розгубленістю людини щодо отожднення себе з певними цінностями і вибору орієнтирів. Класи, страти, прошарки та інші соціальні групи швидко міняють свій склад і власні кордони, динаміка та зміст сучасного життя визначаються складною взаємодією їх інтересів. Проте спостерігається значне послаблення зв'язку окремої людини з кожною з означених груп, тобто поглиблюється індивідуалізація, а також пришвидшується перехід із групи в групу, що й ускладнює процес ідентифікації людини. Усе це актуалізує проблему традиційних, перевічених часом, духовних цінностей: добро, свобода, сенс життя, справедливість, совість, взаємоповага, людська гідність, людяність, сімейні цінності і т. д.

Висновки. У сучасному, надзвичайно динамічному світі ментальний простір українського суспільства є схильним до трансформацій. Основні його концепти – менталітет народу, ментальність особистісна, аксіологічна складова соціокультурної ідентичності – не визначаються біологічно заданими, абсолютно сталими. Економічні, соціально-політичні, духовні фактори постсучасності, незважаючи на стійкість архетипічної основи, творять нові можливості для формування ціннісно-сислової наповненості ментального простору. Історичней шлях наочно демонструє, що в ментальному просторі українського народу завжди поєднувались індивідуалізм, універсалізм, «гнучкість», відкритість, тяжіння до новацій і здатність їх самобутньої адаптації, що дозволяє оптимістично оцінювати перспективи України під кутом зору сприйняття нею парадигмальних змін у світі. На думку автора, говорити про суттєві зміни ментального простору України не коректно: він, безумовно, вбирає в себе нові смисли й значення, проте глибинні початкові «тлумачення» не втрачає. Глибоке всезагальне осмислення і реальні кроки до розв'язання

означених ментальних проблем сприятимуть ефективності економічних, політичних і соціальних перетворень в українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Візниця Ю. В. Національна ментальність та риси її українського виміру / Ю. В. Візниця // Український соціум : наук. журн. – 2010. – № 2. – С. 13–19.
2. Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. / Д. Чижевський ; під заг. ред. В. Лісового. – Київ : Смолоскип, 2005. – Т. 1. – 402 с.
3. Гнатенко П. І. Український національний характер / П. І. Гнатенко. – Київ : ДОК-К, 1997. – 114 с.
4. Додонов Р. А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования / Р. А. Додонов. – Запорожье : РА «Тандем-У», 1998. – 191 с.
5. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 367 с.
6. Культура України: тезаурус і персоналії / за ред. Л. В. Анучиної, О. А. Стасевської, О. В. Уманець. – Харків : Право, 2014. – С. 91–92.
7. Юшкевич Ю. С. Аксиологічна складова української ментальності та механізми її збереження / Ю. С. Юшкевич // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2012. – № 1 (28). – С. 140–144.
8. Полежаєв Д. Ментальність особистості: філософсько-освітній аспект / Д. Полежаєв // Психологія і особистість. – 2005. – № 2 (8). – С. 71–85.
9. Заковоротная М. В. Идентичность человека: социально-философские аспекты / М. В. Заковоротная. – Ростов н/Д : Изд-во Северокавказ. науч. центра высш. шк., 1999. – 200 с.
10. Стасевська О. А. Проблема ідентичності людини в соціокультурному просторі України / О. А. Стасевська, О. В. Уманець // Україна і світ: діалог мов і культур : міжнар. наук.-практ. конф., 2016 / М-во освіти України, Київ. лінгвіст. ун-т. – Київ : Вид. центр КЛНУ, 2016. – С. 719–720.
11. Стасевська О. А. Ціннісні орієнтири людини постсучасності / О. А. Стасевська // Вісн. Нац. техн. ун-ту «ХПІ». Серія: Актуал. проблеми розвитку укр. сусп.-ва. – Харків : НТУ «ХПІ», 2016. – № 13 (1185). – С. 26–29.
12. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; пер. с англ. А. Башкирова. – М. : ООО «Изд-во АЦТ» : ООО «Транзиткнига», 2004.

REFERENCES

1. Vizny'sya Yu. V. Nacional'na mental'nist' ta ry'sy' yiiv ukrayins'kogo vy'miru. [National mentality and features of its Ukrainian dimension.] Ukrayins'ky'j socium : Naukovy'j zhurnal. 2010. # 2. 13–19. [in Ukrainian]

2. Chy'zhevs'ky'j D. Filosofov'ki tvory': u 4-x tt. [Philosophical works] Pid zag. red.. V. Lisovogo. T. 1. K. : «Smolosky'p», 2005. [in Ukrainian]
3. Gnatenko P. I. Ukrayins'ky'j nacional'ny'j xarakter. [Ukrainian national character]. K. : «DOK-K», 1997; [in Ukrainian]
4. Dodonov R. A. Этно'cheskaya mental'nost': opyt socy'al'no- fy'losofskogo y'ssledovany'ya. [Etnyc mentality: Experience sotsyalno- philosophical research]. Zaporozh'e: RA «Tandem-U», 1998. [in Ukrainian]
5. Kry'ms'ky'j S. B. Pid signaturoyu Sofiyi. [During sihnatur Sofia]. Ky'yiv: Vy'd. dim «Ky'yev- Mogy'lyans'ka akademiya», 2008. [in Ukrainian]
6. Kul'tura Ukrayiny': tezaurus i personaliyi. [Culture of Ukraine: Thesaurus and personalities] Za red. L. V. Anuchy'noyi, O. A. Stasevs'koyi, O. V. Umanecz'. Xarkiv, «Pravo», 2014. 91–92. [in Ukrainian]
7. Yushkevych Yu. S. Aksiologichna skladova ukrayins'koyi mental'nosti ta mexanizmy' yiyi zberezheniya. [Axiological component of the Ukrainian mentality and mechanisms for its preservation]. Naukove piznannya : metodologiya ta texnologiya. 2012. #1 (28). 140–144. [in Ukrainian]
8. Polyezhavev D. Mental'nist' osoby'stosti: filosofov'ko-osvitnij aspekt. [The mentality of the individual, philosophical and educational aspect]. Psy'xologiya i osoby'stist'. 2005. – # 2(8). 71–85. [in Ukrainian]
9. Zakovorotnaya M. V. Y'denty'chnost' cheloveka [Identity man]. [elektronnyj resurs] M. V. Zakovorotnaya. Rezhym dostupa: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/index.shtml>
10. Stasevs'ka O. A., Umanecz' O. V. Problema identy'chnosti lyudy'ny' v sociokul'turnomu prostori Ukrayiny'. [The problem of human identity in social and cultural space of Ukraine] Ministerstvo osvity' Ukrayiny', Ky'yivs'ky'j lingvisty'chny'j universy'tet: Mizhnarodna naukovo-prakty'chna konferenciya «Ukrayina i svit: dialog mov i kul'tur» 2016. K., Vy'davny'chy'j centr KLNU. 2016. 719–720. [in Ukrainian]
11. Stasevs'ka O. A. Tsinnisni oriyentyry lyudyny post-suchasnosti [The value orientations of a postmodern person] / O. A. Stasevs'ka // Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriya: Aktual'ni problemy rozvytku ukrayins'koho suspil'stva. – #13(1185), 2016. – Kharkiv, NTU «KhPI». – S. 26–29. [in Ukrainian]
12. Hanty'ngton S. Kto my? Vyzovy amery'kanskoj nacy'onal'noj y'denty'chnosti'. [Who are we? The challenges of American national identity.] Per. s angl. A. Bashky'rova. M. : OOO «Y'zdatel'stvo ACT»: OOO «Tranzy'tkny'ga», 2004. [in Russian]

«МЕНТАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО» УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА: ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Стасевская О. А.

В свете социокультурных изменений начала XXI в. ментальная проблематика приобрела новое звучание, она становится инструментом междисциплинарного

изучения социально-гуманитарных процессов. Для украинского общества постсоветской современности актуальна проблема состояния, динамики, структурных и содержательных преобразований ментального пространства, которое в условиях стабильного развития социальной системы сохраняет относительную устойчивость, однако в условиях кризиса попадает в зону бифуркации. Усложненность геополитической ситуации, деструктивные политические события, продолжающаяся ситуация «размытости» ценностных ориентиров обусловили определенные трансформационные процессы ментального пространства. Впрочем, говорить о существенном изменении ментального пространства Украины некорректно: оно, безусловно, впитывает в себя новые смыслы и значения, однако не утрачивает глубинные первоначальные толкования.

Ключевые слова: современное украинское общество, ментальное пространство, менталитет, ценностные ориентиры, идентичность.

«MENTAL SPACE» UKRAINIAN SOCIETY: PHILOSOPHICAL AND CULTURAL DISCOURSE

Stasevska O. A.

Mental issues gained a new meaning in the light of social and cultural changes early XXI century, it becomes a tool for interdisciplinary study of the social and human processes.

Broadly mental space presents the functioning of individual and social consciousness and his condition is determined by the content of such concepts as «mentality», «identity» and axiological foundation functioning society. In the mental space of just mentality mindset is constant basis for determining the individual and society courses, values, value-regulatory guidelines.

The structure of the national mentality contains a lot of levels and components, but, in our view, attribute values are as follows: – «archetypal» component mentality – system components archetypes and the collective unconscious; cognitive component – the image of the world and ways of thinking collective subject; value-semantic component – values, values orientation, ideals and regulations; emotional component – evaluation, emotions, feelings; behavioral component – the motives and behavior. It is noted that each of these components has an unconscious and conscious level, through national mentality phenomenon affects stable and unstable structural state. All this forms the so-called «mental space», which is a set of values basics mentality sphere of operation and its results expressed in the formation of social and cultural identity.

Mental space has several basic centers (points) on which is identified members of society, and circulates the mentality of the individual. Powerful external influences / changes (economic, political, national homogeneity environment, etc.) or the emergence of crisis (unsteady) mentality cause mental space transformation of society, as reflected in the development of new mental structures and updating existing content. Changes occurring mental space according to the trends of society.

Mental space postmodern Ukrainian society undoubtedly marked remnants of the Soviet era which essentially is a combination of opposite qualities, on the one hand, low self-discipline, disunity, legal nihilism, paternalism, extremism, intolerance, and on the other, tolerance, excessive patience, judgment, adaptability, creativity, receptivity to new, generosity, sense of duty and the pursuit of high morality. The basic causes inhibition of modernization of Ukrainian society related to the spiritual sphere, which is an integral basis of changes in Ukrainian society, defined The priority objective of this process – the formation of the new man and the new community.

One of the key issues of the spiritual life of Ukraine is to overcome an identity crisis. Modernization of Ukrainian society depends on the socio-cultural identification of its members. However, keeping a national, ethnic, civic identity, it is important to overcome as a relic of the past regional distribution of people and the state, which should be the basis for social integration based on shared values and goals. Overcoming the crisis of identity and should contribute to the consolidation of Ukrainian society and reduce its conflict, and the growth potential of the life of the people and the state as a whole. A society where consensus regarding its spiritual foundations which are recognized and accepted by all members of society – can be seen as a stable system capable of constructive changes since eliminated the main source of internal contradictions regarding the consistency and focus of future development. Today we can say that the destruction of the old model of identity in Ukraine actually occurred, but instead a new model of socially legitimized and enshrined option is not yet fixed. In addition, existing efforts to design a new model of identity is often possible to trace the identification of national and ethnic identity that from a theoretical point of view is incorrect, and on a practical level – false.

Complicated geopolitical situation, destructive political events, prolonged situation of «fuzziness» of values shifted the emphasis today in the Ukrainian society available is fluctuating identity that actualizes the problem of traditional spiritual values, goodness, freedom, justice, conscience, mutual respect, human dignity, humanity, family values, etc. In today's extremely dynamic world mental space Ukrainian society is prone to transformation. However, talking about a substantial change in the mental space of Ukraine is not correct, it certainly incorporates new meanings and values, but deep initial interpretation is not lost.

Key words: *contemporary Ukrainian society, mental space, mentality, values reference point, identity.*

Е. В. Качуров, кандидат философских наук, доцент

ОНТОЛОГИЧЕСКАЯ ВАЛЕНТНОСТЬ ФИЛОСОФИИ ПРАВА

Исследуется усилившаяся за последнее время конкуренция в современной юриспруденции двух равно уважаемых научных дисциплин: философии права и теории права. Проводится демаркация этих понятий; поднимается вопрос об их онтологическом статусе (сущностной значимости) по отношению к бытию права, отражением которого они являются.

Исходя из анализа экзистенциальной критики господствующих форм современных идеологий, делается вывод о зависимости бытующих теорий права от этих форм. Констатируется устойчивая тенденция в современной философии вернуть юридическую науку к истокам философского познания правовой реальности.

Ключевые слова: право, теория, философия, созерцание, нападение, валентность.

Актуальность проблемы. Полноту мира составляет многообразие различного рода сущего: горы, животные, галактики и т. д. Все это есть, обладает бытием. Оно существует, оно реально, что равно – вещественно.

Но не только вещественное *есть* на свете. Человек *мыслит* вещи, это сущее. И данный двойник, близнец сущего – мысль о нем, пожалуй, *тоже* есть. Еще и *как* есть! Удивительно, но мысль о существующем тоже в каком-то смысле существует. Более того, в ней вдобавок еще наличествует некий прирост по сравнению с тем бытием, мыслью о котором она есть. Ведь ясно, что в ней есть, с одной стороны, что-то от этого бытия, а с другой – что-то от нее самой.

Иногда эти мысли (эти копии вещей) не похожи на оригинал, тогда говорят: «ложь». Когда же они совпадают с подлинником, говорят: «истина». Здесь мысли не самостоятельны и существенно зависят от своего иного – бытия, ведь их сравнивают, а не на них равняются. И тем не менее, как тонко замечает Гегель: «Даже преступная мысль злодея величественнее и возвышеннее всех чудес мира» [цит. по: 1, с. 372].

В случае реальности, которую называют *правовой*, дело обстоит точно так же. Данное сущее также всегда сопровождает его идеальное отражение – приведенные в стройный порядок размышления человека по поводу справедливости. Это – **теория** права. Здесь также в горизонтах истины ищут совпадения, избегая неадекватности заблуждения. Правда, имеется в арсенале человеческого языка (и это следует признать чудом!) еще одно слово, которое,

в свою очередь, сочетают с этим сущим, – «**философия**». И то, и другое – две идеальные копии одной и той же правовой реальности. Оба варианта подражания (древнегреч. – *μίμησις*) данному сущему появились приблизительно в одно и то же время. И возникли соответственно вместе с возникновением античного правосознания.

Насколько мощно эта реальность развернулась в 5–4 вв. до н. э. в Греции, говорит хотя бы тот факт, что в Афинах ежегодно выбирались 6000 народных судей-гелиастов. И это притом, что таковыми могли быть только граждане полиса. А из 400 000 населения, за вычетом рабов, чужестранцев, детей и женщин, их оставалось всего-то 30 тыс., не более [2, с. 98]. То есть почти одна четвертая *всех* субъектов права в Афинах не только «пребывала» в некоем правовом пространстве (торговля, война, искусство, религиозные обряды и т. д. – все «пронизывает» горизонт справедливости или то, что называется «правом»), но была вынуждена в роли народных заседателей ежедневно осуществлять первоначальную рефлексию по поводу этой реальностью. Так что сократовский вопрос: «Что такое справедливость вообще? Что она есть как таковая?» должен был по определению вызвать у афинян живейший интерес.

«Теория» и «философия», а в нашем случае «теория права» и «философия права», – что это за сущие? Что это за виды бытия? Как они соотносятся с далеким или, наоборот, стоящим близко, совсем рядом? Сколько они *стоят* в смысле полноты бытия?¹ Наконец, как соотносятся между собой эти два столь похожих друг на друга отражения одной и той же реальности? В наши дни все эти вопросы фокусируются в один, главный: является ли теорией всякая философия права? И наоборот: является ли философской всякая теория права?

Диапазон проблем, которые затрагивает этот вопрос, чрезвычайно широк, от чисто академических до идеологических². В разряд первых входят трудности размещения в одном образовательном поле юриспруденции двух равно уважаемых научных дисциплин³; вторых – проблемы, связанные, например, с вопросом: являются ли «Государство» Платона или «Философия права» Гегеля технологическими проектами переустройства социума⁴ или они несут в себе какой-то другой смысл? Если – «да», то *какой* именно?

¹ Именно в этом смысле «стоимости» бытия Гадамер использует понятие «валентность» применительно к живописи [26, с. 165].

² И даже – личный. Например, судьба Хайдеггера.

³ Философии права и теории права с проведением соответствующих линий демаркации по предмету, методу, задачам и проч.

⁴ Подобно «Моей борьбе» Гитлера или «Манифесту коммунистической партии» Маркса и Энгельса.

История этого вопроса такова. Сначала появляется словосочетание «Философия права». Его вводят в оборот Гуго и Гегель. Затем А. Меркель (1870) образует связку: «Теория права». Но последовавшее за этим размежевание философских и юридических дисциплин создало парадоксальную ситуацию. Так, если внутри философии спецификация от общего (логика, феноменология) к частному, вплоть до отдельной отрасли знания, титулованной как «философия права», не вызывала никаких вопросов, то в среде юриспруденции отношение к этой науке было не столь либеральным. Философия права «не просто конкурирует, но активно и агрессивно вытесняется на протяжении последних 150 лет теорией права» [3, с. 26]. Вот наглядный пример горячей, но безответной любви!

Вот этот феномен «вытеснения» одной наукой другой, на наш взгляд, верно подмеченный цитируемым автором, нуждается в пристальном внимании. Может быть, в данном случае налицо тот факт, когда два вида познания, имея дело с одной и той же правовой реальностью в качестве предмета, пытаются понять ее с *принципиально* разных позиций?

Формулируя вопрос таким образом, учтем, что он по сути является особым случаем более глобального вопроса о соотношении двух, может быть, самых дорогих для европейской истории слов: «философия» и «теория». Для греков, создавших эти два имени и, по словам Хайдеггера, еще не утративших способность постигать мир через свой родной язык, титул «биос теоретикус» имел колоссальное значение. «Два его корня, θεά и ὄραω, могут при другом ударении звучать как θεά и ὄρα. Θεά значит “богиня”. Богиней раннему мыслителю Пармениду является “Алетейя” – непотаенность, благодаря которой и в которой присутствует существующее» [4, с. 243].

В современной науке о праве по проблеме демаркации двух интересующих нас понятий обозначились три подхода: суть *первого* сводится к количественному различению философии и теории права; *второй*, подражая Канту, предлагает признать за философией полномочия методологического контроля за теорией права. Это – вариант философии как теории теорий. Он более сложен, чем первый. К нему обычно обращается юриспруденция, осознав несостоятельность количественного различения.

Но особый интерес, на наш взгляд, представляет *третий* подход. Данное внимание обусловлено, как это ни странно, противоречивостью его позиции. Так, с одной стороны, здесь категорически настаивают на принципиальной, качественной разнице (даже – противоположности) философии и частной науки, философии права и его (права) теории. С другой же – фиксируя этот разрыв между философской теорией в исконном значении слова и теорией в ее современном понимании, представители данного подхода упорно откло-

няют услуги «мифолого-практического» опыта [5, с. 645]. Они настаивают на том, что переиначивание смысла понятия «теория» произошло в рамках одной и той же парадигмы европейской истории.

Настоящее единство противоположностей! Единство – поскольку и там, и тут полагается в основании один и тот же тип мирозерцания – рациональность. Противоположность – так как здесь подлежит продумыванию совершенно разное содержание понятия «теория»: одно – вложенное традицией в это слово; другое – появившееся в середине XIX в.

1. Присмотримся подробнее к первому подходу. Его предложение просто: стоит включить в теорию права рассмотрение «предельных оснований юридического процесса» [6, с. 262], «морали, нравов, ценностных норм» [6, с. 262] и т. д., как эта теория сама собой превратится в философию. *Расширение* объема теории права, по мнению сторонников этого метода, является простой панацеей от всех бед, порождаемых проблемой демаркации этих двух понятий. А если еще дополнить предпринимаемое исследование историческим экскурсом – изложением древних и новых правовых учений, то дело можно считать завершенным.

Этот подход дал бы положительные результаты, если бы не активное сопротивление против такого понимания, которое он встречает со стороны самой теории права. Контраргументы оппонентов также чрезвычайно просты. Ведь с этим «обобщением» *сама* теория права способна успешно справиться, и справиться без всякой специальной философской подготовки. Зачем нужна ей конкурирующая дисциплина? Более того, попытка оставить за философами право на «логический анализ и прояснение основных юридических понятий» [6, с. 3] вызывает негодование, и, на наш взгляд, совершенно справедливое, у юристов. Всякая уважающая себя наука *сама* должна осуществлять критику своих фундаментальных категорий. То же самое касается и «особого» философского метода. Определенность предмета должна диктовать определенность способов его познания. И если правовая реальность есть некое конкретное поле бытия, то и метод, исследующий его, должен обладать соответствующей конкретикой. Не отсюда ли «нелюбовь» теории права к философии права, на которую указывает Г. Ф. Шершеневич еще в начале XX в. [7, с. 168]?

Упомянутое количественное различие двух научных дисциплин покоится на том основании, что мышление, осуществляющее процесс познания реальности, считают *tabula rasa* – чистой доской. И если это действительно так, то «отпечатки» одной и той же реальности права можно и должно идентифицировать по различной степени четкости. Понятно,

почему *тогда* за философией остаются самые «общие общности». Но истинно ли такое понимание сути дела? Действительно ли мышление есть *tabula rasa*? Разве требование известного комедийного персонажа из фильма «Операция “Б”»: «Пойми студент, сейчас нужно к людям помягше, а на вопросы смотреть поширше» [8] мгновенно превращает его из отрицательного героя в философа?

2. Второй подход определяет за философией право осуществлять методологический контроль за различными теориями. Это – своего рода *теория теорий* права. Вот как один современный автор формулирует эту мысль: «Философия права изучает различные теории, которые выдвигались на протяжении развития человеческой мысли для объяснения природы права» [9, с. 5].

Обратим внимание на то, что здесь, с одной стороны, признается за каждой теорией права особенность ее исторической формы. С другой – за собой оставляется право такой особенной формы, которая способна распознать, сравнить да еще и оценить степень развитости этих многообразных теорий права от древнейших времен до наших дней.

Но если присмотреться к этому моменту ближе, то данная форма исследования должна по определению отличаться от фактического многообразия своего предмета. Ведь если, например, в процессе зрения человеческий глаз обладает той же природой, что и видимая им вещь (синий цвет, округлая форма и т. д.), то он ничего не увидит. Не увидит по той простой причине, что в этой вещи *еще* есть и другие цвета, а также и *другие* формы. Кроме того, для того чтобы видеть, в природу глаза должна входить не просто сумма, количественное соединение этих характеристик вещи (тогда он также ничего не увидит), в ней должно быть нечто отличное от всех частных вместе взятых. Отсюда следует, что он должен обладать природой *всеобщего* цвета, *всеобщей* формы. Более того, вдобавок быть еще всеобщим единством того и другого.

Приведем еще пример того, как философия вышла в своей истории на понимание этого момента. Кант, подчеркивая значение своей критической философии, впервые в истории подвергнул тщательному анализу различные формы познания. В итоге оказалось, что рассудок, разум, воля, эстетическая способность и т. д. познают мир с точки зрения своих предельных оснований (априорных форм), тогда как критический философ познает эти самые основания (идентифицирует, сравнивает и т. д.). Но Кант, описывая их эмпирически, подвел свою собственную философию под вопрос о той самой всеобщей форме познания, которой он воспользовался, но о которой он ни слова нигде не упомянул. В этом пункте наукоучение Фихте органически вырастает из

философии предшественника. И именно он, разрабатывая всеобщую форму научного познания, дал начало опыту создания диалектического метода.

Современный автор, которого мы цитировали выше, заменив эмпирическое перечисление историческим, никуда от данной методологической проблемы, на которую наткнулась немецкая классическая философия, не ушел. Он выделил «исторические, психологические, идеалистические и т. д.» теории права [9, с. 196]. А с точки зрения *какой именно* теории ему удалось это сделать? Бесплезно у него искать ответ на этот вопрос. Его просто там нет.

Вот почему такой рефлексивный подход, во-первых, сразу же уничтожил своеобразие философий права Платона, Аристотеля, Августина, Спинозы и т. д. И, естественно, во-вторых, по-кантовски, «скромно» за собой оставил создание *первой* истинно философией. И суть этой теории теорий, и ее тупик уже как двести лет пройдены философской мыслью.

3. К началу XX в. наметился еще один взгляд на разрешение проблемы демаркации философии права и теории права.

Гуссерль, ставя перед собой задачу создания философии как строгой науки, на первый взгляд двигался еще в пределах второго подхода. Но его борьба за феноменологию в противовес господству историцизма, психологизма и натурализма в науке заставила его обратиться к истокам европейской мысли. И пусть в самом конце своей научной карьеры, но достаточно категорично он напомнил нам то, что у греков понятие «теория» имело совсем иной смысл, чем сейчас. У них оно означало прежде всего «*еросхе* от всякого практического интереса» [5, с. 647]. Но «*еросхе*» (греч. ἐροχή) означает – «задержка, остановка, удерживание, самообладание».

То есть в истории европейской науки в рамках одной и той же парадигмы тотальной рациональности ровно за сто лет до этого замечания Гуссерля произошел некий «разлом», «поворот». Очень точно уже в своем первом тезисе о Фейербахе его констатирует Маркс. Здесь он определяет всю философию так же, как созерцательную, так же, как «*еросхе*» *от* практики. Но трактует это не как заслугу, а как порок! Между прочим, здесь уместно задать вопрос, например, самим основателям марксизма: как они, Маркс и Энгельс, называют свои взгляды на мир? Ответ будет прост: «*наша теория*» [10, с. 300]. То, что этот поворот от древнего формата: «*теория от* практики» к новому: «*теория для* практики» оказался повсеместным, иллюстрирует хотя бы еще тот факт, что за семь лет до марксовых тезисов о Фейербахе А. Цешковский высказывает аналогичную мысль¹.

¹ «У Гегеля практическое пока еще поглощено теоретическим, оно еще им не отличается от последнего, оно пока рассматривается, так сказать, как побочное истечение теоретического. Но его истинное и подлинное назначение в том, чтобы быть отдельной, специфической и даже высшей ступенью духа» [11, с. 426].

А вот по Гуссерлю выходит, что европейское человечество, вместе со своим связующим звеном – философией, вступило в эпоху кризиса, упадка, отклонившись от античного *eros*. Ему вторит Ф. Ницше со своей констатацией всеобщего декаданса. Но в чем именно заключалось это отклонение? Что значит «теория для самой себя» в отличие от «теории для практики»?

В 1927 г. Хайдеггер делает резкое замечание о соотношении философского знания и знания позитивных наук. Относительно нашего предмета его суть можно свести к следующему: методическое различие (*Der methodische Unterschied* [12, s. 28]) между математикой и теорией права не так велико, как различие между философией и теорией права. А спустя 25 лет, в цитируемой выше работе «Наука и понимание», подробно разбирая суть греческой «феории», он, используя интересующее нас словосочетание «теория естественного права», говорит, что она (*Naturrechtstheorie*) скорее «затемняет» (*bleibt verschüttet* [12, s. 47]) саму суть права.

Вот это заявка! Вдумаемся, теория права не только не дает никакой истины о своем предмете, а, наоборот, искажает ее! Выходит, что позиция теории права как бы заслоняет собой то, с чем имеет дело философия права. Но затемнить, например, свет может только то, что имеет с ним *другую* природу. Расплескать (еще одно значение глагола *verschütten*), пролить драгоценный напиток способен только тот, для кого он не имеет никакой ценности, равнодушный к нему.

Трудно найти среди мыслителей XX в. равного Хайдеггеру по смелости противопоставления философии и частных наук, или, как он их называет: онтологического и онтического знания [13, с. 11]. Дело в том, что *новое* понимание «феории» как теории *для* практики (а не теории для теории) стало фундаментальным основанием для следующих **трех** знаковых новаций последних двух столетий:

во-первых, феномена всеобщего декаданса **идеологии**, где социальное знание стало немедленно мыслиться как проект для переустройства общества. Причем всех трех крупнейших форм идеологий: коммунистической, либерально-капиталистической и национал-социалистической;

во-вторых, самостоятельного оформления **естественно-научного и гуманитарного знания**, где с ходу был отброшен античный тезис о созерцательном типе рациональности;

наконец, в-третьих, сама история философии стала рассматриваться как история борьбы **материализма и идеализма**. Здесь чудесным образом идеологический рассудок перенес свои «болячки» – свой собственный дуализм понимания теории и практики – на своего визави – философию. Он объявил, что это ее, «бедную», начиная с Древней Греции, терзало противостояние этих

двух, якобы «философских», направлений. И эта явная чушь была воспринята просвещенной общественностью с воодушевлением! Здесь следует признать, что если последняя новация стала знамением, предтечей, то первые две – настоящим событием ближайшей истории человечества.

Хайдеггер в 1927-м указывает на произошедший разрыв философии и теории, а в 1929-м разоблачает его суть. И где? – На собрании естественников и гуманитариев Фрайбургского университета, заступая на должность профессора философии. Перед кем? – Перед учеными, для которых сознание рефлексии теории в практику и наоборот также привычно, как любимый домашний халат или тапочки. А еще – как ночной колпак, заслоняющий исконный приоритет духовно созерцательного опыта над обыденно практическим. Кроме того, в головах этих ученых прочно обжились не только физико-математические формулы. Там уже успели разместиться все три социальных проекта глобального переустройства мира – идеологии.

Хайдеггер ищет общее основание у этого, нового отношения к действительности и констатирует его в следующем: тремя «вещами» руководствуется наука. «Эти три – **мироотношение, установка и вторжение** – в своем исходном единстве вносят зажигающую простоту и остроту присутствия в научную экзистенцию» [14, с. 17]. Как сказал бы Гегель, здесь мы имеем дело с тремя понятиями, которые в целом образуют умозаключение: «мироотношение – установка – вторжение», где каждый термин опосредствует два других.

Для того чтобы проникнуть в суть этого высказывания, взглянем на него на языке оригинала. Здесь оно звучит так: «Dieses Dreifache – **Weltbezug, Haltung, Einbruch** – bringt in seiner wurzelhaften Einheit eine befeuernde Einfachheit und Scharfe des Daseins in die wissenschaftliche Existenz» [15, s. 38]. Второй крайний термин, обрамляющий справа середину, – *der Einbruch*. В. В. Бибихин переводит его как «вторжение». А можно как: «наступление», «прорыв», «интервенция» или даже как «кража со взломом» («ограбление»). Так что переводчик еще «жалеет» слух ученого-позитивиста.

Закономерен вопрос: кто же закрыл сущее бытия познанию ученого? Да еще захлопнул *так* «наглухо», что ему приходится «взламывать» к нему подходы? Ответ дает Хайдеггер чуть выше: «свободно избранная установка человеческой экзистенции» (*geführt von einer frei gewählten Haltung der menschlichen Existenz* [15, s. 38]). И в этом абзаце он трижды повторяет «Einbruch». Совсем не случайна такая настойчивость немецкого мыслителя.

Итак, сущность человеческого присутствия в мире заключается в экзистенции, сущность которой, в свою очередь, – в свободе. Но существо свободы – в выборе. Здесь одна возможность – занять такое положение к миру,

чтобы он «закрылся», защищался и замер в ожидании, пока человеческое Dasein не взломает его; другая – позволить этому существу быть самим собой. Чуть ранее, в «Бытии и времени», он определяет **феноменальность** как «*само-по-себе-себя-кажущее*, очевидное» [13, с. 46]. Выходит, что человек сам себя относит к миру через установку (Haltung), ведь он сам и есть феноменальнейший из всех феноменов.

Хайдеггер не упрекает положительные науки, он просто констатирует факт. Естественника, выводящего в своих теориях закономерности своего предмета, по большому счету, не интересует истина природы, что есть она сама по себе. Причина этого в том, что уже одел на свой взор «очки» практического целеполагания. Производящие энергию электростанции, лайнеры, преодолевающие пространство, атомное оружие, укрепляющее государственный суверенитет, и т. д. заслоняют собой «эйдос» природы.

То же самое происходит в сознании гуманитария. Психическое здоровье, экономическое процветание, построение правового государства, наконец, глобальные проекты переустройства общества и т. д. *предшествуют* познавательному процессу этого ученого, застилают ему взор. Поэтому когда Гуссерль говорит об античной теории как «эпохе» от практики, то в современной науке дело обстоит как раз наоборот. И не то чтобы она отказалась от теории. Нет. Теории создаются и совершенствуются непрерывно, но всегда так, что их знание изначально подчинено практическим нуждам.

Пьер Безухов на своей «шкуре» испытал «прелести» такого Einbruch, когда попал под военный суд в захваченной французами Москве по подозрению в поджигательстве. Следователи ему задавали вопросы. Но «вопросы эти, оставляя в стороне сущность жизненного дела и исключая возможность раскрытия этой сущности, как и все вопросы, делаемые на судах, имели целью только подставление того желобка, по которому судящие желали, чтобы потекли ответы подсудимого и привели его к желаемой цели, то есть к обвинению. Как только он начинал говорить что-нибудь такое, что не удовлетворяло цели обвинения, так принимали желобок, и вода могла течь куда ей угодно» [16, гл. IX].

Хайдеггер противопоставляет свою философию и философскую традицию вообще *такой* науке. Нет ни одной его работы, где он не возвращался бы к этому вопросу. Везде его интересует противостояние подручного и наличного, производства и произведения, «техне» и вещи, предметной картины мира – «постава» и фундаментальной онтологии, онтического и онтологического. Здесь естественно возникает вопрос: а как же быть тогда с его личной судьбой? Членство в партии, первый национал-социалистический ректор, наконец, его размышления из «черных тетрадей»?

Гегель как-то заметил о разности древнего и современного философа. Так, если в греко-римском мире философы жили отдельно от общества, а в Средневековье ею занимались исключительно духовные лица, то в новое время «они живут в условиях своего времени, связаны многими нитями с окружающим миром и с течением событий в нем, так что они философствуют лишь мимоходом и философствование является для них некоторой роскошью» [17, с. 594].

Вот оно – слово *понимания*, адресованное современному философу и посланное ему коллегой по цеху из прошлого века! Требовать от Хайдеггера покаянного осуждения своего членства в нацистской партии – такое же безумие, как требовать такого же от советского философа за его членство в КПСС, вменяя ему ГУЛАГ и репрессии КГБ, или взваливать ответственность за бомбежки Белграда и Багдада на мыслителя, голосовавшего в США за республиканцев или демократов. Философ XX в. внутренне связан с миром и судьбами своего народа. Он врос корнями во все три варианта идеологии, за которыми до сих пор тянется кровавый шлейф. Он хорошо помнит библейское: «Безъ совѣта ничесѡже творїи, и егда сотвориши, не раскаявайся»¹ [28].

Другое дело, что он «в роскоши своего философствования» неотвратимо **подрывает** основы не только одной, отдельно взятой идеологии, в которую вынужденно вовлечен своим внешним бытием вместе со своим народом, но **идеологии как таковой**. Он, как подлинная индивидуальность, выражает свою подлинность в своей собственной философии. Она и есть его истинная деятельность.

Задолго до рассматриваемого здесь события *рефлексии философии в идеологию, классической философии права в современную теорию права*, в середине 1870-х гг., два русских гения, один – слова, другой – кисти, пришли к одной и той же мысли, имеющей прямое отношение к рассматриваемой здесь проблеме. Иван Крамской продумывает картину «Созерцатель»², а Федор Достоевский в романе «Идиот» воспроизводит один любопытнейший разговор, случившийся на даче Епанчиных. Предметом этого разговора оказалось новейшее европейское явление – либерализм. «Что же и есть либерализм, если говорить вообще, как не *нападение* (курсив наш. – Е. К.) (разумное или ошибочное, это другой вопрос) на существующие порядки вещей?» – констатирует князь Евгений Павлович. А «русский либерализм», в частности, есть самая крайняя форма либерализма вообще потому, что он нападает на «самую суть вещей», а не только на их порядок [18, с. 95].

¹ Без рассуждения не делай ничего, и когда сделаешь, не раскаивайся.

² Говорят данное название ему подсказал Третьяков. Кстати, Достоевский упоминает эту картину в своем последнем романе «Братья Карамазовы».

Итак, ключевое слово произнесено. Это – «нападение». В немецком переводе эта фраза звучит так: «was ist denn der Liberalismus, allgemein gesprochen, anderes als ein Angriff» [19, s. 231]. Но если русский писатель говорит очень широко о либерализме, то и мы должны его слышать в таком же объеме. Это – и социализм, и фашизм, и любая другая формы идеологии. В нападении, в атаке на бытие вся их суть. Но тогда «Der Angriff» Достоевского и «der Einbruch» Хайдеггера живут рядом в одном и том же смысловом поле. Особое отношение к миру через призму «техне» сквозит не только в идеологиях, но и во всей современной науке. И «теория права» – не исключение. «Созерцатель» Крамского есть тот же князь Лев Николаевич Мышкин Достоевского, квалифицированный в качестве *идиота*, означавшего у греков вовсе не дурака, а просто «отдельного» человека. Их объединяет одна и та же попытка дистанцироваться от сверхмощного движения практического вмешательства в бытие. Но когда-то, еще на заре европейской истории, античная философия начала себя формировать как раз в подобной «эпохе».

«Рассматривать и созерцать» – разные вещи. Возьмем в качестве примера пейзаж некой местности, выступающий перед взором, скажем, строителя, задумавшего возвести на нем дом, и художника, решившего взять его в качестве сюжета для своей картины. И в том, и в другом случае пейзаж выступает средством, материалом, который, естественно, не может не подвергаться изменению установкой смотрящего на него. Только один смотрит на эту частицу бытия, для того чтобы возвести уютное жилище, обезопасить свое существование и по возможности его максимально продлить, второй – для того чтобы вызвать особое чувство у будущего зрителя его картины, чувство, называемое чувством прекрасного. Деятельность обоих («даже» в мысли) по определению затрагивает действительность: что-то убирается (из мешающего цели), что-то дополняется (из недостающего), что-то переставляется. Но рассмотрение строителя тем только отличается от созерцания художника, что в его отражении действительности нет и быть не может никакой целостности. В нем, в его *рассматривающем* познании, этот набросок служит не для себя, а для практики. Но и в практике всякое одно есть не для себя, а для чего-то другого и т. д. до бесконечности.

Вспомним, как Хайдеггер толкует смысл электростанции на Рейне, пергородившей его свободный ход. Она, будучи вторжением (*der Einbruch*) в ландшафт, возведена для того, чтобы доставлять энергию людям. Человек же существует для того, чтобы ее потреблять; а потреблять – для того чтобы жить; а жить – чтобы вновь возводить электростанцию и т. д. Это суть тот самый водоворот бессмыслицы, который Гегель называл дурной бесконечностью.

То ли дело – деревянный мост, органично «вписанный» в реку [26, с. 226]. Здесь, так же как в созерцающем мужичке Крамского, его взор замер в лесу,

увидев на мгновение детали бытия в их целостности. И самого себя он осознал в бесконечности *снятых* забот (о семье, о скоте, о дровах и т. д.) и вдруг, пусть всего лишь на одно мгновение, себя ощутил в такой же тотальности *в себе и для себя бытия*.

«Наука и техника как идеология» – этот тезис Маркузе, тщательно разбираемый Хабермасом, попадает в самую суть современного положения вещей [20, с. 52]. «Понятие технического разума, возможно, само является идеологией» [20, с. 52]. Подобным образом понимаемая наука исходит из изначального различия теории и практики, мышления и бытия, всеобщего (целого) и особенного (частного). И здесь она полностью противоположна философии, которая во всех своих исторических формах исходила из их единства. Но тогда и все виды современных теорий права есть дальнейшая спецификация различных проектов социальных технологий по переустройству общества. И осознают себя они в исторической связи с какой-то одной, конкретной формой идеологии (либерализма, коммунизма или фашизма) или нет, не важно. Раз их цель – не понять¹, а преобразовать действительность, то это значит, что их позиция в точности соответствует «нападению» на существующий порядок вещей (Достоевский) или подготавливает «кражу со взломом» личного бытия права (Хайдеггер).

Как очень тонко прочувствовал этот момент Гегель, когда в своей «Философии права» резко дистанцировался от подобных опытов современных теорий права. «Познать разум как розу на кресте современности и возрадоваться ей – это разумное понимание есть *примирение* с действительностью, которое философия дает тем, кто однажды услышал внутренний голос, требовавший *постижения* в понятиях, сохранения субъективной свободы не в особенном и случайном, а в том, что есть в себе и для себя» [21, с. 55].

Итак, философия права и теория права суть две формы познания одной и той же реальности, имеющие совершенно разную направленность. Одна нацелена на то, чтобы понять эту реальность, другая – чтобы ее переделать. Какова же их «сила бытия» (лат. *valēns*), взятая, во первых, в отношении к бытию самого права и, во-вторых, в отношении их друг к другу? Говоря проще, зачем сама правовая действительность создает себе «интеллектуального двойника» – «феорию» права? И каков смысл в удвоении этого отражения на «чистую (философскую)» теорию и теорию, нацеленную на практику?

Развитие мысли Гадамера по поводу герменевтической актуальности Аристотеля и бытийной валентности изображения может дать ответы на оба по-

¹ Что значит, по определению Спинозы, обязательно оправдать.

ставленных вопроса. Крайне важно то, что в центральной части своего трактата «Истина и метод» он обращается к аристотелевскому сравнительному анализу рассудительной справедливости (фронесис) и техне. Сколько общего между ними! И то, и другое – вроде бы практика; и требуется знание общего; и в применении (к частному) возможна трансформация первоначального плана и т. д. Только одно их разделяет, но это одно стоит всех прочих тождеств: судебное действие имеет цель в самом себе, тогда как ремесленное производство – «вне себя». То есть возьмем крайний случай, даже если несправедливое решение спасет все человечество от стопроцентной гибели, оно все равно не должно иметь место в горизонтах фронесиса. Это было уже Аристотелю абсолютно ясно. А ведь это лишь заря европейской истории!

На протяжении всей работы Гадамер ищет примеры такого же «тотального опосредствования». В подобной валентности бытия правовой реальности ему тождественен, с одной стороны, феномен игры, с другой – религиозная аппликация Закона, осуществляемая в проповеди. Наконец, мир искусства есть не что иное, как еще пример того самого «интеллектуального созерцания»¹. Здесь созерцанию подлежит *произведение*, то есть нечто феноменально существующее, созданное действием, которое ничего не хочет «для себя», а только выражает «для себя» своего предмета и при этом требует от созерцающего точно такой же свободы².

Всего этого касается Гадамер. Во всем этом он ищет силу его бытия. Лишь один вопрос ускользает от его внимания: вопрос о бытийной валентности его собственного проекта всеобщей герменевтики. Почему так? Ответ на этот вопрос – дело самостоятельного исследования. А пока обратим внимание на то основание, которое позволяет Гадамеру наполнить новым смыслом слово «валентность». Химия к тому времени уже готова была от него избавиться, тогда как в философской герменевтике оно нашло оригинальное применение.

Пытаясь понять особенность европейской живописи Нового времени, Гадамер берет за исходное понятие «отражение» – *das Spiegelbild*. Присмотримся к его опыту толкования «бытийной валентности изображения» (*Die Seinsvalenz des Bildes*) [22, s. 139] данной живописи с дальнейшей проекцией на вопрос «является ли теорией опыт классической философии права?»

Пусть правовая мысль, так же как и живопись, есть некая «копия» с правовой действительности. Но, подчеркивает Гадамер, «дубликат», то есть зрительный образ этой реальности (в нашем случае – *Ur-bild*), может выступить в трех принципиально различных видах: отражения (*Spiegelbild*), отображения (*Abbild*) и изображения (*Bild*). Характер *самостоятельности* этой «ко-

¹ Словосочетания, столь популярного еще в философии Фихте и Шеллинга.

² Выходит, что здесь участвуют целых три «для себя».

пии» для него является основанием для подобного различения. Например, отражение в зеркале хоть и есть некое сущее, но его суть такова, что отражаемое обладает всей полнотой сущности, тогда как само отражение – чистая акциденция. То есть оно есть такое нечто, которое вообще не может существовать самостоятельно. Исчезнет отражаемое, тут же пропадет и отражение. А вот отражаемое может прекрасно существовать и без своего двойника.

Но вот перед нами, к примеру, фотокарточка некоего лица. Здесь также одно указывает на другое. По этой карточке можно *узнать*, идентифицировать человека. Здесь образ указывает на реальность, рефлектирует в нее. Именно так движется мысль, положим, инспектора полиции, идентифицирующего водителя автомобиля. Но верно и наоборот, рефлексия из реальности в отображение (Abbild) – по копии можно опознать оригинал.

Еще одно можно констатировать в данном случае. Это – большую степень свободы у отображения по сравнению с отражением. Исчезни отображаемое, карточка (отображение) *все равно* останется существовать. Правда, в этом случае отображение потеряет свой *смысл* – указывать на свое иное.

Совсем иное мы имеем в случае с отражением реальности в произведениях искусства, например в портретной живописи. Здесь есть вроде бы первый момент – **отражение**. Художник-портретист всматривается в оригинал, старается перенести в копию то, что есть в портретируемом (первообразе – Urbild). Но здесь ему предоставляется *вдобавок* еще «люфт» свободы. Что-то в реальности он может опустить, а что-то подчеркнуть. Далее, готовый портрет *сам по себе* несет некую свободу по отношению к оригиналу. Он несет в себе самостоятельность **отображения** (Abbild). То есть по нему можно так же идентифицировать некое реальное лицо, так же как и наоборот, портрет узнавать по данному лицу.

Но самое главное, всякая внешняя рефлексия, к которой прибегают, например, экскурсоводы, историки или критики искусства, предоставляющие информацию якобы для лучшего понимания портрета (особенности биографии портретируемого, случайности заказа и т. д.), в принципе *не нужна*. Здесь мы имеем дело с **изображением** (Bild) в искусстве. Рамка, в которую помещают портрет, должна подчеркнуть его в себе и для себя бытие. Исчезнет навсегда реальный «оригинал», сотрутся с памяти все сведения, связанные с его существованием, а реальность шедевра от этого ни на йоту не убудет. Наоборот, в нем происходит некий «прирост бытия»¹. «Собственное содержание изображения онтологически определяется как эманация первообраза. В сущности эманации заложено то, что эманурует преизбыток, а источник

¹ «Durch die Darstellung erfährt es gleichsam einen Zuwachs an Sein» [22, s. 145].

эманации при этом не умаляется. Развитие этой идеи в философии неоплатонизма, взорвавшей область греческой субстанциальной онтологии, обосновывает позитивный ранг бытия изображения, так как если изначально одно по истечении из него многого не делается меньше, то это должно означать, что увеличилось бытие» [25, с. 171–172]. Вот почему Гадамер подбирает специальное выражение для этого тотального опосредствования¹ – бытийная валентность изображения.

Присмотримся теперь к специфическому «копированию» правовой реальности, с которым мы имеем дело в философии права. О популярнейшем для обыденного сознания толковании «Государства» Платона знает каждый. Он, дескать, дважды отправлялся на Сицилию, для того чтобы там осуществить идеал общественного устройства, описание которого он дал в своем сочинении. То есть обыватель, мыслящий по схеме: реальность плюс теория (отображение) плюс их взаимная идентификация и, далее, еще один плюс – осуществление в практике, сам для себя все уже прояснил. Точно такой смысл для него имеет опыт другого известнейшего сочинения – «Философии права» Гегеля. Ему говорят: «Гегель написал эту работу для того, чтобы увековечить прусскую монархию и рекомендовал по образу этого “идеала” переделать другие государства». И обыватель верит. Да и не только он. И более серьезные мыслители попадают на эту удочку. Вот пример. Тот же Гербер Маркузе, мечась между идеологией и философией, вдруг (?) совершенно серьезно заявляет: «Немецкие идеалисты... связывали теоретический разум с *практическим*. Существует необходимый переход от кантовского анализа трансцендентального сознания к его требованию создать общество *Weltbuergerreich*’a, от фихтевской концепции чистого «я» к его конструкции полностью единого регулируемого общества (*der geschlossene Handelsstaat*), от гегелевской идеи разума к его определению государства как единения общего и частного интересов и, следовательно, как осуществления разума» [26, с. 46].

Но если позволить самим философам толковать друг друга, то почему Гегель в своих «Лекциях по истории философии» категорически возражал против подобного «понимания», например, того же «Государства» Платона? Словами К. Маркса суть его возражения сводилась к следующему: «Никаких идеалов в смысле рецептов для кухни будущего Платон не сочинял!» Вот его доподлинные слова: «Истинный идеал не *должен* быть действительным, а *есть* действительный, и единственно только он и действителен» [23, с. 318]. Не хочет ли Гегель этим сказать, что этот первый греческий опыт философии права был не отражением, не отображением, а именно изображением право-

¹ Или «преобразования в структуру».

вой реальности в том античном срезе ее бытия? Не хочет ли он одновременно свой собственный опыт изображения этой реальности вывести из-под пошлости толкования мыслящего в горизонтах противоположности теории и практики обыденного сознания?

Выводы. Следует признать, что в упомянутом *отображении* действительности с последующим ее «практическим применением» обитает существо всех современных видов **теории права**, тогда как все виды **философии права** существуют только в горизонтах *изображения* этой действительности. А востребованность либо того, либо другого, либо обоих способов отношения к одной и той же правовой реальности определяется разумной необходимостью истории этой реальности.

Здесь же находим ответ на вопрос о «происхождении» философии права. Античному опыту справедливости нужна была идеальная модель, которая в понятиях воссоздала бы ее структуру и в чистой теории была бы ей полностью тождественна. При всей своей важности феномены игры, искусства и религиозного культа все равно несли в себе недостаток формы. Так была затребована философия.

До Гегеля включительно европейская мысль совершенствовала эту модель. Но без рефлексии в альтернативу оба момента этой системы – реальность права и ее философское изображение – оставались замкнуты на самих себя. В этом смысле сама же философия спровоцировала возникновение идеологии, а философия права – абстрактные правовые теории XIX и XX вв. Нужен был величайший диссонанс в действительности между фронесисом и техне, чтобы в преодолении его философия, с одной стороны, и правовая реальность европейской мысли, с другой, **вернули** себе свою идентичность.

Современность развернула перед нашим взором опаснейшую ситуацию, когда с одной стороны «замкнулся» круговорот трех «высших» ценностей идеологии. Когда стало ясно, что либерализм, разносимый по всему миру на бортах авианосцев НАТО, ничем не лучше и не хуже (!) концлагерей нацизма или сети «социальной справедливости» ГУЛАГОВ. Когда еще нескоро с памяти жителей Белграда и Багдада, Кабула и Дамаска сотрется Einbruch распространителей этих «демократических» ценностей. Когда соответствующие этим идеологиям теории права вдруг, как по мановению волшебной палочки, перестали казаться единственно возможным опытом постижения правовой реальности. Но как известно, «где опасность, там вырастает и спасительное» [24].

Чем четче и определеннее предложила себя *на потребу дня* современная **теория права**, тем явственней очерчиваются контуры ее собственной противоположности, причем исторически ей даже предшествующей – *вечного опыта философии права*.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лукач Г. Молодой Гегель и проблемы капиталистического общества / Г. Лукач. – М., 1987. – С. 372.
2. Боннар А. Греческая цивилизация. Т. 1 / А. Боннар. – М., 1958. – С. 98.
3. Жуков В. Н. Философия права (теоретико-методологический аспект) / В. Н. Жуков // Государство и право. – 2009. – № 3. – С. 26.
4. Хайдеггер М. Наука и осмысление / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М., 1993. – С. 243.
5. Гуссерль. Кризис европейского человечества и философии / Гуссерль. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – С. 645.
6. Моисеев С. В. Философия права : курс лекций / С. В. Моисеев. – 2-е изд., испр. и доп. – Новосибирск, 2004. – С. 262.
7. Русская философия права: философия веры и нравственности : антология. – СПб., 1997. – С. 168.
8. Напарник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vvord.ru/tekst-filma/Operaciya-quot-Yiqot-/>.
9. Синха Сурия Пракаш. Юриспруденция. Философия права. Краткий курс : пер. с англ. / Синха Сурия Пракаш. – М. : Изд. центр «Академия», 1996. – С. 5.
10. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 21. – М., 1961. – С. 300.
11. Антология мировой философии : в 4 т. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3. – С. 426.
12. Heidegger M. Gesamtausgabe II. Abteilung: Vorlesungen 1923–1944. Band 24. – Frankfurt am Main, 1975. – S. 28.
13. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. В. В. Библихина. – М., 1997. – С. 11.
14. Хайдеггер М. Что такое метафизика / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М., 1993. – С. 17.
15. Heidegger M. Co je metafyzika? / M. Heidegger. – Praha, 1993. – S. 38.
16. Толстой Л. Война и мир / Л. Толстой. – Т. 4, гл. IX.
17. Гегель Г. Лекции по истории философии / Г. Гегель. – «Public Domain». – С. 594.
18. Достоевский Ф. М. Идиот [Электронный ресурс] / Ф. М. Достоевский. – М., 2010. – С. 95. – Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=1730&p=95.
19. Ebook [Электронный ресурс] : Электронная библиотека «Оригинал». – Режим доступа: <http://originalbook.ru> – S. 231.
20. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Ю. Хабермас. – М. : Праксис, 2007. – С. 52.
21. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – С. 55.
22. Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik / Hans-Georg Gadamer. – Tübingen, 1990 J. – S. 139.
23. Гегель Г. Лекции по истории философии / Г. Гегель. – «Public Domain». – С. 318.
24. Гельдерлин Ф. Патмос (1807).
25. Гадамер Г.-Х. Истина и метод / Г.-Х. Гадамер. – М., 1988. – С. 165.
26. Хайдеггер М. Вопрос о технике / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М., 1993. – С. 226.
27. Маркузе Г. Разум и революция / Г. Маркузе. – СПб., 2000. – С. 46.
28. Сир. 32:21.

REFERENCES

1. Lukach G. Molodoy Gegel i problemy kapitalisticheskogo obschestva M., – 1987. – С. 372.
2. Bonnar A. Grecheskaya tsivilizatsiya T 1. M., – 1958. – С. 98.
3. Zhukov V.N. Filosofiya prava (teoretiko-metodologicheskii aspekt)//Gosudarstvo i pravo. – 2009. M.3. – С.26.
4. Haydegger M. Nauka i osmyslenie// Vremya i bytie. M., – 1993. – С. 243.
5. Gusserl Krizis evropeyskogo chelovechestva i filosofii Mn. : Harvest, M. : ACT – 2000. – С. 645.
6. Moiseev, S. V. Filosofiya prava. Kurs lektsiy [Tekst] / S. V. Moiseev. – 2-e izd, ispr. i dop. – Novosibirsk: – 2004. – С. 262.
7. Russkaya filosofiya prava: filosofiya veryi i nrvstvennosti (Antologiya) / SPb – 1997. – С. 168.
8. Naparnik <http://vvord.ru/tekst-filma/Operaciya-quot-Yiquot/>
9. Sinha Suriya Prakash Yurisprudentsiya. Filosofiya prava. Kratkiy kurs/Per.s angl. – M. : Izdatelskiy tsentr «Akademiya – 1996. – С.5.
10. Marks K, Engels F, izd. 2. т. 21. M., – 1961-С. 300.
11. Antologiya mirovoy filosofii : v 4-h t. – Moskva : Myisl1971. – Т. 3. – С.426.
12. Heidegger M. GesamtausgabeII. Abteilung: Vorlesungen 1923-1944Band 24Frankfurt am Main –1975. – s. 28
13. Haydegger M. Byitie i vremya. Per. Bibihina V.V. M., – 1997. – С. 11.
14. Haydegger M. Chto takoe metafizika // Vremya i bytie M – 1993. – С.17.
15. Heidegger M. Co je metafyzika? PRAHA –1993. – s. 38.
16. Tolstoy L. Voyna i mir т.4., – IX
17. Gegel G. Lektsii po istorii filosofii – «Public Domain» – С.594
18. Dostoevskiy Idiot M– 2010-С. 95 http://loveread.ec/read_book.php?id=1730&p=95
19. Ebook: Elektronnaya biblioteka «Original» <http://originalbook.ru> –s.231
20. Habermas Yu. Tehnika i nauka kak «ideologiya» / – M. : Praksis –2007. – С. 52.
21. Gegel G. V. F. Filosofiya prava. . – M. : Myisl
22. Gadamer Hans-Georg Wahrheit und Methode Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik Tübingen –1990 J. – s.139.
23. Gegel G. Lektsii po istorii filosofii / G. Gegel— «Public Domain», – С. 318.
24. Gelderlin F. «Patmos» (1807).
25. Gadamer G-H Istina i metod M – 1988. —С. 165.
26. Haydegger M. Vopros o tehnikе// Vremya i bytie. M., – 1993. – С.226
27. Markuze G. Razum i revolyutsiya. SPb. СПб. –2000. —С.46
28. Sir. 32:21

ОНТОЛОГІЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Качуров Є. В.

Досліджується конкуренція в сучасній юриспруденції двох однаково респектабельних наукових дисциплін, що підсилилася останнім часом: філософії права та теорії права. Проводиться демаркація цих понять; піднімається питання про їх

онтологічний статус (сутнісної значущості) по відношенню до буття права, відображенням якої вони є.

Виходячи з аналізу екзистенційної критики панівних форм сучасних ідеологій, робиться висновок про залежність існуючих теорій права від цих форм. Констатується стійка тенденція в сучасній філософії повернути юридичну науку до витоків філософського пізнання правової реальності.

Ключові слова: право, теорія, філософія, споглядання, напад, валентність.

ONTOLOGICAL VALENCE OF PHILOSOPHY OF LAW

Kachurov E. V.

The competition in modern jurisprudence of two respectable scientific disciplines: the philosophy of law and the theory of law, has so far reached such a poignancy that the relevance of the problem of demarcation of these concepts is beyond any doubt. Parallel with this, the question arises about their being-on-importance (ontological status) in relation to the legal reality, of which they are a reflection. Mr. Gadamer the first suggested using the term «valence» (Truth and method, 1959) to express this relationship.

The paper considers the main approaches to solving this problem, among them three main ones are distinguished: quantitative, reflexive and phenomenological (existential). Each of these approaches has corresponding origins in the history of the classical philosophical tradition. The greatest attention is paid to the third position, because in it, beginning with Dostoevsky, Husserl and Heidegger, a sharp turn (break), which occurred in European thought in the middle of the 19th century, is clearly recorded. Moreover, this approach allows us to go further than the popular ideologies of the last two centuries (Tshshkovsky, Marx, de Gobineau, etc.), which directly present a different view of the world. Existentialism reveals the essence of any ideology on the one hand, and strive to distance it from the other, on the other. This is a rarity in the modern world.

This study argues that the «attack on the existing order of things» (Dostoevsky), «the abandonment of the ancient» Epoch "(Husserl) or» invasion of reality "(Heidegger), is the unified basis of all three dominant ideologies of the twentieth century: liberalism, Nationalism and communism, the direct heir of which is most of the theories of the law of modern jurisprudence.

Similar to the theories of law, the author contrasts cognition, which first manifested itself in the «State» of Plato, «Politics» and «Ethics» of Aristotle, and reached a classical pattern in Kant's Metaphysics of Manners, as well as Hegel's Philosophy of Law. The paper proves that the basis for this experience is a completely different view of the same reality, which is occupied by modern theory of law. For this, the author again refers to the concept of contemplation, thoroughly thought out in German classical philosophy, and uses the hermeneutics of the three forms of image: reflection, reflection and image, proposed by G.-H. Gadamer in «Truth and Method», for the rehabilitation of the philosophy of law.

Key words: law, theory, philosophy, contemplation, attack, valence.

С. В. Качурова, кандидат философских наук, доцент

ЛОГИКА СОВРЕМЕННОГО РЕЛИГИОЗНОГО СОЗНАНИЯ

В статье проводится логическая реконструкция основных элементов современного религиозного сознания. Для этого применяется форма умозаключения, которая должна удовлетворить требование системного анализа. Важнейшую роль в данной системе играет феномен светского сознания. Здесь он выступает в роли всеобщего посредника (medius terminus). Подчеркивается оригинальность его онтологического статуса: становления светского государства и практики проведения религиозно-экспертной экспертизы. Анализируются причины возникновения этого сознания и устанавливается его взаимосвязь с процессом исторического развития религии и философии.

***Ключевые слова:** религия, сознание, умозаключение, философия, религиозно-экспертная экспертиза.*

Актуальность исследования. Смысл известных выражений Ф. Фукуямы по поводу современного положения вещей: «конец истории, последний человек» ничего безысходно трагического в себе не несет. Эти словосочетания, скорее, указывают на некую долгожданную завершенность, какую-то достигнутую целостность. Историческая реальность, наконец, как бы определилась в себе и для себя.

Данное событие обязывает. Так когда-то для греков логическому осмыслению предшествовал космический порядок (κόσμος). И если в современности нечто подобное все-таки произошло, то самое время для науки осмыслить этот факт.

Наиболее совершенной формой мысли является умозаключение. Но классическая философская традиция, начиная с парменидова «мыслить и быть суть одно и то же», полагала, что этой форме строго соответствует аналогичная структура бытия. И это соответствие обоюдное. То есть логика для этой традиции есть не только форма субъективности. Она – сущностная природа мира. А это значит, что, например, логика понятия и логика элемента, логика суждения и логика отношения, наконец, логика умозаключения и системная логика так же суть *одно и то же*.

В умозаключении задействованы три понятия: больший, меньший и средний термины. Причем каждый играет свою, особенную по отношению к двум

другим, роль. Каковы же те аналогичные им моменты, которые можно обнаружить в современном религиозном сознании? В чем их определенность? Какова их роль в динамической жизни данного сознания?

1. Для ответа на этот вопрос обратимся к *исторической* форме – собственной противоположности этого сознания. Подобное обращение, как минимум, оправдано тем, что историческое сложилось *до* современного, а значит, только через него мы можем приблизиться к нашему предмету.

Два момента обращают на себя внимание: 1. Различие религиозной *традиции* и религиозной *новации*, присутствующие на всем протяжении развития исторических религий. 2. Феномен сознания, выступающего здесь центральным объектом исследования. А это значит, что без использования в логическом инструментарии моментов «для нас» и «для самого сознания» нам не обойтись. Немецкая философия, настаивая на этом различии, по сути, предложила универсальный метод понимания одним сознанием другого.

Особо подчеркнем, что эти оба момента не исчезают, а приобретают дополнительный смысл в современности. И все же, как с ними обстоит дело ранее?

Тогда, в истории, события развивались в целом «для нас». В том, что носит название всемирной истории, ее собственное «для себя» еще не существовало. *Тогда* ни один народ, ни одно государство, ни одна религия еще не имели возможность сделать исходным и последовательно провести в действительность принцип изначальной тождественности, равенства со *всеми* другими народами, государствами и религиями. *Тогда* ни один феномен исторической жизни человека не был способен удержать в одном оба полюса противоположности «традиции» и «новации». Вернее, не мог это сделать с помощью не внешнего¹, какого-то *собственного* момента. Этот особый момент мы далее будем называть сознанием «равного права светского умонастроения».

К сожалению, *светское сознание* большинством историков, религиоведов и теоретиков права воспринимается как непосредственная данность. Более того, отсутствуют даже попытки рассмотреть его как необходимый элемент современной религиозной системы². Подобная непосредственность затемняет понимание его уникальности. Формальный подход ухватывает лишь один момент светского сознания, момент, когда данное сознание противопоставляет себя всякой религиозной особенности. Эта внешняя рефлексия не замечает то, что светскость только и существует в этой отрицательности; что в последней она выступает регулятором *равенства* всех религий перед законом. Но здесь как

¹ Философия религии и религиоведение позже возьмут на себя эту роль.

² Несмотря на то, что уже активно используются в повседневном обиходе, правда, в весьма неопределенном значении, словосочетания «светская религия» и «гражданская религия».

раз и проявляется ее положительная функция!¹ В этом смысле природа светскости *чисто* религиозная. Убери разность религий, сотри их с поверхности Земли, и феномен светского сознания превратится в ничто.

Своего классического образца философия религии достигла в гегелевском варианте. Особо обратим внимание на то, *как* он излагает логику истории религии. Суть этой логики проста. В одной религии благодаря процессу развития вызревают религиозные новации, для самостоятельной идентичности которых создается новое историческое «тело» нового народа, государства и даже цивилизации. И далее все повторяется, но на более высокой ступени.

С методологической точки зрения здесь мы имеем дело с тем, что Гуссерль в своей феноменологии назвал *ἐποχή* (Эпохэ) – удержание от привнесения «своего» в предмет сознания, признание его также существующим «для себя». Для ученого-религиоведа, именно *так* рассматривающего развитие мировых религий, все они *равно* важны. Не может появиться из ниоткуда новая религиозная идея (буддизма, зороастризма, иудаизма или христианства). Каждая есть результат развития другой, предшествующей. Это, подчеркиваем, суть фундаментальное основание для всякой науки о религии².

Но зададимся вопросом: как выступает этот момент множества других религий *для самого* рассматриваемого здесь религиозного сознания той или иной религии? Увы, ответ окажется противоположным предшествующему. Для нее таковой является безусловная оригинальность собственной религиозной идеи! То есть каждая религия полагает, что только она – непосредственная эманация божества, она – избранная им, тогда как другие – ересь!

Сама суть современного светского умонастроения настаивает на религиозной терпимости. Для него все религии *должны быть* равны. Именно с этой позиции в случае проведения религиоведческой экспертизы *обязан* подходить к делу религиовед. И это долженствование не менее категорично, чем долженствование о собственной исключительности каждой исторической религии. Состоялось уникальнейшее событие во всемирной истории человечества: в XX в. из сферы научной методологии (феноменологического метода немецкой философии) в предметную сферу онтологической реальности «перекочевал» момент сознания «для себя» равенства всех религий³. Не на этот ли феномен намекает Ф. Фукуяма в своей версии «конца истории и последнего человека»?

¹ Вспомним, Декарт выводил свое «*cogito ergo sum*» (мыслью – существую) из принципа всеобщей отрицательности «*de omnibus dubitandum*» (подвергай все сомнению).

² И даже если наука пользуется не диалектическим, а эмпирическим, феноменологическим (М. Элиаде) или каким-либо другим методами, императив «равенства» остается таким же субстанциональным.

³ Как такое возможно? В заключении мы попробуем дать ответ на этот вопрос.

При этом никто не «отменял» традиционное историческое становление *внутри* современного религиозного сознания: процесс возникновения в качестве новации, затем закрепления в качестве традиции и последующего нового преобразования религиозных идей. И если в историческом умозаключении средний термин (*medius terminus*) – сознание *равной важности* всех религий «обитал» в сфере субъективности ученого-религиоведа, то теперь он поселился в самом доме бытия современного сознания. Подчеркнем еще раз: природа этого момента не менее религиозна, чем противоположности религиозной традиции и религиозной новации. Современное светское сознание есть собственный результат развития религиозных форм¹. Поэтому не только возможно, но и необходимо произошло его размещение посредине упомянутых крайностей. Это сознание заняло по праву место посредника в междоусобице религиозных форм.

«Религиозная традиция – светское сознание – религиозная новация» – такова онтологическая форма умозаключения современного религиозного сознания.

Для иллюстрации возьмем любое современное светское государство. Все равно, Турция это или США, Франция или Япония. С одной стороны, все они «напичканы» различными историческими религиями, часть из которых сыграла роль национальных традиций в их историческом становлении². Естественен конфликт их друг с другом на одном полюсе данного умозаключения. Он нуждается в снятии. Так возникает потребность в *medius terminus*, которая немедленно активизирует момент светскости этих государств.

С другой стороны, на другом полюсе – религиозные новации (учения многочисленных новых религиозных движений), которые находятся не в меньшем (если не в большем) противостоянии друг с другом. И опять, светское сознание в себя сублимирует излишек их конфликта.

Наконец, не перестает тлеть, а порой все больше разгорается взаимная неприязнь традиционных религий и религиозных новаций – крайних полюсов рассматриваемого умозаключения. Ранее, в истории, именно это противоречие приводило к гибели мировые цивилизации и создавало новые. Теперь же именно благодаря исключительной роли среднего термина – светского сознания – этот процесс приобретает совершенно иную направленность. А именно светское сознание сублимирует избыточную энергию этого процесса в форму, неведомую для традиционного исторического процесса религий. Эта форма – религиозное знание, вернее, знание о религии. Конкретнейшим проявлением подобной сублимации выступает институт религиоведческой экс-

¹ И не только, как это выяснится позже.

² См., например, преамбулу в законе о свободе совести и о религиозных объединениях РФ.

пертизы, где имеют право участвовать представители всех особенных религий, при обязательном доминировании науки о религии.

Здесь мы вынуждены сделать небольшой экскурс в историю логики, который поможет лучше понять происходящее в современном религиозном сознании. Гегель после вариантов античной логики, логики Пор-Рояля и трансцендентальной логики Канта дает интересную трактовку умозаключению. Впервые в истории логики он ставит перед собой задачу рассмотреть умозаключение в его развитии. Для понимания гегелевской мысли мы позаимствуем одно понятие, которое использует Гадамер, для того чтобы показать, как феномен игры превращается в произведение искусства. Это понятие «тотального опосредствования или преобразования в структуру», на которое мы уже имели возможность обратить внимание читателя [1, с. 106].

Так вот, по мысли Гегеля, умозаключение начинается с формы, в которой обе посылки являются непосредственными (а значит – случайными). Например, пусть некий момент всеобщности «В» соотносится с единичностью «Е» через средний термин, играющий роль особенности «О». В – О – Е. Вот эти посылки: «В – О» и «О – Е» в своей непосредственности случайны. Только вывод: «В – Е» здесь опосредствован. Но если это первое умозаключение во второй и в третьей форме даст возможность «побывать» на месте среднего обоим крайним терминам, то в итоге мы получим самое совершенное умозаключение. Этим он хочет сказать, что, раз сложившись, взаимодействие трех в одном «не упокоится» до тех пор, пока не развернет самую истинную свою форму [2, с. 116–117].

2. Современное религиозно-правовое сознание есть своеобразный «купаж», «три в одном» и полностью соответствует первой, онтологической форме умозаключения (*der Schluss*). Детализация последующих форм, названных нами «онтической» и «экзистенциальной», – тема для дальнейшего, отдельного исследования [1, с. 128–129].

Проиллюстрируем первую форму примером. Немыслима (!) ситуация, когда, например, *один и тот же* гражданин Афин IV века до н. э. или Парижа XII века н. э. позволил себе роскошь на протяжении одного дня *безнаказанно*: 1) прибыть в государственное учреждение и либо запретить себе и другим вообще высказываться о вопросах религии, либо высказываться уважительно ко всем религиям; при этом 2) успеть отдать дань новомодным религиозным культам, не рискуя получить чашу с цикутой в сумме с обвинением в непочитании отеческих богов или оказаться в пыточной камере святой инквизиции; наконец, 3) найти время и отдать дань тем самым «отеческим богам» да еще и детям своим дать наставление в том духе, что все боги хороши, но в *нашей* вере он лучше всех.

Также немыслима внутри любой исторической религии такая привычная для современного человека научно-юридическая процедура проведения религиозно-экспертной экспертизы. Даже средневековый (печальный) опыт выявления еретиков, внешне представляющихся правочерными христианами, только по видимости напоминал ее. Этот, с позволения сказать, «эксперт» должен был соотносить одну религиозную особенность с другой (которую он считал единственно истинной). Тогда как в случае современной религиозно-экспертной экспертизы религиозная особенность соотносится с религиозной всеобщностью. Вот почему сначала (и прежде всего!) религиозно-эксперт, проводящий эту экспертизу, обязан ответить на вопрос: «А религия ли это вообще?»

Особо отметим, что современное религиозно-правовое сознание суть не «каша», не беспорядочная смесь разнокалиберных элементов. Нет. Это четко упорядоченная система, с одной стороны, различающихся, а с другой – со-вмещающихся смыслов *одного и того же*. Подобная форма самосознания на порядок сложнее, чем та, которой держались религии на протяжении своего исторического развития¹. Их система была тем элементарнее современной, что ни одна из них *сама* не удерживала единство традиции и новации. Выше мы обращали внимание на этот важнейший момент. Говоря языком Гегеля, историческая религия вела себя в форме *суждения*.

Присмотримся с этой, логической стороны к этой форме. Кант необычайно возвысил априорные синтетические суждения над априорными аналитическими и апостериорными синтетическими². Причина проста. Их совершенство обусловлено тем, что в них осуществляется всеобщий синтез противоположностей (читай – тождество различенного)³. С помощью этих суждений мы получаем другое знание по сравнению с тем, которое мы имели ранее; добываем новое знание по сравнению со старым⁴. Позже его последователи для объяснения этого процесса введут в обиход понятие, без которого нельзя помыслить ни одно событие XIX и XX вв. Они скажут: «Априорный синтез – основа *развития*»⁵.

Далее, очень важно то, что Кант связывает априорный синтез с природой сознания вообще и с наукой в частности. Обратим внимание еще на один факт. Например, в суждении «небо – синее» ему самому (суждению) принадлежит момент полного совпадения двух понятий. Ведь связка «есть» как раз на это указывает (несмотря на то, что в русском языке она только предполагается).

¹ Как в случае с приведенными примерами.

² Например, «тело – тяжело; тело – протяженно; тело – белое».

³ Два других суждения он называет разъяснительными или опытно-случайными.

⁴ Гегель назовет этот синтез «абсолютным понятием» [3, с. 725].

⁵ Этот тезис в равной мере можно отнести к философии Фихте, Шеллинга и Гегеля.

Тем не менее мы участвуем в «жизни» этого суждения. Мы «за него» удерживаем не менее важный момент – момент различия. И наоборот, используя отрицательную связку в выражении «гора не море», суждение отталкивает их, тогда как мы извне для него сохраняем отношение распадающихся частей субъекта и предиката. Короче говоря, сама структура суждения, в силу неразвитости связки, не самостоятельна и автономно существовать не может. Также, например, государство, если в нем три высших власти (исполнительная, законодательная и персональная) находятся в форме суждения, а не умозаключения (где две из трех непосредственно относятся друг другу), не существует как *субъект* на мировой арене. И, вроде, территория есть, и население на месте, и все атрибуты в наличии. Даже страна – есть, а государства все равно – нет.

Подобно этому многочисленные религии в истории, когда они в форме утвердительного суждения непосредственно «сливались» в одно, вынуждали внешнюю рефлексию прикладывать невероятные усилия, чтобы различить то, что трансцендентные силы стремились соединить в одно. Например, идея перевоплощения души, привнесенная в христианство Климентом Александрийским, Антонием Великим, Синезием, наконец, знаменитым Оригеном, вызвала анафематствование трех церковных соборов (5, 6 и 7-го). Древняя восточная мысль о реинкарнации соединилась в абстрактном моменте тождества с христианской идеей спасения души. Их непосредственно соединила связка «есть». То есть образовалось простое утвердительное суждение. И основания вроде бы на лицо. В обеих религиозных идеях речь идет о бессмертии. Казалось, что еще надо? Да вот беда – момент различия исчез. И тогда должна была быть задействована рефлексия Афанасия Великого и Св. Иринейя, чтобы обеспечить идеологию отторжения гностицизма от христианства.

И наоборот, находясь в водовороте бесконечных отрицательных суждений (греки не варвары, иудеи не христиане, буддисты не индуисты и т. д.), историческая религия сталкивалась с задачей удержать момент единства, естественно выпадающий из отрицательной связки. У римлян, кроме известной «религиозной толерантности» (когда Вечный город наводнили восточные культы Осириса, Кибелы, Митры и т. д.), еще практиковался обряд эвокации. Суть его была такова: вызывались боги осажденного ими города, им в Риме посвящалось культовое сооружение, что в итоге лишало врагов чудесного покровительства. То есть у римлян устойчиво присутствовало внутреннее чувство тождества их религии и религии «чужих». Не нечто ли подобное питало партии левых ЕС, сначала раскрывших Старый Свет для потоков иммиграции (абстрактное чувство «единства» с выходцами из Афганистана,

Ирака, Сирии и т. д.), а потом вызвало противоположные призывы «правых» – немедленно закрыть границы, потому что, видите ли (!), мигранты – «совершенно чуждые им люди»?

Историческое религиозное сознание относится к современному так же, как форма суждения к умозаключению, или так же, как рассудочное познание к разумному. «Умозаключение есть, таким образом, полностью положенное понятие; оно поэтому *относится к сфере разума* (das Vernunftige). – Рассудок считают способностью обладать *определённым* понятием, которое фиксируется для себя абстракцией и формой всеобщности. В разуме же *определённые* понятия положены в своей *тотальности и единстве*. Поэтому не только умозаключение разумно, но *все разумное есть умозаключение*» [2, с. 106].

Как и когда из суждения рождается умозаключение? Ответ следует искать в отличии понятия «связки» суждения и «среднего термина» умозаключения. В суждении, даже самом совершенном, как, например, дизъюнктивном или аподиктическом, при всем том, что здесь мы находим в развитой форме субъект и предикат, все равно остается неразвитой связка. В умозаключении же средний термин: во-первых, есть самостоятельное понятие; во-вторых, без него невозможна целостность умозаключения, наконец, в-третьих, он есть сам и единство, и различие двух других понятий (крайних терминов) одновременно.

Идея светского государства еще со времен Локка и Руссо ни в коем случае не отрицала ни религиозную традицию, ни религиозную новацию. Эта идея изначально мыслилась как априорный синтез всех религиозных форм. Гениальный посыл Канта заключался в том, что этот самый синтез составляет суть любого знания вообще, а значит, любого сознания в частности¹. Но если историческое религиозное сознание само нашло свою разумность в форме умозаключения: «религиозная традиция – светское сознание – религиозная новация»², то здесь следует констатировать реальность (положенность) того умозаключения, которое в истории, когда господствовала форма суждения, была лишь в себе, в возможности (то есть было лишь предположено).

3. Как могло произойти такое соединение научного метода понимания становления сознания с самим предметом? Как возможна реальность современной религии, которая в лице светского сознания объединяет ее противоположности и является объективно существующим априорным синтезом?

Вопрос поставлен в том же самом формате, в каком его ставит Кант. Немецкий философ приводит с десятков примеров подобного синтеза из различных наук. Он показывает, насколько фундаментальна эта процедура для раз-

¹ Как было показано выше.

² То есть сложилось, наконец, то, что мы назвали «современное религиозное сознание».

личных форм познания. Более того, по этому синтезу он «вычисляет» эти самые формы (от чувственного познания до морали и искусства). Он даже указывает на «трансцендентальное единство апперцепции» как на синтез, без которого невозможен *никакой* другой синтез. Лишь форма субъективности, где Кант «поселил» этот синтез (то есть сам горизонт трансцендентальной философии), помешала основателю этой философии распознать истинный исток всей европейской науки и истории¹. Он проглядел главное априорное синтетическое суждение всемирной истории человечества – определение самой *истины*.

Парадоксальность этого определения заключается в том, что, по понятию, ни в одной «молекуле» бытия не содержится ничего от мышления, и наоборот, ни в чем только мыслимом нет от бытия. И тем не менее они должны совпасть в правде-истине [5, с. 13]. Философия начиная с VII в. до н. э. «вдруг» стала актуальной, потому что человек осознал, что без надежного знания об этом синтезе противоположностей ему *нигде*² не обойтись.

Умозаклучая в горизонте «бытие – истина (*medius terminus*) – мышление», философия сложила основание для превращения всего в силлогизм «для себя». Началось освоение мира в форме научного знания³. Какова причина того запрета бытия, на который философия отозвалась горизонтом умозаключения?

В. С. Библер во всех трех апофатических определениях философии, что «она – не теория, не религия, не искусство», использует понятие «избыток» [6, с. 159–183]. Еще ранее Гадамер, обдумывая связь идеи эманации неоплатоников с онтологической значимостью (*Die Seinsvalenz*) изображения в искусстве и христологии, также использует это понятие – *der Überfluß* [7, s. 139]. Он говорит: «В сущность эманации заложено то, что эманурует преизбыток, а источник при этом не умалется»⁴.

Воспользуемся точностью определения, предложенного этими мыслителями. Спроецируем его на вопрос о причине возникновения философии

¹ «Истина, говорят, состоит в соответствии знания с предметом. Следовательно, в силу этого лишь словесного объяснения мое знание, чтобы иметь значение истинного, должно соответствовать объекту. Но сравнивать объект с моим знанием я могу лишь благодаря тому, что объект познаю я. Следовательно, мое знание должно подтверждать само себя, а этого еще далеко не достаточно для истинности» [4, с. 266–398].

² Торгует ли он или воюет, обсуждает государственные законы или создает произведения искусства.

³ Кот Бегемот, известный персонаж булгаковского романа, искренне обиделся, когда его упрекнули в отсутствии способности к этой форме. Вот его возмущенная тирада: «Речи мои представляют отнюдь не пачкотню, как вы изволите выражаться в присутствии дамы, а вереницу прочно увязанных силлогизмов, которые оценили бы по достоинству такие знатоки, как Секст Эмпирик, Марциан Капелла, а то, чего доброго, и сам Аристотель» [8, с. 82].

⁴ Правда, Б. Н. Бессонов переводит его как «преизбыток». *der Überfluß* изобилие, избыток, излишек [9, с. 188]. На языке оригинала эта фраза звучит так: «Im Wesen der Emanation liegt, daß das Emanierte ein Überfluß ist. Das, von dem es ausfließt, wird dadurch nicht weniger» [7, s. 145].

и значения ее для формирования структуры современного религиозного сознания. Но тогда выходит следующее. Не от недостатка связи, системной завершенности, целостности в самом религиозном, эстетическом или политическом сознании исторического человека родилась потребность умозаключать в философии, а как раз от их избытка. Философия была призвана не восполнить или дополнить нечто, что испытывало нужду. Нет, она просто придала ему другую форму. Она, следуя сущности истины, создала его «дубликат».

Но если в это время (теперь, ближе к нашему исследованию), в эпоху возникновения науки, мы получили человека в современном смысле слова¹, то почему ни в афинском, ни в римском «парламентах» и речи не могло идти об обсуждении чего-то подобного 1-й поправке к Конституции США (1789–1791), в которой объективировало себя светское сознание?

Так же как ключ в лесу начинает бить от пресыщения грунтовых вод, так к VI в. до н. э. от преизбытка мысли в бытии, умозаключения в суждении произошла автономизация «чистой» мысли. И должно было произойти «пресыщение» этой мысли, чтобы начался *обратный* процесс. Здесь надо присмотреться к особенностям двух историй: религии и философии. Общим остается то, ранее отмеченное существование в форме суждения, где «для себя» фиксировалось «извне». Да, сознание религиоведа удерживает в многообразии религиозных форм их единство, то есть судит априорно синтетически. При этом (важнейший момент!) нет и быть не может такой религии, которая бы поставила себя на место *таким* образом мыслящего субъекта. Значит, развитие исторических религий существует только либо для Бога, либо для религиоведа. Так обстоит дело в истории религии. А в истории философии?

Выводы. В начале XIX века, спустя 2,5 тыс. лет после ее появления на исторической арене, «вдруг» мы обнаруживаем форму (причем *внутри* самой философии), которая предлагает *именно так* рассмотреть историю философии. Более того, эта философия (понятно, что речь идет об идее истории философии Гегеля) властно распространяет подобное рассмотрение на все сущее – искусство, религию, человечество, природу и т. д. Гегель здесь явно выступает непосредственно приемником философии Канта, Фихте и Шеллинга и опосредствованно продолжателем и даже *«завершителем»* интенции, заданной еще Парменидом и Платоном.

История религии не может завершиться переходом ее в логическую форму, потому что она вынуждена допускать трансцендентного субъекта. История философии, изначально «расправившись» с подобным субъектом, была «об-

¹ Отсюда знаменитое гегелевское «У греков мы чувствуем себя дома» [10, с. 253].

речена» на логическую форму [11, с. 5–16]. Вот почему немецкая философия, взяв на себя роль обеспечения этой формы, получила название «классической». Она стала *medius terminus* между крайностями, где на одном полюсе собрались оригинальности, а на другом – всеобщность исторических форм философии. Это позволяет констатировать «избыток» в царстве чистой мысли, и начинается обратный процесс влияния философии на бытие, и прежде всего на социальную реальность, невысказанную без религиозного фактора.

Именно поэтому 1-я поправка и разработка феноменологического метода немецкой философией стали историческими ровесниками, а возникновение и структуризация современного религиозного сознания протекают на платформе не просто философской (исторической), а *логической* формы философии. Таким образом, эта форма, обеспечив субстанциональность (придав объективность) светскому сознанию в системе современной религии, одновременно закрепила за собой право на приоритетность при решении конкретных проблем, возникающих в этой системе¹.

ЛИТЕРАТУРА

1. Качурова С. В. Судьба последних религиозных новаций / С. В. Качурова. – Харьков, 2005. – С. 106.
2. Гегель Г. В. Ф. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель. – М., 1972. – Т. 3 – С. 116–117.
3. Гегель. Лекции по истории философии / Гегель // Public Domain. – С. 725.
4. Кант И. Логика. Пособие к лекциям / И. Кант // Собр. соч. : в 8 т. / под общ. ред. А. В. Гулыги. – М. : Чоро, 1994. – Т. 8. – С. 266–398.
5. Хайдеггер М. О сущности истины / М. Хайдеггер // Разговор на проселочной дороге. – М. : Высш. шк., 1991. – С. 13.
6. Библер В. С. Что есть философия?! / В. С. Библер // Вопр. философии. – 1995. – № 1. – С. 159–183.
7. Gadamer H.-C. Wahrheit und Methode' Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik J. с. В. Mohr (Paul Siebeck) / Hans-Georg Gadamer. – Tübingen, 1990. – S. 139.
8. Булгаков М. Мастер и Маргарита / М. Булгаков. – М., 1984. – С. 82.
9. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер. – М. : Прогресс, 1988. – С. 188.
10. Гегель. Философия истории / Гегель // Наука. – 1993. – С. 253.
11. Линьков Е. С. Становление логической философии / Е. С. Линьков // Гегель Г. В. Ф. Наука логики. – СПб. : Наука, 1997. – С. 5–16.

REFERENCES

1. Kachurova S. V. Sudba poslednih religioznyih novatsiy. –X. – 2005, – С. 106
2. Gegel G. V. F. Nauka logiki M., – 1972, т.3 – С. 116–117.

¹ Как в случае с феноменом религиозной экспертизы.

3. Gegel Lektsii po istorii filosofii – «Public Domain», С. 725.
4. Kant I. Logika. Posobie k lektsiyam // Kant I. Sobranie sochineniy. V 8-mi t. / pod obsch. red. A. V. Gulyigi. – М. : Чоро, – 1994. – Т. 8. – С. 266–398.
5. Haydegger M. O suschnosti istinyi //Razgovor na proselochnoy doroge. М., Vysshaya shkola, – 1991, – С.13.
6. Bibler V.S. Chto est filosofiya?! Vopr. filosofii. –1995. № 1. – С. 159–183.
7. Gadamer, Hans-CeorgWahrheit und Methode' Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik J. c. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen – 1990. – S.139.
8. Bulgakov M. Master i Margarita M., – 1984, – С. 82.
9. Gadamer H.-G. Istina i metod M., «Progress» – 1988 – С. 188.
10. Gegel Filosofiya istorii. «Nauka» – 1993, – С. 253.
11. Linkov E.S. Stanovlenie logicheskoy filosofii// Gegel G. V. F. Nauka logiki, – 1997. – С. 5–16.

ЛОГІКА СУЧАСНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ

Качурова С. В.

У статті проводиться логічна реконструкція основних елементів сучасної релігійної свідомості. Для цього застосовується форма умовиводу, яка повинна задовольнити вимогу системного аналізу. Найважливішу роль у даній системі відіграє феномен світської свідомості. Тут він виступає в ролі загального посередника (medius terminus). Підкреслюється оригінальність його онтологічного статусу: становлення світської держави і практики проведення релігієзнавчої експертизи. Аналізуються причини виникнення цієї свідомості і встановлюється його взаємозв'язок з процесом історичного розвитку релігії і філософії.

Ключові слова: релігія, свідомість, умовивід, філософія, релігієзнавча експертиза.

THE LOGIC OF CONTEMPORARY RELIGIOUS CONSCIOUSNESS

Kachurova S. V.

The article is a logical reconstruction of the main elements of modern religious consciousness. For this, a form of inference is used that should satisfy the requirement of system analysis.

The most important role in this system is played by the phenomenon of secular consciousness. Here he acts as a general mediator (medius terminus). The originality of its ontological status is underlined. Accordingly, here arises the question of opposites (extreme terms), the opposition of which should remove this secular consciousness.

To solve this problem, the author turns to the history of world religions. At the «junctions» of these religions, two forces always find themselves, the contradiction between which is the engine of this history. This, first, the strength of the religious tradition

(conservative element), and, secondly, the power of religious innovation (a revolutionary element).

Contrary to popular belief about the decay of religious life, the author defends the thesis that in a certain sense this confrontation between religious tradition and religious innovation will always exist. As long as a person is alive and thinking, he will be concerned about the question of God. Only in modern times, the struggle between the old and the new in religion has one distinctive feature. In history, it was resolved naturally: old civilizations and cultures, the core of which was a certain religion, died and replaced by new ones. Now the entire responsibility for this withdrawal fell on the shoulders of the modern secular state.

Thus, the reasoning of modern religious consciousness has developed completely in itself and for itself. It has acquired the following character: «religious tradition – secular consciousness – religious innovation». Here the author uses the «horizontal» form of inference, which Hegel suggested in his *Science of Logic*. This form allows not only to structure the basic elements of this system, but also to consider further ways of its development. The latter is especially important in connection with the complex of problems that arise before a secular state in connection with the theory and practice of conducting a religious expert examination.

The causes of the emergence of the system of modern religious consciousness are analyzed. It establishes its relationship with the process of historical development of religion and philosophy.

Key words: religion, consciousness, reasoning, philosophy, excess, Religious expertise.

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФЕНОМЕНУ ДУХОВНОСТІ: ДО ПРОБЛЕМИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

У статті обґрунтовується, що філософський аспект духовності будується на тому, що людина розуміє і приймає свою єдиність, самодостатність, але водночас і припускає існування іншої реальності, визнаючи її як належне, оскільки сама живе в грішному, товарному світі, який не може претендувати на універсальність. Робиться висновок, що для відображення й осмислення проблеми духовності необхідними є не лише раціональні форми мислення, а й екзистенційне філософствування як доповнення до раціонального, як його оформлення.

Ключові слова: *дух, духовність, людина, культура, суспільство.*

Постановка проблеми. У сучасному техногенному суспільстві стає все важчим знайти такі життєві орієнтири, які б допомогли досягти людині внутрішньої гармонії та гармонії із соціальним та природним середовищем. Усе частіше в різних інформаційних джерелах висловлюється думка про бездуховність сучасної епохи, втрату змісту життя та основ віри для багатьох наших сучасників. Найбільш слушною, на нашу думку, з цього приводу є точка зору видатного сучасного філософа С. Кримського, який зауважував, що справа не у відсутності духовності, а у хибній духовності [1]. Швидко й тотальне розгортання кризових явищ у світовому масштабі яскраво показало економічну, політичну, соціальну неспроможність техногенного суспільства з його ігноруванням духовності як фундаментальної основи його життєздатності та виявило необхідність пошуку таких ціннісних орієнтирів, які мали би стати міцною основою для прогресивного розвитку людства. Спадають на думку слова мислителя С. Франка, які можуть бути співвіднесені і з нашим часом, про те, що людина зазнає величезної спокуси або відректися від всякої святині, або з похмурою впертістю вчепитися в уламки старої будівлі життя і з холодною ненавистю відвернутися від усього світу і замкнутися в собі [2, с. 64–75].

Духовна ситуація ХХІ ст. поставила людину в особливі умови. Як ніколи раніше, вона повинна чинити опір втраті сенсу свого буття. Але цей процес неможливий без «конструювання» себе (Ф. Шеллінг), створення своєї форми буття. Так виникає питання про долю людського духу, оскільки дух є свобода, творча активність, інтелект, цінність, незалежність від зовнішнього світу, природного й соціального. Дух не є очевидністю, він не маніфестується, є не-

вловимим і тому не зводиться до всього того, що може бути осягненим логікою, переконаннями, релігією.

Будь-які соціальні потрясіння, тим більше потрясіння глобальні, які так характерні зараз для України, проходять через душу людини, причому залишають у ній слід, утворюють якийсь новий початок в об'єктивно даних потоках духовної організації людини. Тому цілком виправданим є інтерес соціальної філософії до особливого полюсу людської реальності – до форм людського духовного буття. І, мабуть, тільки в одному інтервалі (тілесне існування – духовне буття) неможливо виявити як саму природу, так і онтологічний статус феномену духовного. Духовна іпостась конкретної людини не вписується в будь-які полярності – усе набагато складніше. Духовна реальність як особлива реальність людського буття передбачає включеність в історію людського духу, в якій, як писав М. Бубер, є епоха «облаштованості й епоха бездомності» [3].

Результати аналізу наукових джерел і публікацій, присвячених проблемі духовності, свідчать, крім іншого, про те, що відмова від античних раціоналістичних традицій почалася ще в середині XIX ст., хоча певний час прихильність вчених і суспільної думки була на боці тих, хто вірив у розум і його можливості, що гарантують універсальний порядок у світі на основі проповідуваних ним істин. Поступово ідеї критиків розуму привертають увагу Г. Гадамера, М. Хайдеггера, Л. Шестова, З. Фрейда. Виникають інші перспективи і цінності буття людини, інші шляхи розкриття її духовних потенцій. Нові мислителі виступали проти класичних цінностей розуму і намагалися обґрунтувати наростаюче в суспільстві усвідомлення безглуздості і бездуховного існування людини.

На їхню думку, світ усе більше й більше стає ворожим людині. У цих умовах центральним завданням світосприйняття стає пошук власних сил, опора на себе і власне духовне самовизначення. У різній формі ці ідеї знаходять своє відображення в роботах М. Бердяєва, Ж.-П. Сартра, А. Камю. І не випадково глибинні світоглядні зрушення знайшли своє коріння в реальному бутті сучасного світу, і не випадково вони концентруються, хоча і в різних якісних станах, навколо духовного начала в людині.

Проблема духовності актуальна і в наші дні, про що свідчать численні наукові роботи з цієї тематики. Разом з тим, незважаючи на досить різнобічні опрацювання даної проблеми, в умовах сучасних соціокультурних реалій виникає необхідність акцентувати увагу на антропологічних підставах феномену духовності. Неоціненну послугу в цьому напрямку, на наш погляд, може надати історико-філософська спадщина, узагальнення основних ключових концептів якої і є *метою* даної статті.

Виклад основного матеріалу. Сучасні вітчизняні дослідники духовне начало людини найчастіше пов'язують з її інтеграцією у світ культури [4–6]. Інтеграція людини у світ культури – дуже складний процес, що обумовлює наявність у культурі словосполучень як оптимістичного ряду (духовна субстанція, духовна близькість, духовна потенція, духовний генофонд, духовні підвалини, духовне начало, духовний фонд, духовне виробництво, духовна опора, духовне дзеркало, духовна ситуація, духовне обличчя, духовне здоров'я, духовна рівновага, духовний вимір, духовна краса, духовний світ, духовне зростання, духовне буття, духовна аскеза, духовне життя), так і песимістичного (духовний аристократизм, духовна слабкість, духовна спокуса, духовна сплячка, нечистий дух, злий дух, духовний оберіг, духовне насильство, духовний геноцид, духовна криза, духовна капітуляція, духовне рабство, убогість духу, духовна нікчема, духовний маразм, духовний розбрід, духовне пекло, духовне небуття, духовна смерть). За всім цим стоїть не стільки феноменологія, скільки онтологія (анатомія, фізіологія, інструменти та функції) духу, зафіксована у мові, мистецтві, релігії, народній пам'яті, поведінці.

Дослідники духовного буття людини, зокрема вітчизняні [7–9], часто посилаються на висловлювання Е. Шпранглера про вплетеність суб'єкта з його переживаннями й образами в грандіозну систему світу духу, в якому дух постає як цінності, що виникли в історичному житті, які за своїм змістом та значенням виходять за межі індивідуального життя. На цій підставі, як правило, робиться висновок, що духовне життя завжди звернене до іншого, до суспільства, до роду людського. Людина духовна в тій мірі, в якій вона діє згідно з вищими моральними цінностями людської спільноти.

В. Слободчиков і Є. Ісаєв підкреслюють, що «...із загальнокультурної точки зору духовність можна уявити як ідеальний комплекс норм, який протистоїть суб'єкту і суспільству не як даність, а як заданість і вимога, як духовні норми та цінності, піднесені суспільством і культурою, – це результат фільтрації, і неправильно було б мислити духовність як тільки зміст вищих зразків людської культури (у вигляді суспільно-історичних норм і цінностей). Безсумнівно, що засвоєння цього змісту надає якісної своєрідності і визначеності людській суб'єктивності, розширює її межі, але, тим не менше, загадка самого індивідуального, неповторно-унікального духу конкретної людини залишається. Через предметний зміст навіть вищих зразків культури, що мають загальнородовий характер, індивідуальний дух явно не виявляється. У нас з'являється впевненість, що він є, але чим він є і як він можливий, залишається невідомим» [10, с. 243]. Навіть якщо зустріч духовного з людиною сталася, то ознаки її невідомі. Можливо, тому таке уявлення про духовне і характер його зустрічі з індивідуальними носіями духу

(конкретними людьми) приводить авторів до простої думки: «духовність людини стає способом її життя, коли для людини відкриваються особисті відносини її з Богом – воістину вищою Основою буття всього суцього» [10, с. 44]. Так, мабуть, знімаються всі питання. Але при такому підході і всі міркування про характер духовного, і духовність стають не такими вже й важливими.

Уявляється цілком слухним у даному контексті міркування М. Шелера, яке визначило на рівні «персонального» в людині новий принцип, протилежний «усьому життю взагалі» з її внутрішньопсихічними і зовнішньовітальними протилежностями. Цей принцип Шелер пов'язує з «духом»: це і споглядання, і розум, і мислення, і почуття, і свобода, і незалежність від опосередкованого інстинктами власного інтелекту [11]. Таке суворе уявлення духу знімає його містифікованість, оживляє, олюднює. Шелер констатує «невикладеність» духу всього життя, а також те, що в самому житті він є функціонуючою здатністю людини.

Філософська енциклопедія визначає дух як «сконцентровану свідомість», «сукупність і зосередження всіх функцій свідомості». Найменше дух є поняттям психологічним і суб'єктивним, що вказує лише на стан або процеси індивідуальної свідомості. Дух є багатшим, аніж свідомість. У понятті «свідомість» проступає гносеологічний відтінок, оскільки на перший план виходить ставлення свідомості до індивіда, соціальної групи. Саме тому свідомість співвідноситься з поняттями «суспільна свідомість» й «індивідуальна свідомість». Поняття «дух» характеризується онтологічним відтінком, при якому відмінність об'єктивного і суб'єктивного хоч і враховується, але відходить на другий план.

Розглянемо внутрішню реальність людського духу на прикладі ідеї платонівської «Печери». Платон показує чотири різних духовних стани [12]:

- перебування в кайданах на дні печери і сприйняття істинності тіней;
- звільнення від кайданів і важке сходження по крутих схилах до виходу з печери;
- поступове, стале бачення справжніх предметів, що знаходяться поза печерою і освітлювані сонцем;
- перехід від предметів, лише освітлюваних сонцем, до самого сонця.

Ідея кайданів «Печери» наділена єдиним сенсом – сенсом гомогенним, заснованим на синкретичному варіанті цілісного духовного простору. Людина, виходячи зі свого індивідуального досвіду, «прочитає» ці чотири духовних стани по-своєму. Можливо, тому і поняття «дух», «духовне» як гранично загальні не можуть бути виражені через якесь одне визначення, отримане за допомогою формально-логічної процедури зарахування до роду або виділен-

ня сукупності ознак. Тому визначення духу, духовного, духовності виступають як їх інтерпретація залежно від того чи іншого аспекту розгляду.

За Гегелем, дух є те, що він знає про самого себе. Дух укладений у собі самому. Він сам окреслює коло навколо себе. Не можна дивитися на нього з боку і міркувати про те, чим він є, не можна бути глядачем і суддею духу. Дух являє собою те, що вважає за потрібне і має на це право. Чудово, що Гегель прагне вирішити проблему суб'єктивності через самосвідомість, яка усвідомлюється як сфера діяльності духу, разом з аналізом цієї суб'єктивності як індивідуально-людського, реально-емпіричного, за своєю суттю «суб'єктивного» прояву.

Акциденціями дійсності духу, за Гегелем, є індивіди. Індивідуальна особистість для Гегеля – це і абсолютна визначеність, створена прагненням до втілення себе як вільної загальності, і реальна конкретність, оскільки життя духу неможливе без зосередження в одиничному. Жива діалектика духу включає в себе одухотворені і конкретні образи, один з яких названий Гегелем «прекраснодушевністю». «Прекрасна душа» знаходиться «між»: між пасивним відношенням до долі (страждання, безсилля і безвілля) і ставленням активним, свідомим (страждання хоробості) [13].

«Дух є відмінним, з одного боку, від наявного буття “Я”, з іншого – від свідомості взагалі, – писав К. Ясперс. – На відміну від позачасової свідомості взагалі, дух знову є тимчасовою подією, в цій іпостасі він подібний до наявного буття (живого, безпосередньо-емпіричного “я”), але на відміну від останнього він рухається за допомогою рефлексії знання, а не як біологічно-психологічна подія. Біологічно-психологічна подія – це всього лише рецептивність, це знання даності. Воно має справу з даним, що є не створеним, не конструйованим, і в цьому сенсі незалежним від суб'єкта. Дух як тимчасова подія – самостійна реальність, його об'єкт – самостійний світ, він має справу з адекватними ідеями. Активні стани душі виникають тільки з адекватних ідей...» [14, с. 144].

Т. Парсонс визначав дух як унікальну, споконвічну основу життя людини і її прагнення до системи цінностей [15, с. 152]. Іntenціональність духу активна і вимагає тільки «розпредметнення» цінностей.

М. Бердяєв вважав, що «про дух не можна виробити поняття, але можна вловити ознаки духу... Такими ознаками духу є – свобода, сенс, творча активність, цілісність, любов, цінність, звернення до вищого божественного світу і єднання з ним» [16, с. 324]. Дух є таємниця. Перефразовуючи М. Бахтіна, можна сказати, що дух не може бути поняттям, адже логіко-понятійний дискурс має речовий характер, він здатний до кінця вичерпати в знанні річ, об'єкт, безліч об'єктів, але не суб'єкт.

О. Хомяков назвав розум нижчою стихією духовної цілісності, яка дає тим самим привід думати, що неодоухотворений розум може являти собою суму ідей і принципів, не більше того. Розум і дух пов'язані і підпорядкованістю, і незалежністю. Дух може явити себе як світанок розуму, а розум може бути інструментом духу. Розум не пояснює дух, але потребує духу для пояснення самого себе (адже розум може мати аморальну спрямованість). Дух не пояснює розум, але потребує розуму для пояснення самого себе. На цілком людське запитання – для чого я це роблю – можна дати різні відповіді. Таким чином, розум і дух не відторгаються один від одного, а так чи інакше зустрічаються в культурі. Через процеси соціалізації розум відчуває на собі один-єдиний, часом навіть швидкоплинний, вплив, на все життя залишає свій слід у душі людини. Розум щось стверджує, а дух опирається цьому. Розум фіксує і дає імена, а дух надає закінченості, а значить, і життєвості ідеям [17].

У філософських дослідженнях, присвячених проблемам духовності, духовність аналізується в контекстах гносеології та онтології. Гносеологічний ракурс дає можливість побачити, як духовний світ відображає реальність, як він виглядає у світлі об'єктивної істини. Онтологічні ж проблеми є наступними: як, яким чином духовність визначає місце і можливості існування людини у світі, який не залежить від неї, і наскільки сама духовність визначається можливостями, які допускаються світом. Згадаймо зауваження Мартіна Бубера: «Духовність є почуття зв'язку зі світом» [3].

На складність та неодномірність феномену духовності вказував Л. Виготський, для якого поняття «духовність» та «духовний» виявляються навіть не певними атрибутами, параметрами людського існування, а синонімами людського як такого, породженням та вираженням людського буття. У духовності, як і в особистості, ми обов'язково бачимо внутрішнє – особисте буття, яке виявляється через зовнішнє, через буття суспільства, усі його можливі форми. Тобто «найповніше» визначити духовність означає визначити її через особистість, яка є формою виявлення історичної сутності, можна сказати, що духовність опирається «у внутрішню будову особистості в цілому» [18].

На взаємозв'язок цінностей і духовності вказує у своїй статті І. Філіна. На її думку, духовність є результатом систематизації умовиводів людини, що породжують своєрідну «вертикаль цінностей». У результаті духовність проявляється як певний ідеал, до якого прагне або повинна прагнути людина і людство. Повною мірою духовність втілюється в релігії, філософії, мистецтві, мові, а змістовні контури духовності виступають як потреба і як здатність орієнтації людини на вищі цінності, перш за все добра, істини та краси [19].

Наведена вище філософська мозаїка з різнопланових, але ціннісно-определених висловлювань дає можливість припустити, що якщо мова йде про

«свої» цінності, то людський дух є замкнутим на собі «єдиним». Головне тут – знайти єдину сутність, засновану на варіанті синкрезису в центральному духовному просторі. Тому ми вважаємо, що дух – це, скоріше, сфера того, що людина шукає, аніж те, чим вона вже володіє. Намагаючись знайти перший, початковий сенс речей, людина стоїть на шляху до «духовного».

Виходячи з цього, вважаємо за доцільне взяти за основу точку зору Ю. Кобіної, яка вважає, що духовність може бути визначена як система смислових концептів, які виражають бажання людини гармонізувати існуючий світ [20, с. 116].

Філософський аспект духовності будується на тому, що людина розуміє і приймає свою єдиність, самодостатність, але і приймає існування іншої реальності, визнаючи її як належне, оскільки сама живе в грішному, товарному світі, який не може бути названий універсальним і не може претендувати на це. Вихід за межі самого себе, інших, собі подібних, їх світів – суть даного аспекту.

Таким чином, як **висновок** зазначимо, що для відображення й осмислення проблеми духовності необхідні не тільки раціональні форми мислення, а й екзистенційне філософствування як доповнення до раціонального, як його оформлення. Такий підхід видається цілком доречним, наприклад, при ідентифікації духовності.

Глибинні витоки цілісної духовної життєдіяльності індивіда органічно пов'язані з онтологічними й аксіологічними підставами духовного процесу, а також з похідними змістовними параметрами його соціокультурного поля. Духовність залишається «в собі» і в той же час транслює себе, свій енергетичний, інтелектуальний і морально-психологічний потенціал, створює свій простір цінностей та ідеалів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримський С. Б. Духовні принципи ХХІ століття / С. Б. Кримський // Ранкові роздуми. – Київ : Майстерня Білецьких, 2009. – С. 52–63.
2. Франк С. Л. Духовные основы общества / С. Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – С. 64–75.
3. Бубер М. Проблема человека / М. Бубер ; пер. Н. Кушнир. – Киев : Ника-Центр : Вист-С, 1998. – 96 с.
4. Данильян О. Г. До питання про трансформаційну динаміку культурних парадигм / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. пр. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : ВІР УАН, 2012. – Вип. 57 (2). – С. 398–403.
5. Дзьобань О. П. Соціокультурний простір інформаційного суспільства як середовище буття сучасної людини / О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко // Вісн. Нац.

- ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків : Право, 2014. – № 2 (21). – С. 12–21.
6. Прудникова О. В. Феномен інформаційної культури: онтологічний статус та соціоантропологічні детермінанти : монографія / О. В. Прудникова ; за заг. ред. О. П. Дзьобаня. – Харків : Право, 2017. – 496 с.
  7. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення / В. І. Абрамов. – Київ : КНЕУ, 2004. – 235 с.
  8. Білодід Ю. М. Духовність: сутність, структура, функції / Ю. М. Білодід. – Житомир : РВВ ІПСТ, 2003. – 192 с.
  9. Степаненко І. В. Духовність: філософські конструкти і соціокультурні репрезентації : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.04 / Степаненко Ірина Володимирівна. – Київ, 2004. – 32 с.
  10. Слободчиков В. И. Психология человека: введение в психологию субъективности / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ПСТГУ, 2014. – 359 с.
  11. Шелер М. Избранные произведения : пер. с нем. / Макс Шелер ; сост., науч. ред., предисл. А. В. Денежкина ; послесл. Л. А. Чухиной. – М. : Гнозис, 1994. – 413 с.
  12. Платон. Диалоги / Платон ; пер. с древнегреч. М. Соловьева, С. Маркиша]. – М. : АСТ : Астрель, 2011. – 237 с.
  13. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель. – 2-е изд. – М. : Акад. проект, 2014. – 490 с.
  14. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. / Карл Ясперс ; вступ. ст. П. П. Гайденко. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.
  15. Парсонс Т. Человек в современном мире : сборник : пер. с англ. / Т. Парсонс ; общ. ред., сост. и предисл. В. А. Кувакина. – М. : Прогресс, 1985. – 428 с.
  16. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Николай Бердяев ; авт. предисл. протоиер. В. В. Зеньковский. – М. : Ин-т рус. цивилизации, 2012. – 615 с.
  17. Хомяков А. С. Философские и богословские произведения / А. С. Хомяков. – М. : Кн. клуб Книговек : Terra, 2013. – 590 с.
  18. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. Т. 2. – М., 1982.
  19. Филина И. А. Повседневность и духовность / И. А. Филина // Актуал. проблеми духовності. – Кривий Ріг, 2005. – Вип. 6. – С. 3–21.
  20. Кобина Ю. Е. Антропологизация духовных ценностей в современной культуре : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Ю. Е. Кобина. – Ставрополь, 2004. – 156 с.

REFERENCES

1. Krymskyi S. B. (2009). *Dukhovni pryntsypy XXI stolittia. Rankovi rozdumy – Morning reflections*. Kyiv, Maisternia Biletskykh [in Ukrainian].
2. Frank S. L. (1992). *Dukhovnyye osnovy obshchestva*. Moskva, Respublika [in Russia].

3. Buber M. (1998). Problema cheloveka. Kyiv, Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. Danylian O. G. (2012). Do pytannia pro transformatsiinu dynamiku kulturnykh paradyhm. *Hileia – Gileias*. Kyiv, VIR UAN, 57 (2), 398–403 [in Ukrainian].
5. Dzoban O. P., Zhdanenko S. B. (2014). Sotsiokulturnyi prostir informatsiinoho suspilstva yak seredovyshche buttia suchasnoi liudyny. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriya : *Filosofia, filosofia prava, politolohiia, sotsiologhiia – Bulletin of the National Law Academy of Ukraine Yaroslav Mudry. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, Kharkiv, Pravo, 2 (21), 12–21 [in Ukrainian].
6. Prudnykova O. V. (2017). Fenomen informatsiinoi kultury: ontolohichniy status ta sotsioantropolohichniy determinanty. Kharkiv, Pravo [in Ukrainian].
7. Abramov V. I. (2004). Dukhovnist suspilstva: metodolohiia systemnoho vyvchennia. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
8. Bilodid Yu. M. (2003). Dukhovnist: sutnist, struktura, funktsii. Zhytomyr, RVV IPST [in Ukrainian].
9. Stepanenko I. V. (2004). Dukhovnist: filosofski konstrukty i sotsiokulturni reprezentatsii. *Extended abstract of doctor's candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
10. Slobodchikov V. I., Isayev E. I. (2014). Psikhologiya cheloveka: vvedeniye v psikhologiyu subyektivnosti. Moskva, PSTGU [in Russian].
11. Sheler M. (1994). Izbrannyye proizvedeniya. Moskva, Gnosis [in Russian].
12. Platon. (2011). Dialogi. Moskva, AST: Astrel [in Russian].
13. Gegel G. V. F. (2014). Fenomenologiya dukha. Moskva, Acad. proect [in Russian].
14. Yaspers K. (1991). Smysl i naznacheniyе istorii. Moskva, Politizdat. [in Russian].
15. Parsons T. (1985). Chelovek v sovremennom mire. Moskva, Progress [in Russian].
16. Berdyayev N. A. (2012). Filosofiya neravenstva. Moskva, In-t russkoy civilizatsiyi [in Russia].
17. Khomyakov A. S. (2013). Filosofskiye i bogoslovskiye proizvedeniya. Moskva, Knizhnyiy klub Knigovek: Terra [in Russia].
18. Vygotskiy L. S. (1982). Myshleniye i rech. *Sobr soch. v 6-y t. T. 2*. Moskva. [in Russian].
19. Filina I. A. (2005). Povsednevnyy i dukhovnyy. *Aktualnyye problemy dukhovnosti – Actual problems of spirituality*, Krivoy Rog, 6, 3–21 [in Ukrainian].
20. Kobina Yu. E. (2004). Antropologizatsiya dukhovnykh tsnnostey v sovremennoy kulture. *Candidate's thesis*. Stavropol [in Russian].

АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ФЕНОМЕНА ДУХОВНОСТИ: К ПРОБЛЕМЕ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

Михайловский Р. А.

В статье обосновывается, что философский аспект духовности строится на том, что человек понимает и принимает свою единственность, самодостаточность, но одновременно и предполагает существование другой реальности, призна-

вая ее как должное, поскольку сам живет в грешном, товарном мире, который не может претендовать на универсальность. Делается вывод, что для отражения и осмысления проблемы духовности необходимы не только рациональные формы мышления, но и экзистенциальное философствование как дополнение к рациональному, как его оформление.

Ключевые слова: дух, духовность, человек, культура, общество.

ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF THE PHENOMENON OF SPIRITUALITY: TO THE PROBLEM OF CONCEPTUALIZATION

Mychaelovskiy R. A.

The article shows that the history of culture is saturated with problems related to the development of intentions and values unique origin. There are such problems, consideration of which requires «experience» and «stay» Absolutes worthy of the name of ideals and values. The solution to these problems requires an individual life experience that represents the integrity that is your unique, individual relationship to these ideals and values. Immersed in this culture, learning the «external» man creates himself and his personality.

It is proved that the spiritual situation of the XXI century has put the person in specific conditions. More than ever, it needs to resist the loss of the meaning of his existence. But this process is impossible without «design» themselves, create their forms of life. So the question arises about the fate of the human spirit, for the spirit is freedom, creativity, intelligence, value, independence from the external world, natural and social. The spirit is not evident, it is not manifestating, elusive and therefore cannot be reduced to what can be manifestating logic, beliefs, religion.

Any social shocks, especially shocks to the global, through the human soul, and leave its mark on her; forming some kind of new beginning in an objective and data the origins of the spiritual organization of man. Therefore, it is justified in the interest of social philosophy to a specific pole of human reality to the forms of human spiritual existence. And, apparently, only in one interval it is impossible to reveal how the very nature and ontological status of the phenomenon of the spiritual. A spiritual person particular person does not fit into any polarity. Spiritual reality as a special reality of human existence presupposes the inclusion in the history of the human spirit.

It is shown that the rejection of the ancient rationalist tradition began in the mid-nineteenth century, although some time the favor of scientists and public opinion was on the side of those who believed in reason and its possibilities, guarantees a universal world order based on the truths they preach. There are diverse perspectives and values of human existence, other ways of revealing his spiritual potencies. New thinkers argued against the classical values of reason and tried to justify increasing society's realization of the meaninglessness and safety of human existence. According to them, the world is becoming more and more hostile to man. In these circumstances the Central task of perception is the search for one's own strength, relying on yourself and your own spiritual self-determination.

Not accidentally, the deep ideological shifts found its origins in the real Genesis of the modern world, and not coincidentally, they are concentrated in different quality conditions, around the spiritual principle in man.

In philosophical studies dedicated to issues of spirituality, spirituality is analyzed in the contexts of epistemology and ontology. Epistemological perspective the ability to see the spiritual world reflects the reality as it looks in the light of objective truth. Ontological causes are the following: how spirituality defines the space of human existence in the world independent of him, and how spirituality itself is determined by the opportunities allowed by the world.

The philosophical aspect of spirituality is based on the fact that the person understands and accepts his uniqueness, self-sufficiency, but also accepts the existence of another reality, recognizing her for granted, because he lives in a sinful, commodity world, which cannot be called universal and cannot claim that. Going beyond oneself, of others, similar to themselves, their worlds, the essence of this aspect.

It is concluded that for reflection and understanding of the problem of spirituality requires not only rational thinking, but also existential philosophizing as a complement to rational design. This approach is quite appropriate, for example, in the identification of spirituality.

Key words: *spirit, spirituality, people, culture, society.*

НАШІ АВТОРИ

ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЧУРОВ <i>Євген Васильович</i>	<i>Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат філософських наук, доцент</i>
КАЧУРОВА <i>Світлана Володимирівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КИРИЧЕНКО <i>Микола Олексійович</i>	<i>Університет менеджменту освіти НАПН України, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України, доктор філософії, професор</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЛОЗОВА <i>Олена Сергіївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, студентка Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України</i>
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософії, професор</i>
МИХАЙЛОВСЬКИЙ <i>Руслан Анатолійович</i>	<i>Харківський університет повітряних сил імені Івана Кожедуба, викладач</i>
МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ПРУДНИКОВА <i>Олена Вікторівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, доцент</i>
СТАСЕВСЬКА <i>Оксана Анатоліївна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ТРОФИМЕНКО <i>Володимир Анатолійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>ДАНИЛЬЯН</i> <i>Олег Геннадійович</i>	4
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	4
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ</i> <i>Юрій Юрійович</i>	13
<i>КАЧУРОВ</i> <i>Євген Васильович</i>	123
<i>КАЧУРОВА</i> <i>Світлана Володимирівна</i>	142
<i>КИРИЧЕНКО</i> <i>Микола Олексійович</i>	31
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Інна Ігорівна</i>	81

<i>ЛОЗОВА</i> <i>Олена Сергіївна</i>	81
<i>МАНУЙЛОВ</i> <i>Євген Миколайович</i>	13
<i>МИХАЙЛОВСЬКИЙ</i> <i>Руслан Анатолійович</i>	155
<i>МЕЛЯКОВА</i> <i>Юлія Василівна</i>	57, 65
<i>ПРУДНИКОВА</i> <i>Олена Вікторівна</i>	47
<i>СТАСЕВСЬКА</i> <i>Оксана Анатоліївна</i>	111
<i>ТРОФИМЕНКО</i> <i>Володимир Анатолійович</i>	98

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: *Філософія. Філософія права. Політологія. Соціологія* передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – *українська*; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- *рукопис статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- *електронний варіант статті* на магнітному носіїві (CD);
- *анотацію* російською (до 10 рядків) та англійською (0,5 сторінки) мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- *рецензію* доктора наук та витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮУ імені Ярослава Мудрого);
- *відомості про авторів*, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, лівє – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті *українською мовою*¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

---

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Times New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонтитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

Підписано до друку з оригінал-макета 28.08.2017.
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 13,71. Обл.-вид. арк. 10,65. Вид. № 1693.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Друкарня ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80